

An abstract line drawing in black ink on a white background. It depicts two hands, one on the left and one on the right, reaching towards each other. The hands are rendered with dense, overlapping lines, giving them a textured, almost woven appearance. Between the hands, a large, faint outline of a globe is visible, suggesting that the hands are holding or supporting the world. The overall style is minimalist and artistic.

Museus i creativitat

Art i pensament creatiu
per a un món canviant

**XVI Jornada de Pedagogia
de l'Art i Museus**

Coordinació:
Albert Macaya
Marisa Suárez

Diputació Tarragona
RBIV RAMON
BERENGUER

MAMT
PEDAGÒGIC

MUSEUS I CREATIVITAT
ART I PENSAMENT CREATIU PER A UN MÓN CANVIANT

MAMT
PEDAGÒGIC

Museus i creativitat

**Art i pensament creatiu
per a un món canviant**

XVI Jornada de Pedagogia de l'Art i Museus

Coordinadors: ALBERT MACAYA
MARISA SUÁREZ

MUSEU D'ART MODERN
TARRAGONA

Diputació Tarragona
RBIV RAMON
BERENGUER

PRESENTACIÓ	
REFERENT ARTÍSTIC I PEDAGÒGIC	7
Noemí Llauradó i Sans Presidenta de la Diputació de Tarragona	
XVI JORNADA DE PEDAGOGIA DE L'ART I MUSEUS	8
Art i Pensament creatiu per a un món canviant Text introductor	
APRENDRE AMB ELS MUSEUS AVUI? TRANSFERÈNCIES ENTRE L'ART I EL CONTEXT EDUCATIU	10
Cristina Trigo Professora de l'Àrea de Didàctica de l'Expressió Plàstica Universitat de Santiago de Compostel·la	
ESTRATÈGIES, PROJECTES I DIÀLEGS AMB LA CREATIVITAT AL MUSEU NACIONAL D'ART DE CATALUNYA	28
Sandra Figueras i Esther Fuertes Tècniques del Departament d'Educació MNAC	
GRANOTES, CAVALLETS DE MAR, ÓSSOS I ALVOCATS.....	52
Marta Berrocal Cap de Somnis i projectes/MartaBerrocal.org	
L'ART PARTEIX DE DINS NOSTRE.....	70
Vane Julián i Lila Pascual Membres de l'equip Bolimini. Art i Educació	
L'ARTISTA VA A L'ESCOLA. CREATIVITAT A TRES BANDES	86
Eloisa Valero i Thais Salvat Professores d'educació secundària i batxillerat, especialitat: Dibuix Coordinadores del projecte L'artista va a l'escola	
TRADUCCIONES	103

Referent artístic i pedagògic

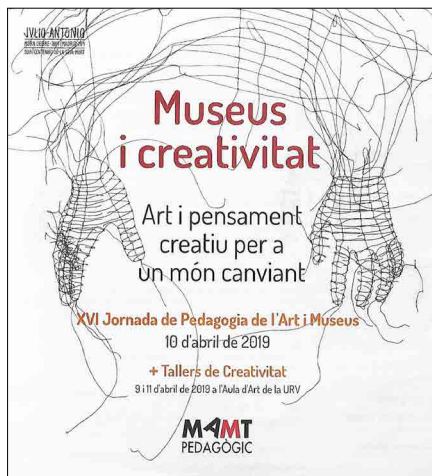
Noemí Llauradó i Sans

Presidenta de la Diputació de Tarragona

El museu com a eina pedagògica, més enllà de la seva funció d'exposició i conservació de béns patrimonials. Amb aquest objectiu, el Museu d'Art Modern de la Diputació de Tarragona (MAMT) va crear, ja fa gairebé trenta anys, un servei pioner per acostar l'art a l'alumnat dels centres d'ensenyament de la demarcació, a través de l'observació, la participació i el joc. Es tracta del MAMT Pedagògic, una iniciativa que avui continua funcionant a ple rendiment convertida en un dels principals actius del nostre museu.

Aquest servei pedagògic impulsa, així mateix, les Jornades de Pedagogia de l'Art i Museus, que any rere any debaten sobre educació i museus. Una trobada adreçada a professionals del món de la docència, la història, la cultura o el turisme, imprescindible per adquirir nous coneixements i compartir experiències entorn de diferents aspectes que donen resposta a tendències vigents i futures en matèria de museus: interdisciplinarietat, perspectiva de gènere, cultura per la pau, entorn urbà o creativitat, tema aquest darrer que va centrar la XVI Jornada, l'abril de 2019.

Les Jornades de Pedagogia i el conjunt d'iniciatives del MAMT Pedagògic són una mostra clara del potencial dels museus com a difusors de coneixement des de diferents àmbits i perspectives, i també com a autèntics epicentres culturals del nostre territori. A la Diputació de Tarragona som conscients que la cultura és la quarta pota de l'estat del benestar, que dota la nostra societat de més capacitat de crítica i de reflexió envers el que ens envolta i que, en definitiva, ens fa més lliures. És per això que treballem a fons per tal de refermar el caràcter social del nostre Museu d'Art Modern, referent artístic i pedagògic de les nostres comarques i de més enllà.

Museus i creativitat.

Art i pensament creatiu per a un món canviant

Un dels reptes més destacats de l'educació és donar a la ciutadania elements per afrontar un món en procés de canvi. Les velles certituds d'ahir podrien no ser sempre útils per al món de demà. Com s'ha dit sovint, difícilment les institucions educatives —museus inclosos— poden ja furnir-nos d'uns coneixements immutables que ens seran útils per a tota la vida. El futur immediat es veu com un paisatge d'incertesa. Per tant, l'educació reorienta els esforços des de la transmissió del coneixement acadèmic cap a l'assoliment de competències, que ens capaciten per orientar-nos, avançar autònomament i aplicar el que s'ha après a situacions pràctiques. No es estrany que, en aquest context, la creativitat sigui objecte d'un interès renovat. La creativitat ha estat des de fa dècades un concepte habitual als programes d'art i educació, tant als museus com al context escolar. Ara, però, el seu interès transcendeix molt el marc de les arts: la creativitat va aparellada a habilitats cognitives com la flexibilitat de pensament, la fluïdesa d'idees o la capacitat de diversificar les respostes possibles davant d'un problema. La creativitat ens ajuda a repensar com estructurarem de manera innovadora la informació de què disposem. L'aportació dels museus d'art pot ser de gran valor. L'art continua sent el terreny privilegiat de la creativitat. Les estratègies de pensament dels artistes poden ajudar-nos a intuir allò possible i a superar inèrcies i rutines. A les XVI Jornades de Pedagogia de l'Art i Museus compartirem perspectives i experiències per desenvolupar el potencial conjunt d'aquests tres conceptes: art, creativitat i educació.

PROGRAMA

10 d'abril de 2019

XVI JORNADA DE PEDAGOGIA DE L'ART I MUSEUS MUSEUS I CREATIVITAT. ART I PENSAMENT CREATIU PER A UN MÓN CANVIANT

Aprendre AMB els museus avui?

Transferències entre l'art contemporani i l'educació

CRISTINA TRIGO

Professora de l'Àrea de Didàctica de la Expressió Plàstica

Facultat de Ciències de l'Educació de la Universitat de Santiago de Compostella

**Estratègies, projectes i diàlegs amb la creativitat
al Museu Nacional d'Art de Catalunya**

SANDRA FIGUERAS i ESTHER FUERTES

Tècniques del Departament d'Educació

Museu Nacional d'Art de Catalunya

Granotes, cavallets de mar, óssos i alvocats

MARTA BERROCAL

Cap de somnis i projectes / MartaBerrocal.org

L'art parteix de dins nostre

VANE JULIÁN i LILA PASCUAL

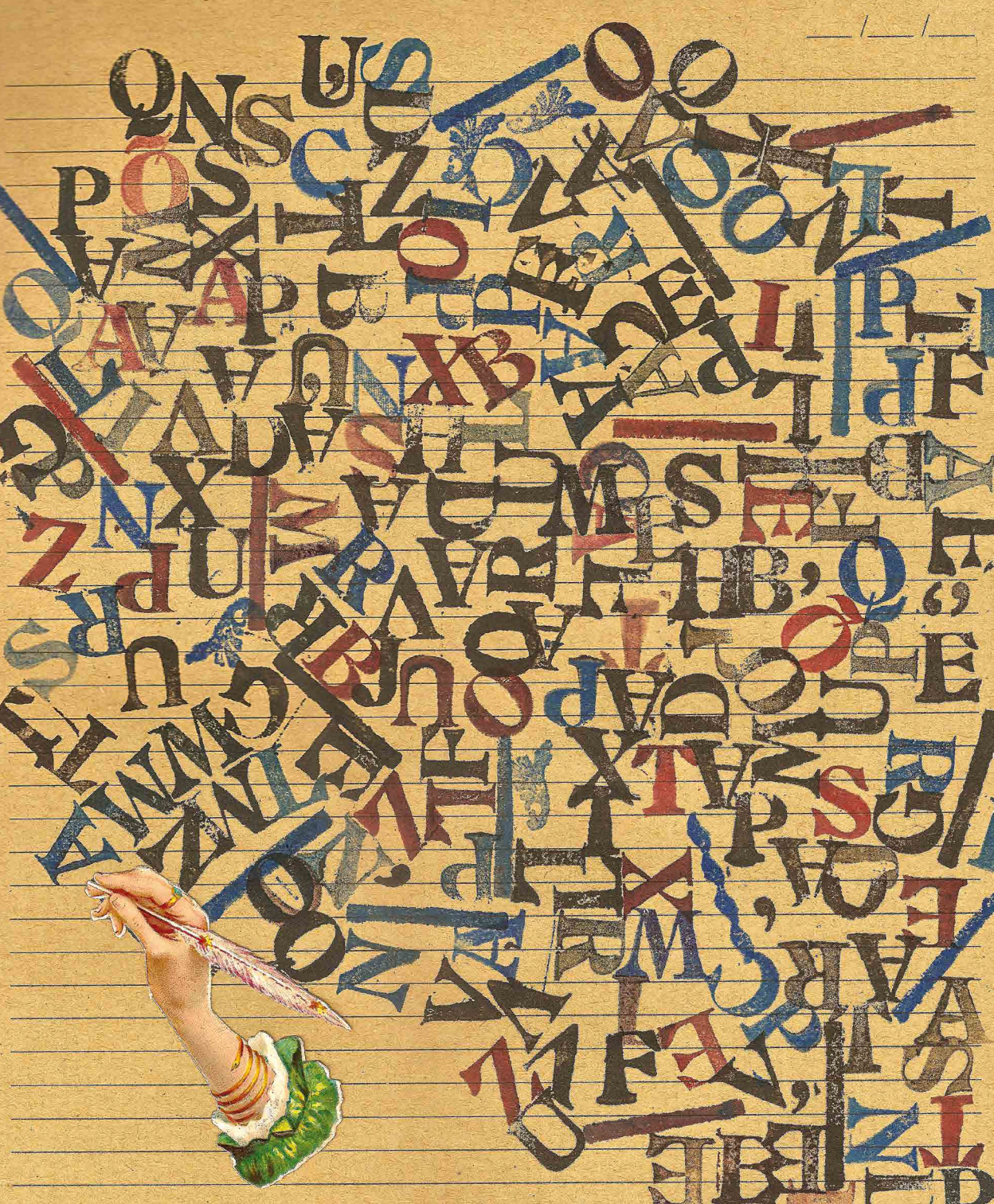
Membres de l'equip Bolimini. Art i educació

L'Artista va a l'escola. Creativitat a tres bandes

ELOÏSA VALERO i THAIS SALVAT

Professores d'educació secundària i batxillerat, especialitat: Dibuix

Coordinadores del projecte *L'artista va a l'escola*

Aprendre *AMB* els museus avui?

Transferències entre l'art contemporani i l'educació

Cristina Trigo

Professora de l'Àrea de Didàctica de l'Expressió Plàstica. Universitat de Santiago de Compostella

A manera de cartografia de preguntes, incerteses i somnis, plantejo aquest recorregut com una conversa amb mi mateixa; un intent de reflexió al voltant de l'experiència com a educadora de museu i docent de formació de mestres que deixi sortir a la llum les maneres en què l'art i l'educació han anat configurant un teixit que uneix els dos sistemes. El museu i l'escola avui són àmbits institucionals que es pensen, es reformulen, i en aquesta recerca hi ha espais d'encreuament com la necessitat de treballar *amb* la comunitat.

Continua existint una bretxa entre l'art contemporani i la societat que ens fa replantejar-nos premisses i preguntes. Durant molt de temps la institució museu (dipositària del coneixement i transmissora dels seus codis) va posar l'èmfasi a explicar i mostrar el seu discurs *per a o cap* a l'altre (públic desconixedor d'aquests codis que escoltava el discurs institucional). Des d'aquesta posició jerarquitzada, la pregunta era: què pot ensenyar el museu a la societat? No obstant això, avui, des d'una relació més horitzontal, en la qual tant l'escola com el museu s'exploren per apropar-se més a les comunitats, és necessari canviar de preposició i pensar-se *amb* l'altre, i la pregunta seria ara una altra: com aprendre *amb* el museu?

Em plantejo aquesta qüestió des de l'experiència viscuda d'una doble perspectiva en les formes de veure i entendre museu i educació que posa en relleu la importància de l'art (i, més concretament, les manifestacions contemporànies) com a instrument de coneixement complex. En aquest trajecte vital, els processos dialògics, relacionals, que artistes, educadors i professorat anem construint de forma col·laborativa al museu es transfereixen més tard a un col·lectiu d'acció artística o a les aules de la facultat. Observar en diferents direccions evidencia la necessitat de crear xarxes i permet analitzar i prendre consciència de les diferències, les dificultats i els reptes que comparteixen institucions tan properes amb la pretensió d'aconseguir una cultura més accessible, participada, integradora i que promogui l'esperit crític.

Cartografia. Qualsevol experiència necessita un procés reflexiu, un relat a manera de cartografia personal que faci aflorar facetes d'allò viscut i sentit fins ara ocultes i ajudi a entendre les preguntes i els reptes en relació amb l'educació i el museu. Com planteja McEwan (1998), les històries sobre les nostres pràctiques ens ajuden a definir els nostres propòsits, localitzar els nostres valors i fixar la nostra orientació afectiva cap a les persones i les coses.

Buscant successos i preguntes a través dels mapes del jo o cartografies personals

Vaig treballar com a educadora-mediadora i coordinadora del Servei d'Activitats i Projectes Educatius del Centre Galego d'Art Contemporani (CGAC, 1998-2013) i posteriorment com a docent de Didàctica de l'Expressió Plàstica de la Facultat de Ciències de l'Educació (Universitat de Santiago de Compostella). Durant aquests anys, les maneres de fer i de pensar com a educadora, el concepte de museu, el paper de l'artista o dels públics han anat evolucionant i construint una complexa xarxa de connexions en un món basat en la

comunicació i la immediatesa. Avui el sol fet de detenir-se a observar i a pensar és en si mateix un acte de rebellia; és nedar contra corrent en l'univers virtual en què el museu i l'escola com a espais de gaudi i aprenentatge han d'oferir visions, estratègies i recursos que permetin comprendre la societat i transformar-la.

Petjades i murmuris. Educació expandida, reinvençió del museu, comisariat pedagògic, educador-mediador, ArtEducació¹, transformació social, art col·laboratiu, no es poden entendre sense la participació activa de l'altre. En els últims anys han sorgit accions i projectes (ja siguin iniciatives d'institucions, col·lectius, artistes o de la relació entre ells) i el que en un principi eren experiències aïllades avui configuren un immens arxipèlag de microutopies que incideixen directament en la comunitat i que s'han convertit en referències que hem d'explorar. Però com sorgeixen aquests canvis? Quins factors intervenen en aquestes experiències col·laboratives que puguin servir per repensar el museu i l'escola que volem?

En visitar un museu o centre d'art i tornar temps després, l'empremta de l'experiència anterior emergeix i es relaciona amb el que estem veient. L'espai acull els nostres murmuris i sensacions passats i presents, cada nova visita es configura des de l'experiència de totes les anteriors i el nostre concepte de l'art s'amplia. El que

¹ A partir de converses i accions desenvolupades amb C3 (cèl·lula d'acció artística), utilitzem el terme ArtEducació perquè entenem l'educació artística com un tot que no pot separar-se de la vida, dels processos i les reflexions de l'artista-investigador-educador.

Visita a les exposicions del CGAC i de l'Auditori de Galícia amb l'alumnat de Grau de mestre/a d'Educació Primària

passa fora del museu, el context i el nostre bagatge també intervé en l'apreciació de l'obra i viceversa; tot el que ens emportem en sortir del museu incideix en la nostra visió i comprensió de l'entorn.

Com a educadora, també les preguntes i inquietuds se succeïen i mutaven configurant una teranyina o xarxa de connexions. Un període definit per la il·lusió, l'aprenentatge i el fer col·lectius tant amb les educadores de centre d'art com d'altres museus de la ciutat o d'altres llocs del territori amb qui vaig poder compartir diferents maneres d'entendre la funció social del museu i col·laborar en el desenvolupament de programes educatius. Aquest diàleg constant i els espais de trobada i debat obrien les portes de la curiositat i la motivació necessàries

per posar en pràctica noves estratègies en relació amb l'art contemporani, però també afloraven preocupacions relatives a la vulnerabilitat dels serveis educatius com la invisibilitat d'aquests departaments en el context del museu, la precarietat laboral, la necessitat d'una formació més especialitzada, la complexitat de la mirada i el diàleg amb l'obra d'art, la manca de temps i recursos per analitzar les estratègies de mediació, la distància museu-societat o la poca presència d'altres discursos i grups en la construcció del relat del museu, entre d'altres.

Algunes d'aquestes qüestions continuen vigents i mostren debilitats del museu tal com s'ha anat concebent i que cal reformular. Així, pel que fa a la invisibilitat del servei educatiu dins el museu mateix

A l'esquerra la instal·lació de Vito Acconci a la façana del CGAC (1996). Acconci desmitifica a l'"artista com a heroi" i renega dels sistemes de distribució que fan de l'art, una espècie de gueto d'escollits

i, per tant, la importància que es donava a les seves pràctiques i propostes, eren preocupacions compartides: la debilitat del departament sempre sota pressió dels números, la situació d'inestabilitat/irregularitat laboral de les treballadores, la tendència a externalitzar serveis o la manca d'implicació dels directors en entendre aquests departaments com el furgó de cua del museu. Tot això repercutia en la mena d'iniciatives i programes que es posaven en marxa. Així, per exemple, projectes més inclusius que permetessin mostrar altres relats o subjectivitats o que tinguessin ori-

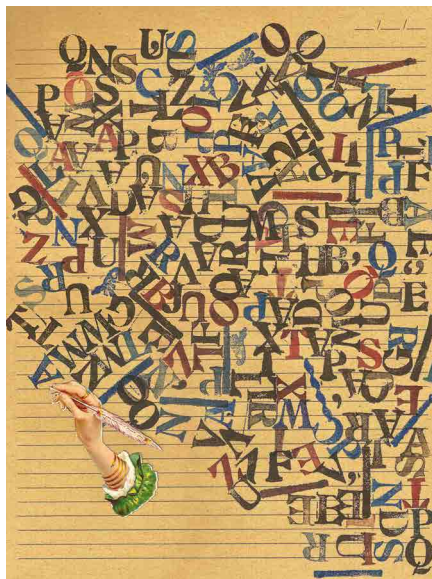
gen en altres àmbits com escoles o col·lectius diversos eren escassos i amb poca continuïtat perquè trencaven la dinàmica habitual del museu en requerir més temps, altres espais i recursos diversos.

La formació era també una preocupació recurrent. La procedència acadèmica era sobretot d'història de l'art o belles arts, però buscàvem més especialització en didàctica de l'art contemporani. Les trobades, simposis i projectes en què ens vam anar trobant van obrir moltes vies de debat i coneixement, així com els programes de doctorat i màster que van anar

sorgint des de finals dels anys noranta. Al mateix temps, el professorat demanava espais formatius per conèixer les manifestacions artístiques contemporànies i fer-les accessibles a l'alumnat. A través de diversos programes de formació, vam anar coneixent i compartint el potencial del museu per apropar-se a l'art com a llenguatge i instrument de coneixement i érem cada vegada més conscients de la distància entre el centre d'art i la societat o, més aviat, entre el relat institucional i l'experiència i bagatge dels públics, espai incert en què precisament es trobava la tasca de l'educadora-mediadora. Crear ponts entre els públics i les obres aprofundint en la complexitat de la creació artística i promovent la mirada crítica eren inquietuds recurrents i potser en aquest camp de la comunicació amb l'obra d'art va ser on es va produir una de les transformacions més importants. Veníem dels models tradicionals en què el coneixement "emanava" del guia (la institució) i "el públic" era entès com un grup indiferenciat de persones a qui s'oferien significats i interpretacions. No obstant això, amb l'aparició de nous museus i centres d'art contemporani, el contacte amb processos i artistes i els nous paradigmes educatius es van desenvolupar plantejaments postmoderns que van permetre pensar *amb* l'obra en què l'espectador va passar de ser objecte que exerceix un acte de consum a ser subjecte involucrat en un acte de coneixement. La museologia crítica, estratègies com VTS (Visual Thinking Strategies), fan de la visita un projecte dialògic, una experiència única i significativa on l'obra s'integra en el context dels públics, es qüestiona, es

resignifica amb cada nova mirada perquè "l'interessant d'una obra d'art no és que ens presenti alguna cosa coneguda, sinó que ens enfronti amb alguna cosa que no coneixem" (Camnitzer 2018: 32).

No obstant això, l'educatiu no solia "contagiar" altres esferes del museu. El que passava a les sales d'exposicions amb els públics només concernia el servei educatiu. El diàleg, el xoc entre els valors que un porta i el que es troba al museu, la mirada sorpresa o el comentari inesperat de qui es troba davant d'alguna cosa amb què s'identifica i mai no havia imaginat era (i en molts casos continua sent) patrimoni exclusiu dels educadors-mediadors i els que participaven en aquesta experiència;

La reflexió i l'anàlisi, claus fonamentals en la tasca educativa

poques vegades els comissaris o els altres professionals del museu participen en aquesta manera de coneixement complexa, performativa, crítica. Sense conèixer com es construeixen aquestes relacions o sense treballar de forma col·laborativa trencant jerarquies, és difícil que el museu pugui ser un organisme viu.

Aquestes pràctiques requerien estudi, anàlisi i reflexió i no sempre es disposava de les eines, els mitjans i el temps necessaris. En aquest sentit, cal destacar l'interès creixent de les universitats per la tasca educativa del museu que es va projectar en estudis especialitzats, investigacions, publicacions, tesis o col·laboracions que van divulgar i van contextualitzar el treball dels serveis educatius i d'acció cultural dels museus i van oferir formació especialitzada a noves generacions.

El que és líquid i el que és orgànic

Continuen vigents aquestes preocupacions? Inevitablement, es dibuixa un context líquid en el qual apareixen moltes casuístiques i exemples de museus que

han fet passos cap a una major obertura i qüestionament, però continua havent-hi una jerarquia absurda dins el museu que cal trencar per avançar cap a institucions més democràtiques que comptin amb les comunitats internes i externes.

Les inquietuds sorgeixen de la il·lusió per aprendre i del desig de buscar maneres de transformar-les en propostes reals. I és aquí on les paraules *projecte* i *col·laboració* són clau, així que esmentaré alguns moments de la feina conjunta entre el servei educatiu de CGAC i l'àrea de Didàctica d'Expressió Plàstica de la Facultat de Ciències de l'Educació de la Universitat de Santiago, en concret, la col·laboració continuada amb la professora María Jesús Agra; còmplice indispensable a l'hora d'anar obrint esquerdes i espais de debat al voltant de l'educació artística.

En aquest trajecte no hi havia un camí predefinit, sinó que a poc a poc, i durant uns quants anys, es van anar succeint trobades entre nosaltres i diferents grups que van donar lloc a cursos, seminaris o exposicions (en espais de trànsit de centre d'art) que posaven en relleu una forma

Diferents moments dels cursos i seminaris sobre educació artística fruit de la col·laboració entre el servei educatiu del CGAC, l'àrea d'Expressió Plàstica de la Facultat de Ciències de l'Educació (USC) i l'APECV

d'entendre l'educació artística basada en processos de creació col·lectiva.

En el context d'un d'aquests cursos i en un clima de desencís enfront de la situació de l'educació artística, es va formar el col·lectiu *Paseantes*, un grup interdisciplinari d'acció i investigació que canalitzava les seves inquietuds cap a la creació d'espais de trobada per gaudir d'experiències artístiques, per dissenyar situacions obertes a comunitats amb sensibilitat cap a l'art i l'educació. D'aquí en sortiria un manifest i diferents accions amb la ciutat com a espai d'anàlisi i d'actuació.

Procesos_1: va ser un projecte desenvolupat a la Facultat de Ciències de l'Educació en el marc de la matèria de *Procesos de Creació Artística Contemporània*. La investigació desenvolupada pel grup va prendre com a referència una de les exposicions de CGAC en la qual la ciutat de Santiago era l'eix vertebrador. El grup va crear el seu projecte en paral·lel i va tenir el seu espai al centre d'art. Es va generar una oportunitat per a noves narratives a partir d'una exposició que ens interpel·lava com a ciutadans. El centre deixava entrar

projectes amb origen a altres àmbits, el debat propiciat per un grup d'alumnes universitaris s'expandia cap a altres territoris dedicats a la creació, la investigació i la documentació dels processos de l'art visual contemporani. No es tractava només de visitar l'exposició, sinó de crear altres relats a partir d'ella i mostrar-los en paral·lel.

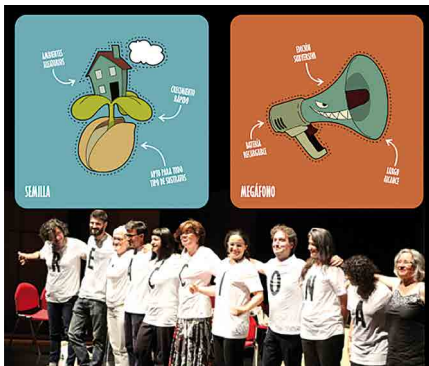
S'afirmava la necessitat de cooperar i es convidava altres grups com l'Associació de Professors d'Expressió i Comunicació Visual de Portugal (APECV), amb la qual ens sentíem molt vinculades perquè treballaven (i continuen fent-ho) considerant que art i vida no estan separades i l'educació s'ha d'entendre com un procés creatiu.

Amb l'APECV organitzem les jornades sobre art i educació configurant el mapa contemporani que ens va oferir moltes possibilitats d'experimentar i debatre sobre l'educació artística en relació amb els nous paradigmes de l'art contemporani, amb les tecnologies digitals i les accions amb les comunitats.

De manera intermitent, es va anar organitzant cursos, jornades, xerrades i el museu es va convertir en laboratori

Diferents moments dels cursos i seminaris sobre educació artística fruit de la col·laboració entre el servei educatiu del CGAC, l'àrea d'Expressió Plàstica de la Facultat de Ciències de l'Educació (USC) i l'APECV

A la part superior dos dels elements que componen el KIT de supervivència de l'Educació artística. A la part inferior, membres del col·lectiu C3 desenvolupant l'acció de presentació del Kit (Lisboa, 2015)

d'idees, un espai de processos. Vist amb distància, cada acció va donar lloc a la se-güent i alguns dels límits que ens separaven es van anar diluint, però també vam ser conscients de les dificultats de la negociació contínua i la convivència entre el que la institució representa i els interessos de grups l'objectiu dels quals és produir coneixement, investigar de manera oberta i incerta sense saber on arribaran.

I és aquí on sorgeix C3, com a necessitat de moure'ns també des de fora. C3 és un col·lectiu híbrid d'educadores, artistes i investigadores que treballa com una cèl·lula que expandeix propostes de reflexió i acció artística contemporània. Ens movem entre els àmbits artístic, pedagògic i reivindicatiu. La finalitat és aprofundir i donar visibilitat a metodologies actuals, estimular la propagació d'idees encaminades a reivindicar nous espais per viure l'art i l'educació en el sistema públic i fer propostes. Sentim la necessitat

de resistir activament per crear una altra narrativa de l'educació.

C3 no està sota cap paraigua institucional i en qualsevol lloc pot sorgir (Brasil, Portugal o Galícia). Es pensen i es desenvolupen accions en diferents contextos com el *Kit de supervivència per a formadors d'educació artística*: una metàfora irònica que neix del disgust i cansament que ens va causar la Llei Wert en deixar l'educació artística en un espai tan residual que és gairebé impossible que sobrevisqui. Així que vam dissenyar una sèrie d'elements "imprescindibles" que van ser presentats en el marc d'un congrés internacional d'educació artística celebrat a Lisboa (2015). Vòliem reflexionar amb el llenguatge artístic sobre la nostra situació i els elements que considerem imprescindibles per desenvolupar la nostra tasca com a ArtEducadores.

Refundar el museu

Aquestes experiències il·lustren com l'aprenentatge es construeix de manera col·laborativa, mitjançant processos democràtics que ens involucren i ens situen de manera crítica en la societat. Aquests són valors intrínsecs a l'art i l'educació del present; no són conceptes estancs, sinó que estan sempre en transformació i, per tant, el museu està preocupat per ells.

En aquest sentit, hi ha museus que ja treballen amb col·lectius interdisciplinaris perquè es produeixi el "gir educatiu", un canvi que es presenta com una possibilitat de generar estratègies i nous models de crítica institucional des del camp de l'art

Imatges de l'exposició dels "Museus personals" realitzats per l'alumnat de Grau d'Educació Primària (USC, curs 2015-2016)

i el comissariat i en el qual l'espectador s'entén com a creador. Transductores, Grupo de Educación de Matadero Madrid ja són referents, entre d'altres. No tots els grups estan vinculats al museu, sinó que sorgeixen també com a alternatives a la institució artística convencional i amb formats molt diversos. Com assenyala Martí Perán en referir-se als museus portàtils, el museu ha de refundar-se:

Sembla que el museu tradicional, en efecte, pateix una mena de creixent aguait des d'un enorme panell de rèpliques que, mitjançant les actuacions que propicien, estarien accelerant la refundació dels rols i funcions tradicionals que exercia la vella institució a l'interior d'una esfera pública homògena. (Perán 2013: 111)

Hi ha molts exemples de dispositius paramuseístics i artefactes portàtils, itinerants que despleguen un immens ventall de situacions heterogènies que es contraposen als models de subjectivitat burgesa que representa el museu tradicional.

Els adults i els nens tenen de vegades a les alcoves o sales d'estar taulers o plafons en els quals claven trossos de paper: cartes, instantànies, reproduccions de quadres, retalls de diaris, dibuixos originals, targetes postals. Totes les imatges de cada tauler pertanyen al mateix llenguatge i totes són més o menys iguals perquè han estat triades d'una manera molt personal per ajustar-se i expressar l'experiència de l'habitant de la cambra. Lògicament, aquests taulers haurien de reemplaçar els museus. (Berger 2000: 38)

Al museu no li queda cap més remei que pensar-se. Pensar-se *amb* els artistes, els educadors-mediadors, les escoles, les comunitats, la Universitat... Fer-ho de forma crítica i col·lectiva per impulsar i coparticipar espais d'interacció. El museu ha de sortir al carrer i reinventar-se per ser aquest context de transversalitat d'acord amb els valors que l'art i l'educació avui reclamen.

Cap a altres territoris

Sentia la necessitat de moure'm cap a altres territoris i conèixer altres formes d'entendre l'educació i l'art. El canvi cap a la facultat va suposar-me desplaçar les incerteses a un nou context: la docència en la formació de professorat. A grans trets, em vaig trobar una situació complexa amb un canvi provocat pel Pla Bolonya, però sense els mitjans necessaris per dur-lo a la pràctica: compartimentació d'horaris i matèries que fan molt difícil poder treballar en projectes amb certa continuïtat o de forma interdisciplinària, càrrega burocràtica molt elevada, ràtios molt altes, matèries d'educació plàstica i visual que han vist reduït el nombre d'hores amb les diferents reformes i retallades, espais que no s'ajusten a les necessitats, però un alumnat motivat, amb ganes d'aprendre fent i tenir veu. I col·legues còmplices amb qui compartir il·lusió, pors i incerteses.

La situació de partida no difereix gaire del que podríem trobar en altres centres educatius perquè parlem de manera global de l'educació artística (sempre als marges) i de la necessitat que tenim d'obrir esquerdes per les quals poden sorgir les microutopies, és a dir,

apostar per les coses petites, la idea de procés, de treballar amb més capillaritat i de forma més participativa (Eraso 2011) amb comunitats on realment pots transformar, introduir-hi petits canvis, que globalment poden semblar insignificants, però que sumats un rere l'altre van fent que el lloc on vivim, el lloc on habitem, la memòria que compartim i la comunitat en la qual tractem de conèixer es vagin transformant.

Amb una motxilla de bagatge i experiències i una altra que vaig omplint de conceptes nous i veus de l'alumnat, sorgeixen les preguntes: què considerem art en el context educatiu? Què tenen en comú un artista i un educador? Quina relació hi ha entre processos artístics i educatius? De quines maneres l'art contemporani pot canviar la forma d'entendre l'educació?

I en aquest procés buscant el paper d'ArtEducadora que volem ser aquí i ara, anem (les alumnes i jo) aprenent i desaprenent juntes. Construïm col·lectivament el nostre museu precari basant-nos en els projectes-processos d'educació artística (Agra 2011), les estratègies relacionals, el comissariat, la producció de coneixement basat en les arts i anem configurant una mena d'accions reflexives i dispositius paramuseístics que es van desplegant tant a l'aula com a fora.

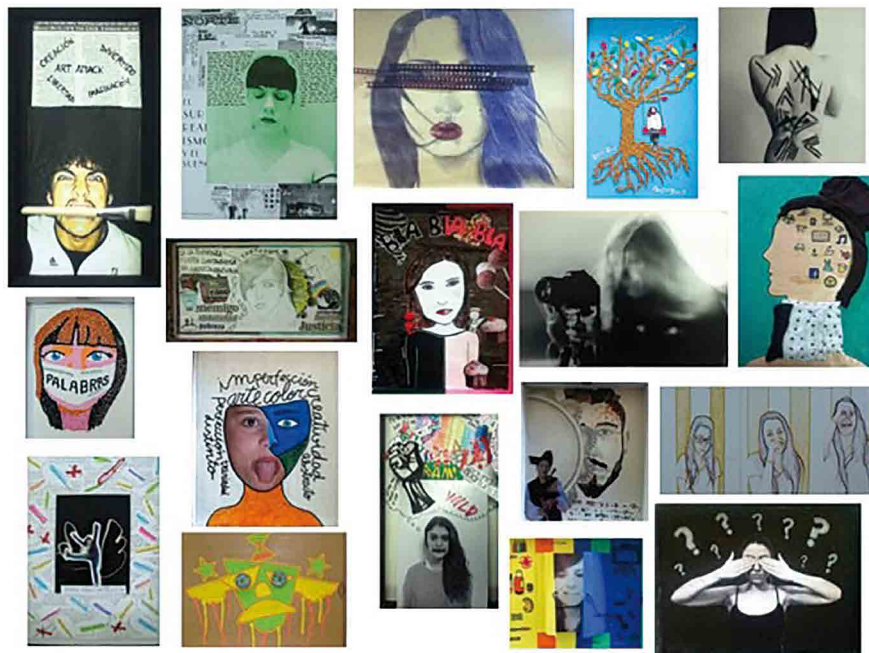
Així, sorgeixen projectes com *L'autoretrat* o les *Cartografies personals*, que ens ajuden a pensar des del llenguatge de l'art en les nostres identitats com a docents. Passegem per la nostra autobiografia per saber d'on venim, què volem conservar o llençar en relació amb l'educació artística que hem viscut. Els successos no tenen un

ordre inevitable, romanen separats, atzaros, fins que, com muntadors d'un film, seleccionem i unim moments i temps als quals imposem un sentit. Qualsevol forma de representació serveix per filtrar, organitzar i transformar l'experiència en significats que mostren el nostre coneixement (Agra 2012).

Paraules, dibuixos, caixes, collage, són formes artístiques de narrar que ens ajuden a despertar el nivell de consciència de la nostra pràctica o les nostres expectatives perquè puguem comunicar també emocions. És un repte enorme, perquè

la tasca de mediació se centra a intentar crear un context en què cadascú trobi la seva geografia personal i ho faci des de la forma visual, desenvolupant altres llenguatges, majoritàriament apartats des de l'educació primària en el cas d'alumnat de grau, o que mostren camins d'expectatives i moltes incerteses en el cas d'alumnat de màster de secundària.

En el moment que les veus poblent l'espai i els murmurs es defineixen amb claredat de manera conscient i autodidacta, prenem consciència de com art i vida s'entrecreuen. Els llenguatges de

Autoretrats a l'entorn de l'educació artística realitzats per l'alumnat de Grau d'Educació Primària (USC, curs 2014-2015)

l'art contemporani són el nostre referent i emergeix una forma d'entendre l'educació artística com un tot, sense separacions disciplinàries; parlem d'ArtEducació. Fonem els continguts amb les maneres d'actuar; pel que fa a l'art amb el camp de l'educació, busquem un model de formació que desperti l'interès i el coneixement de les pràctiques artístiques d'avui i ajudi els futurs mestres a valorar el paper de l'art en l'educació (i fora), i a dissenyar i reconsiderar la seva pràctica.

El paper de mestra s'entén com un procés creatiu de construcció personal i

professional. I sorgeixen molts punts en comú: paraules com motivació, creativitat, llibertat, expressió, interdisciplinarietat, frustració, rèplica o por, entre moltes altres, amb les quals intentem crear els nostres mapes de ruta: reubicant-les, reordenant-les, llençant-les, tallant-les i creant nous relats.

De mica en mica, l'espai de l'aula s'expandeix i es converteix en espai de projectes, de preguntes que interpel·len la comunitat educativa. Pensament visual on cada peça pot moure i generar noves preguntes. I de l'espai de la facultat sortim

Instal·lació del projecte *Atlas Arteducatiu* en diferents espais de la facultat realitzat per l'alumnat de Grau d'Educació Primària (USC, curs 2016-2017)

a explorar l'entorn mitjançant estratègies basades en les derives situacionistes. Necessitem desactivar les estratègies apreses, perdre'ns a la ciutat en relació amb els altres i també amb un mateix, fet que provocarà trobades amb l'inesperat; fuites de l'inconscient, vivències que ens facin sentir diferents emocions i activin els sentits i la percepció entumits per la rutina.

Les sortides generen una quantitat d'informació i material immensa: sèries fotogràfiques, dibuixos, informes sobre la contaminació acústica, descobriment de la trama rururbana de la ciutat, veus, olors, textures, percepcions amb les quals construïm un gran *atles* que ens descobreix facetes noves de la ciutat. En aquest dispositiu de connexions discontinües, d'estratègies relacionals, qualsevol imatge pot ser entesa com una cruïlla de migracions diverses, com un procés incessant de recomposició del món (Didi-Huberman 2010).

És una actitud que requereix participació, és més una re-creació, l'aula és el carrer, l'espai educatiu és el museu i en els dispositius creats convergeixen totes les mirades per adonar-nos que cada peça és intercanviable i els significats no són sòlids, són només temptatives.

Una altra vegada, com havia passat abans al museu, l'espai que compartim es transforma en un laboratori en el qual es construeix críticament el coneixement. En aquest context líquid de nous paradigmes al museu i en l'educació en el qual el coneixement acadèmic i el coneixement aplicat no se separen, l'ArtEducador pot fer el paper d'activador mitjançant la creació de

situacions d'aprenentatge o situacions de creació col·lectiva.

En aquest territori, hi trobem molts paral·lelismes entre processos educatius i creatius, perquè en els dos es qüestiona, es canvia, es treu, es dubta, es prenen decisions, es divulga o s'exposa per crear un diàleg amb altres. I quan fem servir premisses educatives basades en quelcom col·laboratiu, creatiu, dialògic i rizomàtic, veiem clarament com la separació entre els dos processos s'esvaeix.

Però el museu no és només present en les nostres pràctiques, sinó que és també objecte d'anàlisi, de gaudi. La percepció de l'alumnat continua sent que el centre d'art contemporani està allunyat de la societat:

La distància pot venir provocada per la incomprensió del llenguatge artístic.

Escola i museu tenen molt a aprendre de la societat: mirar cap a ella i fer-se moltes preguntes.

Però entén que és un àmbit que té molts valors per oferir a la societat i a la comunitat educativa en particular:

Ofereix inspiració, processos creatius, coneixement artístic.

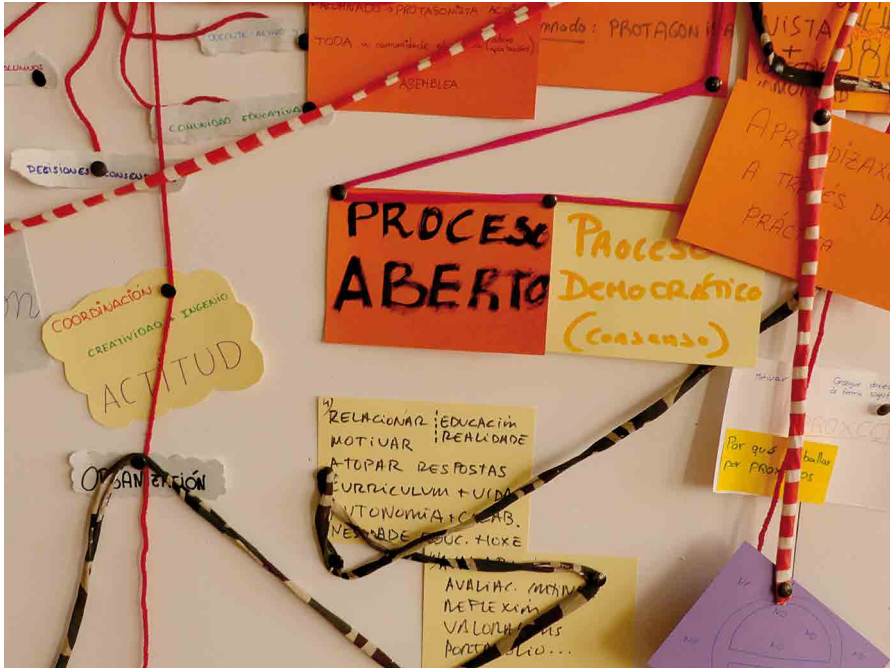
És un espai atractiu que trenca amb la rutina de l'alumne, on el temps de pensar té un gran valor.

Tot i ser usuàries ocasionals, totes les alumnes són conscients de la importància que té el museu en la formació de les persones. Llavors, on és el problema? S'assumeix el valor de la institució com a capital social i cultural, però se'n desconeixen els mecanismes; el problema és sempre la comunicació, el diàleg, la interacció, així que cal buscar diferents estratègies que ens

facilitin aquest acostament al llenguatge artístic per obrir els codis. En la visita a les exposicions del CGAC, sorgeix una infinitat de reflexions, de connexions amb la pròpia vida que es plasmen a través de propostes reflexives i relacionals centrades a crear diferents tipus de narratives (per a les obres que més han interessat, per a un grup de tres peces escollides a l'atzar...) i altres de més performatives que busquen situar l'espectador al costat de l'obra triada com un element més d'ella que l'alteri o el complementi.

La progressiva apropiació del museu produeix nous continguts. En crear nous relats en els quals impliquem les nostres subjectivitats, s'escurça la distància; la percepció majoritària que el centre d'art contemporani és només per a una elit es dilueix en assumir un paper de creadors i exercir un acte de coneixement i no de consum. L'art és una forma de pensar, d'adquirir i expandir el coneixement i la imaginació.

L'art pot entendre's com una meta-disciplina que permet subvertir els ordres

Detall del mapa conceptual realitzat per l'alumnat del Màster d'Investigació i innovació en Didàctiques específiques (USC, curs 2018-2019)

establerts i explorar-ne altres d'alternatius en una etapa prèvia a la verificació de l'aplicació pràctica. Ajuda a dilucidar les àrees de desconeixement, va desvetllant misteris, busca respostes a qüestions fins que n'apareguin altres de noves. Transita contínuament de l'àrea de coneixement a la del desconeixement, com un joc en el qual es fusiona realitat, especulació, imaginació... (Camnitzer 2013: 3).

L'art no canvia les coses, ens planteja qüestions. És a partir d'aquí quan alguna cosa pot transformar-se o canviar de direcció, és una qüestió d'actitud, una actitud inquieta i escodrinyadora.

El potencial del museu és immens i pot oferir molt a l'espectador, a les comunitats o a les escoles, però... i si canviem la premissa i ens preguntem què podem oferir nosaltres (mestres) al museu? Voldrà escoltar-ho?

Introduir el treball/reflexions de l'alumnat en les exposicions.

Crear xarxes de treball per organitzar i divulgar projectes en relació amb l'art i els museus.

Dissenyar projectes que tinguin com a referència l'anàlisi de les característiques comunes i diferenciadores de museu i escola.

Acollir l'experiència i la formació docent.

Crear recursos per establir vincles entre les dues institucions que facilitin l'accés a l'art contemporani, la seva divulgació i promoguin diferents aprenentatges en què alumnat, professorat, educadors de museus i artistes treballin junts.

Formar estèticament l'alumnat i fer que se senti artista.

Abordar el concepte d'art i les preguntes que

suscita en diferents nivells educatius.

Ser mediadors entre el museu i la comunitat educativa.

Treballar amb artistes o projectes artístics.

Convertir l'escola en un museu i el museu en una escola.

El museu és a molts "llocs", en expandir-se hem de començar a entendre'l com a "mutable" i "itinerant" i, si és així, pot ser a l'escola o en una paret d'una habitació perquè el que importa és la implicació del subjecte, la possibilitat que l'espectador té d'esdevenir coautor de l'obra.

Construir

És molt el que podem aprendre amb els museus avui des de la formació de professorat. Educació, mediació, procés, projecte, creació, formació, exposició, didàctica, públic... Malgrat que són paraules que compartim en els dos contextos, no signifiquen el mateix, moltes vegades s'han degradat i ens allunyen d'altres com plaer, gaudi, lúdic, experiència, vivència, fer, pensar... Per això hem de posar-les en comú, reconceptualitzar-les, saber de què ens parlen i inventar-ne altres que s'adaptin millor a les noves situacions de creació (ArtEducació, EducAcción, artivisme...)

Hem de pensar-nos com a institucions, com a educadors-mediadors, docents i artistes i potser les experiències ArtEducatives que he esmentat en aquesta cartografia han estat els successos que m'han permès veure amb claredat la importància de la transferència d'idees del museu a l'educació i viceversa; les

Referències bibliogràfiques

AGRA PARDIÑAS, M. J. (2011). "Espacios intermedios como lugares de encuentro", dins: *L'activitat docent. Intervenció, innovació, investigació*. Girona: Documenta Universitària, p. 175-190.

— (2012). *Historias en torno al arte y la educación artística. Notas para un posible diario*. Santiago de Compostella: Caleidoscopio.

ATTALI, J. (2017). *¿Es posible prever el futuro?* Barcelona: La Vanguardia.

BERGER, J. (2000). *Modos de ver*. Barcelona: Gustavo Gilli.

CAMNITZER, L. (2013). *Ni arte ni educación*. Exposición *Ni arte ni educación*. Recuperat de: <<http://www.niartenieducacion.com/project/textos/>>.

CAMNITZER, L., et al. (2018). *Luis Camnitzer. Hospicio de las utopías fallidas*. Madrid: Museo Reina Sofía.

C3 (2012). *Kit de supervivencia para formadores de educación artística*. Disponible a: <<http://insea.org/docs/inseapublicacions/suivalkitSP.pdf>>.

DIDI-HUBERMAN, G. (comp.) (2010). *Atlas. ¿Cómo llevar el mundo a cuestas?* (Exposición celebrada a Madrid, MNCARS, del 26 de novembre de 2010 al 27 de març de 2011). Madrid: Museo Reina Sofía.

GONZÁLEZ, M.; ERASO, S. (2011). *Revista Hika*.

MCEWAN; EGAN (1998). *La narrativa en la enseñanza, el aprendizaje y la investigación*. Buenos Aires: Amorrortu.

PERÁN, M. (2013). "Esto no es un museo. Artefactos portátiles y espacio social". *Revista de Estudios Globales y Arte Contemporáneo*, vol. 1, núm. 1: 111-119.

Estratègies, projectes i diàlegs amb la creativitat al Museu Nacional d'Art de Catalunya

Sandra Figueras i Esther Fuertes

Tècniques del Departament d'Educació. MNAC

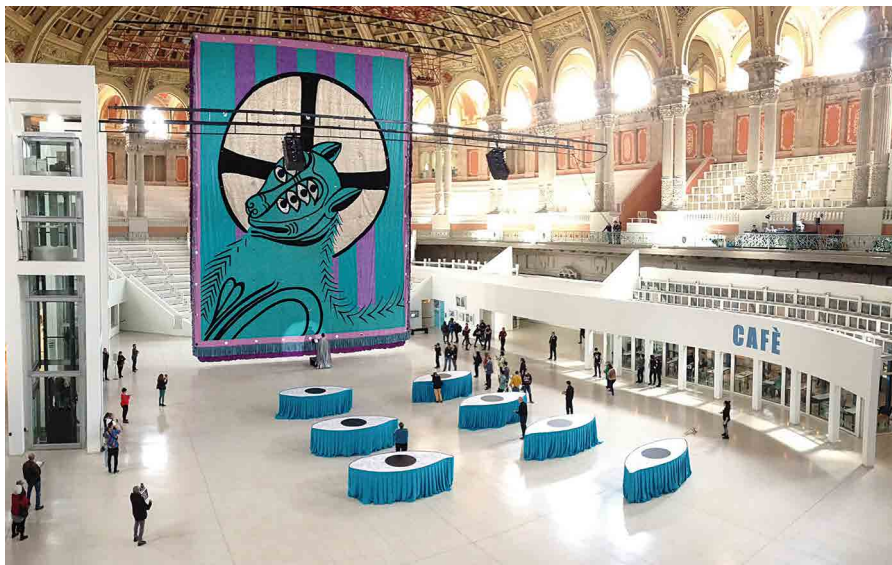
Crear té a veure, sí, amb el fet que surti quelcom de nou, però alhora amb el fet que aquest procés comporti una transformació personal, infinita i contagiosa (és a dir, interpeHadora d'altri).

**Josep Maria Esquirol,
La resistència íntima (2015)**

Només per la gran quantitat d'artefactes creatius que conformen les seves col·leccions es podria pensar que el

Museu Nacional d'Art de Catalunya conté la més alta concentració de substància creativa del país. El Museu té el potencial de mostrar mil anys d'història a través de les imatges i objectes que cada època ha generat, però el veritable interès de la nostra missió com a institució pública rau en l'ús creatiu que fem d'aquest material i en la manera com el posem al servei de les persones.

Ens cal posar aquest patrimoni a

l'abast dels ciutadans d'una manera significativa per tal que sigui viu i generador de noves experiències, i això requereix un canvi de paradigma respecte a la manera d'abordar l'acció educativa al museu.

El nostre equip fa uns anys que intenta respondre al repte d'esdevenir un museu que posa el visitant al centre, més

te es perfilen com l'horitzó cap al qual hem de treballar des d'un museu públic com és el Museu Nacional.

Cocrear en tàndem: el Museu i una comunitat educativa sumen la seva capacitat creativa per transformar un centre escolar a través de les arts

participatiu, més inclusiu i més social. Per això s'han prioritzat projectes que posen el focus en la interacció, la cocreació i el treball amb els ciutadans per generar eines i dispositius que els capacitin i els proporcionin autonomia a l'hora d'interactuar amb l'art.

En aquest article hi resumim els projectes recents més significatius en relació amb aquests reptes, un projecte transformador amb una escola veïna que de retruc va transformar la dinàmica de treball amb l'equip d'educació del museu i dues propostes que tenen com a objectiu fer present i constant la creació contemporània dins el museu. Tenim clar, però, que no són reptes fàcils ni a curt termini, com ho demostren experiències com *Our Museum* (2016), un programa en què set institucions culturals del Regne Unit van fer tot un treball d'auditoria i canvi organitzatiu per tal de convertir el treball comunitari en un element clau d'aquestes institucions. Són processos complexos, però sens dub-

El programa *Escoles Tàndem*, impulsat per la Fundació Catalunya La Pedrera, reuneix centres educatius i institucions culturals i acadèmiques rellevants perquè treballin plegats durant tres anys. El principal objectiu d'aquest programa és fomentar l'èxit educatiu en entorns escolars complexos. Els beneficis d'aquesta col·laboració s'han de fer palesos en la millora de la motivació i la formació acadèmica de l'alumnat i els professors, en la dinàmica general del centre i en la millora de la percepció social que genera. Alguns dels aspectes determinants del projecte són la seva sostenibilitat i l'especialització del centre educatiu en la matèria que defineix la institució cultural, en aquest cas l'art.

Vàrem començar la travessia l'any 2013 amb l'Escola Miquel Bleach, una escola de primària del districte de Sants-Montjuïc. Matrícula viva, un 95% de famílies immigrants i un històric d'estigmatització en el barri. La realitat social i el claustre que vàrem conèixer ens va pre-

sentar un repte múltiple i moltes preguntes: com podíem estimular i il·lusionar un equip de mestres ancorats en la rutina de la pedagogia tradicional sense interès particular per les arts? Com podíem implicar i cohesionar famílies i alumnes amb situacions de fragilitat de tota mena, amb dificultats d'integració social...? Com podíem salvar la barrera lingüística de les aproximadament 25 llengües diferents presents en aquell moment a l'escola? Com podíem donar més protagonisme als infants en el seu procés d'aprenentatge? Què podíem fer perquè la pressa de decisions a l'escola fos més compartida i impliqués també l'alumnat i les famílies? Com podíem aprofitar la diversitat com a riquesa?

Posem les bases per treballar junts

Ens va caldre, primer de tot, crear espais i dinàmiques per conèixer-nos en profunditat en l'àmbit no només institucional, sinó també personal. Cal tenir en compte que, tot i compartir el fet

de ser llocs d'aprenentatge i de producció cultural, la naturalesa, els tempos i les lògiques de l'escola i el museu sovint no coincideixen. D'altra banda, les decisions sobre la participació en un projecte o un altre dels centres no sempre incorpora adequadament les persones que, al cap i a la fi, han de ser els motors del canvi. Comptar amb bon capital humà com a punt de partida en una aventura com aquesta requereix conèixer les motivacions que ens mouen, compartir expectatives i il·lusions sobre el que pot aportar-nos el projecte a uns i altres. Cal analitzar i posar en valor les nostres fortaleses, conèixer les nostres febleses i necessitats per anar dibuixant un itinerari i un destí en comú.

En el camí cal generar maneres de ritualitzar i materialitzar de forma creativa la imatge d'aquesta aliança. En el nostre cas, la pintura amb el *Tàndem* de Ramon Casas ens va servir per identificar de manera metafòrica aquells elements que havien de formar part d'un kit de viatge

Elements d'un kit de viatge compartit a partir del *Tàndem* de Ramon Casas com a metàfora d'un projecte de cocreació

compartit imprescindible per a una bona travessia junts:

- *Un horitzó, un mapa de viatge consensuat* que definís uns objectius a mitjà i llarg termini, alhora emocionants i realistes.
- *El llum de la bicicleta*, la guia del coneixement, tant de la literatura existent com de projectes inspiradors, amb l'art com a eix transversal.
- *La cadena de transmissió*, que ha de garantir una bona comunicació entre les rodes i l'energia dels conductors, simbolitzava la sintonia que s'ha de generar entre els equips de museu i escola que impulsen aquest tàndem.
- *La caixa d'eines* amb un bon oli per fer fluida la comunicació, per conservar i cuidar bé l'estructura que es va anar creant i les persones que en formaven part.
- *El contingut i la filosofia d'aquest projecte de col·laboració va quedar sintetitzat en el logo* que va crear Alicia Cònsul, una estudiant en pràctiques del màster de la UB Art per a la Transformació Social. Es tracta del Tàndem de Ramon Casas, que avança entre les formes dels edificis de l'escola i del museu convertides en camí.
- *Un lema: "Creixem amb l'art"* va ser l'escollit per concretar en poques paraules un dels objectius primordials del projecte: aconseguir que l'art ens fes créixer com a persones, com a professionals i com a comunitat.

Com a educadores, i des del museu, vàrem haver de reflexionar sobre quin havia de ser el nostre rol i la nostra actitud per tal que l'equip de mestres no ens percebés com una amenaça, sinó com a iguals dins del projecte i com a facilitadors pel que fa a tot el que tenia a veure amb l'art, el patrimoni i el món dels museus. A partir de l'anàlisi de la realitat complexa i del context de l'escola, vàrem haver de pensar com ens situariem respecte al fet artístic. Es tractava que l'art fos transversal al projecte d'escola, però com?

Per nosaltres era tan important aprendre d'art com pensar de quina manera a través de l'art podíem influir sobre algunes de les problemàtiques que havíem detectat. Passar, com diu l'artista i educador Luis Camnitzer, de l'escola com un lloc purament de producció artística que selecciona els que tenen talent a una escola que acull l'art des "d'una integració total i transdisciplinària, que canvia la forma en què pensem, i adopta la llibertat de l'artista per a tot el que fem".

Per aquesta raó era molt important saber quines eren les creences i el valor que l'equip de mestres atribuïa al fet artístic i conèixer quines eren les necessitats educatives generals que aquest equip identificava per tal que el projecte tingués sentit per a ells. Va ser bàsic generar complicitats i estratègies per implicar en el procés de canvi tots els membres de l'equip docent sense deixar ningú pel camí.

Amb la perspectiva que donen els sis anys de col·laboració, pensem que l'entusiasme i les ganes no són suficients per tirar endavant un projecte de transformació de l'envergadura que

ha tingut aquest. El marc del projecte ja té uns condicionants i uns requeriments exigents com a punt de partida. L'entitat que impulsa el projecte i les administracions educatives supervisen i avaluen aquests projectes i intenten fer un acompanyament. Hi ha, però, una part tècnica relacionada amb el disseny de projectes de transformació de les organitzacions que sovint ni els tècnics de cultura ni els d'educació podem assumir sense una mica de formació i de suport. És important fer una reflexió profunda i tranquil·la de bon començament, consensuar uns objectius realistes, constituir un bon equip motor i distribuir a poc a poc les responsabilitats i els projectes a mesura que s'identifiquen les necessitats i els talents en els integrants dels equips.

Aquest projecte entès com un procés creatiu compartit, desenvolupat de manera intensa durant un temps sostingut, ha requerit creativitat però sobretot respecte, empatia i un bon lideratge des de l'equip

directiu del centre per construir les bases d'aquesta aliança des de la confiança, el coneixement i la voluntat de transformació mútua.

Dues propostes metodològiques creatives per articular un projecte

Com a resultat d'aquest procés inicial de presa de contacte amb les necessitats del centre, vàrem identificar entre tots la necessitat d'anar cap a un model pedagògic més significatiu per a l'alumne que incorporés els seus interessos i els orientés cap a la recerca. Vàrem consensuar amb els mestres experimentar amb el model de treball basat en projectes fent especial atenció a la manera com l'art i el patrimoni es podien integrar en aquesta mena de processos. Un dels objectius prioritaris de treballar amb aquest model era fer un canvi del rol del mestre tradicional cap a un docent que acompanya i codissenya l'aprenentatge amb l'alumnat. Si, com diu Michael J. Gelb, entenem la vida com "un

Síntesi visual del projecte d'aula de P4 *Com són i com s'organitzen les curses de bicicletes? Projecte L'esport i els jocs olímpics, 2015-16*

continu exercici creatiu de resolució de problemes”, els nostres projectes han de partir de preguntes i problemàtiques reals que plantegen els alumnes on puguin exercitar la seva autonomia i la seva capacitat de prendre decisions i on, en la mesura del possible, la seva resolució pugui tenir un impacte real sobre la comunitat.

D'altra banda, el professorat va identificar com una prioritat millorar la competència comunicativa de l'alumnat, atès que l'enorme diversitat feia difícil comunicar-se en una llengua comuna. En aquest sentit, vàrem començar a experimentar amb la metodologia de les estratègies de pensament visual (VTS). L'èxit amb aquells alumnes que normalment no parlaven a la classe ordinària va fer que els mestres volguessin aprofundir en aquest mètode. Les VTS sorgeixen als anys vuitanta a partir de la col·laboració entre la psicòloga cognitiu-va Abigail Hosen, de la Harvard Graduate School of Education, i Philip Yenawine, educador del MoMA de Nova York. Tal com

apunta l'educadora i formadora en VTS que ens ha acompanyat en aquest procés, Montserrat Morales,

l'hàbit d'explorar i parlar d'una obra d'art de forma lliure i creativa, des dels propis referents: exercita les habilitats verbals i comunicatives, afavoreix el desenvolupament del pensament crític i creatiu, reforça l'autoestima, fomenta la integració i la inclusió dels participants, contribueix a la millora de les diferents competències bàsiques i permet reflexionar sobre les pràctiques docents i els models educatius que s'utilitzen [...]. Des d'aquesta perspectiva, l'obra d'art no és l'objecte d'estudi, és l'element mediador que ens permet reflexionar sobre nosaltres mateixos, sobre la complexitat del món.

Els resultats que vàrem obtenir durant l'experimentació van fer que el professorat tingués interès a formar-se i a crear un projecte transversal de centre amb un currículum de P3 a 6è que incorpora obres del Museu Nacional d'Art de Catalunya, obres de diferents cultures presents al centre i

Formació del professorat a les sales del museu

algunes del currículum americà. Actualment, tots els grups de l'escola fan deu sessions anuals de VTS. Una d'aquestes sessions passa al Museu amb les obres en directe facilitades pels mestres o pels alumnes més grans. A aquesta pràctica s'hi han incorporat també les famílies, que venen al Museu una tarda de juny per compartir amb els seus fills i altres famílies el plaer d'explorar junts una obra d'art.

Consolidar aquests dos eixos transversals va requerir invertir en la formació del professorat. Aquest àmbit ha estat una de les principals àrees de desenvolupament del projecte. En aquest procés, artistes i entitats han anat contagiant i modelant en el professorat i en els nens i les nenes

la seva manera de fer creativa. Canviar la manera de treballar va provocar la necessitat de fer canvis importants en l'organització de centre. L'activitat relacionada amb el projecte es va estructurar al voltant d'un tema de recerca anual triat per alumnes i mestres que es materialitza en projectes singulars d'aula, projectes transversals com la revista, el blog o el VTS i l'acció comunitària que implica propostes dissenyades per l'alumnat amb la participació de les famílies, així com la creació de xarxes d'entorn i la col·laboració amb diferents actors del món de la cultura.

Tant la metodologia de treball basada en projectes com els debats que utilitzen les VTS davant una obra són processos

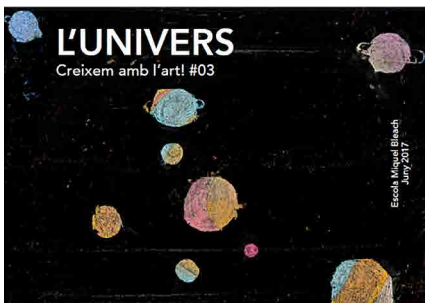
Moments en família. Acció col·lectiva a la plaça de l'escola. Projecte *L'esport i els jocs olímpics*, curs 2015-16

que incorporen el pensament creatiu en ells mateixos. D'una banda, engendren curiositat, que és la font de qualsevol aprenentatge; de l'altra, pressuposen un continu refinament dels sentits, sobretot de la vista, que fa que les experiències se sentin com a viscudes. Totes dues metodologies incorporen l'experimentació, el descobriment i l'aprenentatge col·laboratiu. Les dues suposen cultivar l'esperit d'exploració davant el misteri que suposa donar resposta a una pregunta, un problema o l'observació d'una obra d'art. Totes dues incorporen la paradoxa, l'ambigüitat i ens ajuden d'alguna manera a descobrir la interconnexió entre totes les coses que

formen part d'una realitat complexa, ja sigui un fenomen, un problema o una obra d'art. Aconseguir un model d'escola més oberta, experimental i creativa pressuposa també ser flexible, sortir de la zona de confort i canviar de perspectiva per integrar l'error i el dubte com una part del procés creatiu i de transformació.

Produccions creatives per comunicar un projecte

Un dels productes creatius dels quals estem més orgullosos és la revista *Creixem amb l'Art*. Aquesta revista, juntament amb el blog del mateix nom, tenen la funció de

Portades de la revista *Creixem amb l'Art*

comunicar a dins i a fora de l'escola tot el que hem après al llarg d'un any al voltant del tema de recerca. La participació de tota la comunitat s'estructura al voltant de tres enunciats: "Descobrim" planteja, d'una banda, com podem abordar el tema de recerca des de l'art i el patrimoni i, de l'altra, deixa constància d'algun aspecte relacionat amb la millora de l'aprenentatge amb el qual estem experimentant. "Investiguem" desplega els temes de recerca de cada grup a través de l'art, el territori més proper i l'actualitat. A "Compartim", es deixa constància dels projectes transversals com la instal·lació col·lectiva de Nadal i la trobada "Moments en família", en què els alumnes entrevisten personatges rellevants, les famílies opinen i un centre patrimonial relacionat amb el tema presenta el seu equipament i ens convida a conèixer-lo.

Creixem amb l'Art és molt més que una revista d'escola, és la materialització d'una manera de fer construïda de forma col·laborativa. És a la vegada una manera de reflexionar i fer conscient el procés i, d'altra banda, un producte que pot ser inspirador per a altres escoles. Per al Museu, aquesta revista és un exemple de com els nostres públics poden ser els millors mediadors per atraure altres públics i per comunicar en un llenguatge proper i significatiu el valor educatiu de l'art i el patrimoni.

D'altra banda, per poder transmetre d'una manera creativa el que ha estat l'essència del projecte, vàrem demanar al realitzador Daniel Lacasa una peça documental. Així va sorgir *Tàndem, art*

a l'escola, un film fet des de l'òptica dels nens i les nenes de l'escola que us recomanem molt.

Transformar l'escola, repensar el museu

Al llarg d'aquestes pàgines, hem intentat argumentar per què el projecte *Tàndem* ha estat un projecte essencialment creatiu. Recordant la reflexió que ens feia Josep Maria Esquirol a l'inici de l'article, no hi ha creativitat sense transformació profunda i contagiosa, i això és el que definitivament ens ha passat als dos participants en aquest projecte.

L'Escola Miquel Bleach que vàrem conèixer el 2013 ja no és la mateixa; ha augmentat la matrícula any rere any, això significa anar erradicant la matrícula viva i millorar la cohesió i l'estabilitat dels grups classe. Les famílies participen ara en un 75% en la vida acadèmica i per fi existeix una associació de pares i mares! L'escola ha aconseguit apoderar mestres i alumnes i s'ha obert al barri. Compta amb un programa educatiu singular que vehicula una part dels aprenentatges a través de l'art i el patrimoni en el qual el Museu, amb qui té un conveni de col·laboració, té un paper principal. Compta amb un espai C que ocupen dues artistes tèxtils, que disposen d'un espai de taller a canvi d'interactuar unes hores a la setmana amb l'alumnat. El projecte transversal basat en les VTS s'ha internacionalitzat gràcies a un projecte Erasmus +. Aquest any l'escola s'ha transformat en l'Institut Escola ARTS i ha començat a tenir demandes de famílies catalanes del barri. El gueto s'ha trencat però la diversitat cultural ha de continuar

Comissió Tàndem a l'escola Miquel Bleach i reunió de treball de l'equip d'educació del Museu Nacional d'Art de Catalunya i Philip Yenawine, 2016

essent un tret diferenciador de l'escola perquè és al cap i a la fi la seva riquesa.

Aquesta experiència ens ha aportat un coneixement molt valuós i alhora ens ha interpellat profundament. Hem vist l'efecte que ha tingut en aquesta comunitat el fet d'asseure's regularment davant d'una obra d'art per conversar de forma lliure i creativa, sense restriccions, sense sentir-se jutjat, simplement per compartir i debatre, utilitzant el temps de debat com un espai d'aprenentatge col·laboratiu i l'obra d'art com un dispositiu que ens convida a parlar de la vida, d'allò que és viu en el grup en aquell moment. Hem comprovat que aquest exercici tan simple i a la vegada tan revolucionari en relació amb la manera tradicional d'aprendre en un museu d'art és clau per aconseguir que les persones es connectin amb les obres,

cadascú al seu nivell i en funció de qui és, i que es desperti la seva curiositat per saber-ne més. És en aquest moment quan l'any 2016 posem en qüestió el tema de la mediació en el Museu: les nostres pràctiques són realment inclusives? Són alliberadores o autoritàries des del punt de vista de qui té el coneixement? Donem lloc a la pluralitat de relats davant les obres o hi ha un relat que predomina per damunt dels altres? Qui construeix la major part dels relats: els experts o els visitants?

Al laboratori: un projecte educatiu en transformació

Prendre consciència d'aquest fet ens va portar a poc a poc a iniciar una transformació que va començar per explorar en el context del Museu les eines que havien es-

tat útils a l'escola, en concret la metodologia de les estratègies de pensament visual.

Vàrem començar per analitzar les experiències en aquest sentit d'altres museus americans com el Museu de Portland o l'Stewart Gardner Museum de Boston i, en el nostre context, el cas del Museu Picasso de Barcelona i el CAAM de Gran Canària. En aquesta recerca, vàrem trobar que finalment cada museu havia incorporat la metodologia d'una manera diferent, però per a tots era una eina d'inclusió potent des del punt de vista educatiu. Per poder pensar en el lloc que aquesta manera de fer podia ocupar en les nostres pràctiques de mediació, vàrem decidir formar l'equip d'educadores del Museu i d'aquesta manera crear un espai de laboratori. L'equip va començar a tenir una pràctica setmanal de mirar obres d'art juntes alternant-nos a l'hora de facilitar el debat. El que ens va passar va ser molt revelador: després d'anys de creure que ho sabíem tot sobre aquelles obres que havíem descobert a través dels llibres i dels relats experts, se'ns van obrir, pel fet d'observar amb atenció i d'escoltar l'exploració visual i els arguments dels altres, universos desconeguts. L'experiència va ser encara més rica quan miràvem des d'aquesta perspectiva aquelles mateixes obres amb diferents públics i ens sorprenien amb la diversitat d'interessos, interpretacions i relats que es produïen. Per l'equip d'educadores acostumades a dirigir la interacció amb el públic cap a aquells temes que la història de l'art proposava com de més interès, no va ser gens fàcil adquirir un altre rol.

Aquesta situació feia eco amb el que vàrem estar fent a l'escola, passar del

mestre tradicional que tot ho sap i transmet coneixement a un mestre/mediador que acompanya i facilita espais d'aprenentatge perquè les persones es desenvolupin amb llibertat i fent conscient el seu aprenentatge. Un mediador que es posa a disposició dels públics per parlar del que a aquests públics els interessa. En el camí va aparèixer una qüestió que ens va fer reflexionar molt. Després de debatre i escoltar les opinions de tots i deixar moltes preguntes a l'aire, moltes vegades els visitants ens preguntaven si ara els podíem explicar "la veritat" que amagava l'obra. Vàrem entendre que el que ens estàvem demanant era que volíem tenir respostes, informació que nosaltres com a treballadores del museu hauríem de tenir. Prendre una decisió sobre aquest fet ens va portar a anar definint quin seria el nostre model, la nostra adaptació del mètode VTS. És molt important no deslegitimem el que ha passat en el debat i les hipòtesis que les diferents mirades han anat construint. Per això vàrem decidir que quan la gent ens demanés informació al final de l'activitat, els la retornaríem amb una pregunta: i què podríem fer per saber-ho?

Posàvem ara l'accent sobre els llenguatges del museu. Quins dispositius informatius utilitza el museu? La cartella, el text de sala... i què m'explica de cada obra la resta d'objectes que es mostren al costat? Oi que sembla bàsic i fins i tot banal parlar d'això? Doncs no ho és. Acompanyar i capacitar els nostres visitants a ser capaços de llegir aquests llenguatges del museu és bàsic per fer-los més autònoms i fer que la seva experiència sigui significativa i tingui projecció més enllà d'aquest

moment. D'altra banda, en la nostra trobada amb els públics i l'art i en l'era d'Internet, és la informació el tema prioritari a les sales? O ho és el tipus d'experiència completa que proposem?

Després de dos anys d'experimentació, les VTS són per a nosaltres una eina que fa aflorar amb llibertat la mirada dels visitants del segle XXI sobre una col·lecció que abraça mil anys d'expressions artístiques i connectar-les amb la vida. Utilitzem aquesta mena de debats com una pràctica democràtica i inclusiva, com a punt de partida per a altres tipus d'exploracions de l'obra utilitzant estratègies que inclouen llenguatges diversos. El debat estimula la curiositat i ens predisposa per a la recerca dins de qualsevol dels àmbits del coneixement que comporta la complexitat de l'obra d'art. És també un estímul des del qual es pot provocar una experiència creativa individual o grupal que ens porti a viure l'obra des del cos, des de la creació literària o plàstica. Tal com hem explicat abans, debatre és també un punt de partida per explorar i llegir l'espai del museu com a context immediat, com a espai comunicatiu on s'articulen relacions i significats entre els objectes que es mostren i la interacció de les persones.

La materialització d'aquesta recerca és un projecte educatiu en transformació que proposa:

- aprendre a mirar detingudament per veure millor i de manera inclusiva
- articular les propostes d'aproximació a la col·lecció des de l'acció d'explorar, dialogar, experimentar, qüestionar i col·laborar;

- aprendre, com en el cas de l'escola, de l'art però també a través de l'art;
- fer una adaptació de les VTS en activitats com "Parlem d'art", on es genera debat a partir de tres obres de la col·lecció relacionades per un tema, i el programa *L'art de parlar* per a educació d'adults, que planteja utilitzar l'art per aprendre llengües utilitzant els debats VTS;
- articular l'experiència educativa des dels paràmetres de la significativitat, l'acció, la comunicació i la projecció amb l'objectiu de fer competent el visitant.

Experiències amb creadors contemporanis al museu, *Sacsejar la capsa*

Aquesta exposició ["La capsa entròpica"] és el resultat de l'ensopegada imaginària i del que li esdevé al contingut de la capsa. En resum, vaig agafar un museu amb les mans i, com en una pel·lícula de Buster Keaton, vaig baixar rodolant per l'escala.

Francesc Torres, *La capsa entròpica* (2018)

Si haguéssim de sintetitzar la missió actual d'aquesta capsa d'objectes que és el museu, tenint en compte el gir social en què es veu immers, potser una que podria funcionar és la de provocar el diàleg en un sentit molt ampli: provocar el diàleg entre els objectes, entre aquests i el públic i també encoratjar-lo entre els mateixos visitants.

La participació de les persones, les converses que el museu genera, són fonamentals per a un museu que opera en el present, com ho fan tots, encara que

Vista de la sala Oval amb Espai EducArt al fons

custodiï art de diferents èpoques com és el cas del Museu Nacional. Els temps de profunda incertesa en què vivim envaïts de *fake news*, de xarxes socials on s'exposen falses felicitats i d'imatges trucades i enganyoses ens exigeixen una mirada més crítica, una certa distància, i l'art pot ser un bon mecanisme per educar aquesta mirada. L'art és un territori ben fèrtil per relacionar idees, reflexionar sobre el passat i encarar aquest present confús. A més, les diverses lectures, el milfulls que pot ser una obra d'art, no ens dona respostes unívocues, al contrari, és complex, és generador de més preguntes; en definitiva, ens fa pensar. Com va dir l'artista i pedagog Luis Camnitzer a la seva conferència *La ense-*

ñanza del arte como fraude (Universidad Nacional, Bogotá, 2012), "l'art és un lloc des del qual es poden pensar coses que no són pensables en altres llocs [...]. Un bon problema artístic no s'esgota, una bona solució té reverberacions i una bona comunicació produeix moltes més evocacions que informació".

Totes les persones tenim la capacitat de visitar un museu i per nosaltres mateixes trobar aquestes reverberacions, els vincles amb allò que veiem, relacionar-ho amb les nostres motxilles emocionals o intel·lectuals, però de vegades ens va bé que algú "sacsegi la capsa", com diu Francesc Torres, que ens faci veure el racó en el qual no ens havíem fixat, que faci una

relació insospitada, que ens descol·loqui, i aquest paper entre disruptiu i creatiu és el que tenen ara els artistes dins el museu.

Si entenem l'artista com un ésser que vol comunicar unes idees, posar unes imatges o uns objectes al món que serveixin per parlar de realitats diverses, per retratar-les o per reflexionar-hi, podem entendre el museu com un espai privilegiat per generar aquesta trobada, un espai on es conserva el patrimoni i es posa per força a l'abast del públic.

Una de les estratègies que el Museu Nacional ha fet servir en els darrers anys ha estat les intervencions d'artistes contemporanis amb la intenció d'obtenir noves mirades, nous relats, de deixar-se interpel·lar per les seves visions i per ser "provocadors" de diàleg. En la introducció que fa el director del Museu, Pepe Serra, al catàleg de l'exposició *La capsa entròpica*, diu: "Els artistes treballen al museu. Cal, és clar, saber mirar, saber fer veure allò que no és visible en principi; cal, en definitiva, un treball de recerca i reflexió que, una vegada més, els artistes poden oferir com ningú." Aquesta proposta de Francesc Torres o *La maniobra*, de Perejaume (2014), són exemples d'un espai híbrid on el comissari és l'artista, que tria i selecciona obres de vegades sense posar-ne cap de pròpia i posa en evidència un fil conductor entre les obres que es converteixen així en part d'un discurs propi.

A banda d'aquestes grans exposicions-*statement* amb les quals el Museu s'ha posicionat clarament en el bàndol del museu com a territori de joc per als pensadors del present, i no com a espai de cursos experts, també hem donat suport

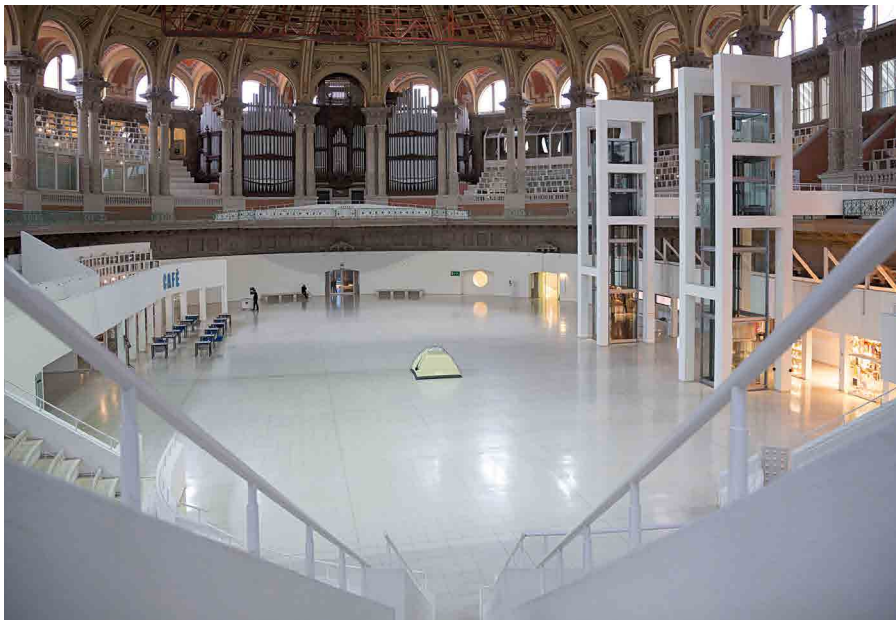
a un gran nombre d'intervencions de diferent format provocades per projectes com *Creadors en residència* o Espai EducArt. Els creadors i creadores que han passat per aquestes experiències ens han ofert mirades noves també als equips del Museu. Tots els agents implicats en aquest acte comunicatiu que és el fet de fer art, els productors, els receptors i els mediadors, en sortim reforçats, la sacsejada pot ser prou forta per fer-nos desplaçar a un altre lloc, provocar canvis, fer-nos mirar les coses d'una altra manera.

Petits però constants sotracs, l'Espai EducArt

Des de l'any 2015, en un racó d'un espai tan emblemàtic del Museu com és la Sala Oval, vàrem dedicar-hi un petit espai a fer visible aquests diàlegs amb el món contemporani d'una manera permanent. L'Espai EducArt, que havia estat fins llavors un espai de taller i d'interpretació, es va convertir en aquest lloc. Des de llavors s'hi ha pogut veure una mitjana de tres projectes l'any en què artistes emergents i de mitjana carrera fan una proposta a partir d'una exploració del Museu, les seves col·leccions o qualsevol aspecte de la institució que els pugui interessar.

Aquesta idea va néixer amb l'objectiu de ser:

- Un espai obert a les mirades que artistes, creadors, educadors, col·lectius del Museu o públics fan sobre la institució i les seves col·leccions.
- Un espai dinàmic, flexible, dialogant i acollidor tant per a les persones

Vista de l'exposició *La capsa entròpica*, 2018

- que hi muntin projectes com per als públics que el visitin.
 - Un espai que dona suport a la creació contemporània i es vincula als espais i a les persones que en són protagonistes, en especial els artistes emergents.
 - Un lloc per visibilitzar la voluntat del Museu d'escoltar i mostrar els relats que es fan del Museu més enllà del propi.
 - Un espai amb una programació anual, tot i que flexible, que permet planificar activitats, difusió i una gestió fluida amb les diferents àrees del Museu.
- Un espai on mostrar els projectes de col·laboració que té el Museu en relació amb la creació contemporània (*Creadors en residència*, Sala d'Art Jove) i les escoles d'ensenyaments artístics.
 - Un lloc on establir diàleg amb els públics, per afavorir especialment la inclusió cultural i social dels visitants no habituals.
- La mirada dels artistes i creadors contemporanis amb qui hem treballat fins ara ha posat en qüestió algunes de les nocions que podrien semblar més estables de la institució, com la distinció entre una

col·lecció permanent i unes obres no exposades, guardades a les sales de reserva o les d'un art del passat i un art del present. Sovint les seves propostes han reformulat els relats del Museu i els han barrejat amb els propis. La majoria dels artistes han demanat visitar d'una manera o altra el *backstage* del Museu, les zones no accessibles als visitants, les obres no exposades o els departaments més desconeguts amb l'afany de descobrir altres discursos, temes que poguessin connectar amb els seus imaginaris i inquietuds i que els permetés estirar, expandir o capgirar allò que se suposa que el Museu ja explica.

Analitzant les seves intervencions, afloren els diferents moments dels processos creatius pels quals han passat i, de retruc, pels quals també hem hagut de passar l'equip del Museu: la recerca, el qüestionament, la transformació, la reformulació,

el plantejament de diverses respostes a un problema i, finalment, la concreció i materialització d'una proposta expositiva a l'espai. Dels nou projectes que hi hem pogut veure fins ara, hi ha hagut potser tres moments especialment significatius de sasejada i que poden donar exemple de la significació que pot tenir un procés de col·laboració com aquest i el desplaçament que pot significar per al Museu:

- *Posar una tenda de campanya a la Sala Oval*, una intervenció que va expandir els límits de l'Espai EducArt a petició de l'artista i matemàtic Pep Vidal. La seva proposta 1, 2, 3, 4, 5, 6... (2017) va partir d'una reflexió sobre el volum i l'espai entorn d'un projecte pensat pel Museu però mai portat a terme, l'escultura *Mitjó*, d'Antoni Tàpies. Aquell habitacle al mig de la Sala Oval va generar

L'equip de neteja recull els carrets de treball que ens van prestar per al projecte *De sis a sis*. Allò que no es veu

infinites preguntes i va transformar l'espai en el qual s'ubicava.

- *Passar una nit al museu amb un grup d'alumnes de secundària i l'artista Mariona Moncunill.* Amb el projecte *De sis a sis. Allò que no es veu* (2018) es van desvetllar aspectes ben invisibles del Museu, que de nou van passar al primer pla. Els alumnes van demanar passar una nit al Museu per acompanyar els equips més desconeguts de la institució i fer-los visibles.
- *Treure una obra de les reserves del Museu, mai exposada abans, i con-*

*vertir-la en l'eix en el qual pivotava el relat entre personal i universal del pintor i escultor Pere Llobera. Durant el procés de recerca i visites al Museu, aquest artista va descobrir una petita escultura de dues foques mai exposades abans al Museu, que va fer el curtcircuit necessari per generar la instal·lació *Supuració ètica de la pedra* (2018). Els vincles amb la infantesa i joventut pròpies es van mesclar amb una reflexió sobre el fracàs i les vides al marge, relats presents també en algunes obres del Museu.*

Pere Llobera a les sales de reserva d'escultura

Sessió de posada en comú, projecte Mercè Soler *En residència* a l'IES Menéndez y Pelayo

Compartir el procés creatiu amb adolescents: *Creadors en residència*

L'altre projecte vinculat a la creació contemporània a qui el Museu ha donat suport des de l'any 2014 és *Creadors en residència*, una proposta de l'Institut de Cultura de Barcelona i l'Institut d'Educació de Barcelona ideada amb l'associació A Bao A Qu. La seva missió és introduir la creació contemporània als instituts de secundària, i ho fa proposant que un artista hi passi un curs i concebi una obra específicament pensada per ser duta a terme juntament amb un grup d'estudiants d'educació secundària obligatòria (ESO). Al llarg de tot el curs i dins l'horari lectiu, els

alumnes participen en la seva concepció i realització.

Aquest programa amb deu anys de trajectòria ha anat creixent des de la primera edició amb quatre artistes a quatre instituts de Barcelona fins a l'edició passada, on van conviure a la ciutat 24 residències. El Museu Nacional forma part del grup d'entitats culturals i associacions de Barcelona que hi participen com a mediadores, entre les quals hi ha altres museus d'art i també institucions dedicades a la dansa, la música o el teatre. L'equip de mediació té com a objectiu acompanyar tot el procés, des d'aspectes més pràctics fins a la participació en el diàleg constant que hi

ha d'haver entre el professor responsable de la residència i l'artista, a més de donar suport en la producció dels projectes finals i la seva presentació pública. Hem compartit aquest procés creatiu amb David Bestué, Francesc Ruiz, BTOY, Víctor Jaenada, Mariona Moncunill, Mercè Soler i ho estem fent en el curs 2019-20 amb Anna Dot.

Les estratègies que cadascun d'aquests artistes ha fet servir il·lustren molt bé les diferents maneres com un procés creatiu pot empeltar-se, de vegades a partir d'un tema o una problemàtica comuna, de vegades a partir d'una exploració de l'entorn més proper o de vegades d'una idea-força. En qualsevol d'aquests casos, el fet que aquí es tracta d'un procés compartit fa que hi hagi d'haver acords entre el creador i el grup perquè ells també s'hi han de sentir representats, interpellats i engrescats a

formar-ne part. A tall d'exemple, destaco algunes estratègies que han estat especialment significatives i il·lustren bé els processos de cocreació que s'han dut a terme:

- Reformular, reinterpretar i actualitzar una sèrie d'obres del passat per portar-les al present i a l'entorn més quotidià. El punt de partida de David Bestué (IES Secretari Coloma, curs 2013-14) era una visió de la història de l'art com una acumulació de capes, que es troben sempre en el present. A partir d'aquí, va proposar als alumnes actualitzar 21 escultures guardades a les sales de reserva del Museu i passar-les pel filtre de la mirada dels adolescents.
- Crear un marc en què els alumnes siguin també autors. El projecte *Drawing diamonds*, proposat per Francesc Ruiz durant la seva

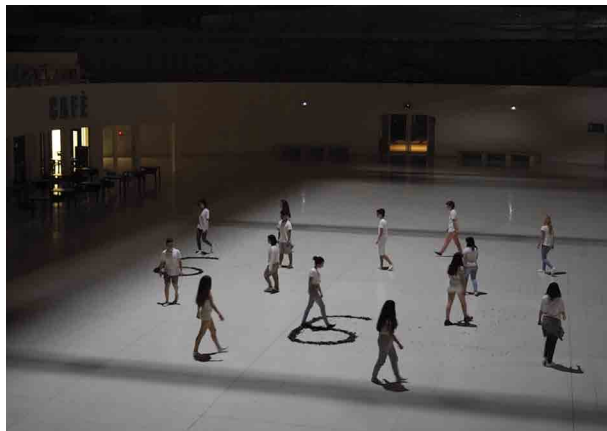

residència a l'IES Doctor Puigvert (curs 2014-15), va ser un bon exemple d'equilibri en tot el procés entre creador i alumnes, i s'hi podria afegir també entorn, perquè el barri va ser un factor important en moltes de les accions que es van dur a terme. Amb l'eix conductor del dibuix i el còmic que havia travessat totes les experiències del curs, el creador va proposar fer una editorial que publicués els fanzins pensats i dibuixats pels alumnes del grup; l'editorial es va donar a conèixer en l'entorn d'una fira de còmic alternatiu i autoedició al barri de Sant Andreu, el mateix de l'institut.

- Superar inèrcies, mirar els llocs i les persones invisibles del museu. L'experiència del curs 2017-18 va ser especialment significativa per a totes les persones que hi vam participar i per al Museu. Mariona Moncunill va centrar el focus d'atenció en el museu en tota la complexitat, el va convertir en el tema de la recerca artística que es

faria durant el curs. Els alumnes de l'IES Juan Manuel Zafra i l'artista van visitar el Museu unes quantes vegades i van conèixer espais i professionals de diferents àrees, però els seus interessos es van anar centrant en els equips i les tasques més invisibles. Per materialitzar el projecte final *De sis a sis. Allò que no es veu*, van sol·licitar passar una nit al Museu, durant la qual van poder seguir i fer una sèrie d'accions en relació amb aquestes persones i a les hores d'aparent inactivitat del Museu.

L'aspecte més complex de cada projecte, potser el més imprevisible i a la vegada el més ric, és aquest equilibri entre les inquietuds i processos propis de l'artista i els dels alumnes, que potser han tingut menys oportunitats d'explorar de manera creativa. En alguns casos, la "química" ha funcionat i el procés compartit ha estat molt gratificant per a tots els participants; en d'altres, hi ha hagut més forats entre les expectatives i

el procés final viscut. En qualsevol cas, la proximitat de l'experiència, el treball directe amb un professional amb un rol diferent del professor i sovint força desconegut o el contacte en espais culturals fa que sempre sigui una descoberta per als alumnes.

Com provocar el contagi, reptes de futur

La visibilitat de tots aquests projectes dins el Museu continua sent complex. La convicció que tenim que aquests relats diversos fruit d'aquests programes poden enriquir les mirades de qualsevol visitant continua sent un repte.

Els projectes tenen una durada puntual en el temps i sovint cristal·litzen en algun esdeveniment, una presentació, fins i tot un petit projecte expositiu, però la seva presència real i la seva rellevància queda sovint silenciada un cop s'acaben. La riquesa que pot suposar compartir aquestes mirades encara queda molt

sectorialitzada, els professors s'informen de cursos i programes per als seus alumnes, els visitants adults responen a informacions que tenen a veure amb visites més convencionals, les famílies venen puntualment per participar en esdeveniments i tallers... Recollir aquesta multimirada a un mateix objecte, les diferents maneres d'acostar-nos-hi des del joc, des de la història, des de les preguntes, des de la pràctica artística, continua sent un repte. Per exemple, el programa escolar *Take one picture*, de la National Gallery de Londres, en què alumnes de tot el país interpreten i treballen al voltant d'una mateixa obra de la seva col·lecció, i que s'exposa un cop l'any en un espai del museu, no és d'interès per a tots els visitants, no només per a les escoles? O per als artistes? O per als conservadors del museu?

També és un repte que les estratègies creatives que utilitzen els artistes per

enfrontar-se a les obres d'art i al museu en general de les quals hem parlat abans puguin ser exemple o llavor perquè altres també les cultivin. Pensar en un repositori de totes aquestes maneres d'acostar-se a una obra d'art, des del territori personal, des de la confrontació, des de les preguntes, podria ser un material útil per a un professor de secundària? O per a una escola d'ensenyaments artístics? O per a una família que es passeja pel museu?

La petjada d'aquests projectes en l'espai real i virtual del Museu és encara un repte i l'encreuament d'aquestes experiències i dels públics que les tenen també.

En aquest sentit, ens agrada especialment el model de l'SMK de Copenhaguen, que incorpora d'una manera molt clara el fet que mirem sempre qualsevol imatge des de la contemporaneïtat. Això es posa de manifest tant en l'àmbit expositiu, amb la inclusió d'obres contemporànies que interpel·len l'espectador al costat d'obres del passat, com en els textos de sala, que posen en relació temàtiques o moviments artístics de qualsevol època amb l'actualitat.

Totes les experiències exposades en aquest article posen en evidència que el museu és viu, que els relats són múltiples i que el fet creatiu pot ser contagiós, com diu el filòsof Josep Maria Esquirol a la cita amb què vàrem obrir la nostra intervenció. Aconseguir que això passi té a veure també amb la seva visibilitat, qüestions que ens han d'ocupar als equips del Museu en els propers anys.

Webgrafia

Sobre el projecte *Tàndem*

<https://www.museunacional.cat/ca/escoles-tandem>

Article al blog del museu amb links a la revista *Creixem amb l'Art* i al documental *Tàndem art a l'escola*

<https://blog.museunacional.cat/tres-anys-de-tandem-lescola-i-el-museu-socis-en-educacio/>

Estratègies de pensament visual (VTS)

<https://blog.museunacional.cat/estrategies-de-pensament-visual/>
<https://vtshome.org/>

Sobre el programa educatiu del museu

<https://blog.museunacional.cat/treballant-pel-canvi-el-laboratori-de-educacio/>
<https://www.museunacional.cat/ca/professorat-i-estudiants>

Activitats que utilitzen les estratègies de pensament visual (VTS) al Museu

<https://www.museunacional.cat/ca/parlem-dart>

<https://www.museunacional.cat/ca/programa-lart-de-parlar>

<https://www.museunacional.cat/ca/thas-retratat>

Sobre el projecte *Creadors en residència*

<https://www.museunacional.cat/ca/creadors-en-residencia>

<https://www.enresidencia.org/ca>

<https://www.enresidencia.org/ca>

<https://www.enresidencia.org/ca>

<https://www.enresidencia.org/ca/noticies/cultura-i-educacio-quan-arribin-els-marcians>

Exposicions i projectes Espai EducArt al Museu Nacional que es mencionen
https://www.museunacional.cat/sites/default/files/dossier_prensa_francesc_torres_0.pdf
<https://www.museunacional.cat/es/maniobra-de-perejaume>
<https://www.museunacional.cat/ca/espai-educart>

Museus i participació, experiències mencionades
<https://www.phf.org.uk/publications/no-longer-us-change-participatory-museum-gallery-learning-museum-programme/>
<http://ourmuseum.org.uk/?welcome=1>

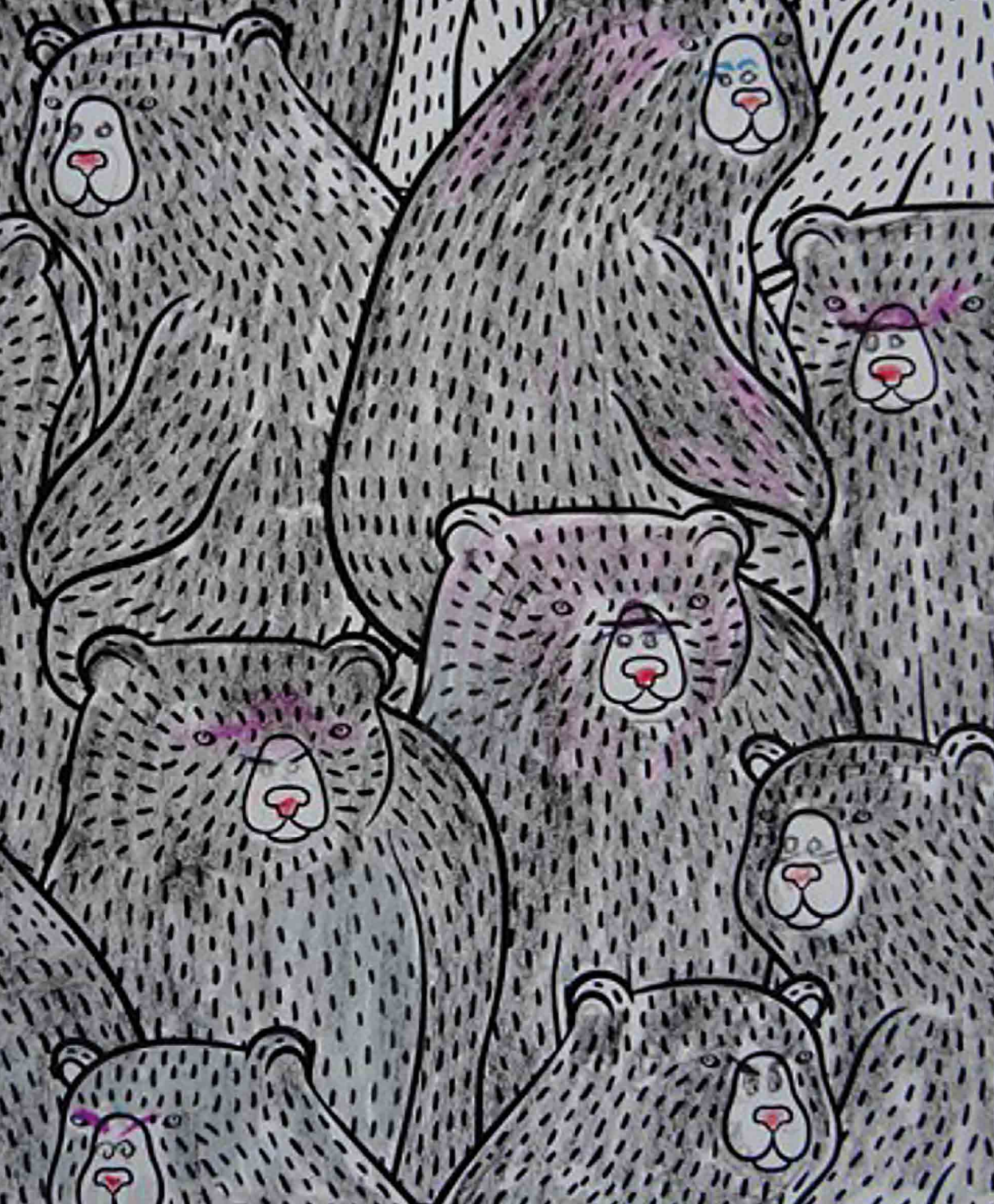
National Gallery (Londres), programa *Take one picture*
<https://www.nationalgallery.org.uk/exhibitions/past/take-one-picture-2019>

Staten Museum for Kunst (SMK), de Copenhaguen
<https://www.smk.dk/en/>

Conferència “La enseñanza del arte como fraude”, de Luis Camnitzer, a la Universidad Nacional, Bogotá, 2012
http://blogs.fad.unam.mx/asignatura/ingrid_sosa/wp-content/uploads/2017/01/10.-La-Ensen%CC%83anza-del-arte-como-fraude_Camnitzer.pdf

Bibliografia

- CAMNITZER, LUIS** (2018). *Hospicio de utopías fallidas*. Madrid: Museo Nacional de Arte Reina Sofía.
Documenta 12 Education. Zurich: Diaphanes, 2009.
- FUERTES, E.; INGLÈS, A.** (2018). “L’escola i el museu fem un bon tàndem! Transformem l’educació des de la col·laboració”, *Revista Guix*, núm. 445 (juny): 24-29.
Lección de Arte. Madrid: Museo Nacional Thyssen-Bornemisza, 2017.
- PEREJAUME** (2014). *Mareperlers i Ovaladors*. Barcelona: Museu Nacional d’Art de Catalunya / Edicions 62.
- TORRES, FRANCESC** (2018). *La capsa entròpica*. Barcelona: Museu Nacional d’Art de Catalunya.
- YENAWINE, PHILIP** (2013). *Visual thinking strategies: using art to deepen learning across school disciplines*. Harvard Education Press.

Granotes, cavallets de mar, ossos i alvocats

Marta Berrocal Capdevila

Cap de Somnis i projectes/MartaBerrocal.org

Transcripció de la conferència

Em va fer molta il·lusió que algú em convidés a parlar del sentit global de la meva feina, així que no he vingut amb intenció de parlar de cap projecte en particular; qui vulgui pot entrar després al meu web i veure la diversitat de feines a les quals m'he dedicat. He treballat en molts temes diferents, però sovint la gent m'identifica només amb un àmbit. De fet, moltes de les persones que em coneixen m'identifiquen únicament i exclusivament amb l'àmbit artístic, i jo sempre he dit que no, que no em dedico a la pedagogia de l'art, sinó a l'art de la pedagogia, que per mi és una cosa molt diferent i que abraça molts àmbits. És cert que he treballat moltíssim en qüestions relacionades amb l'art, i que és per mi quelcom pràcticament consubstancial a la meva persona.

He intentat ser molt fidel a aquest encàrrec. A la Marisa, li vaig demanar explícitament que m'indiqués en què tenia interès que centrés la meva intervenció. Em feia molta il·lusió intentar contestar les dues coses que em va preguntar. Una era: Per què has fet i has pogut fer tanta diversitat de projectes? I, a més, basats a intentar treure el millor de cada persona. D'altra banda, la demanda es va centrar en el tema de la creativitat, que s'està po-

sant una altra vegada en boga, i que penso que també és un tret consubstancial a la meva persona.

Mentre preparava aquesta presentació, he mantingut el text de la Marisa a la primera plana. L'he eliminat avui, m'ha ajudat a no despistar-me, i he mantingut el lema: "art, creativitat i educació", per poder relacionar cadascuna de les diapositives com a mínim amb el tema de què estàvem parlant.

No tenia pensat començar a parlar com ho faré, però la intervenció prèvia m'ha fet prendre aquesta decisió en veure en les imatges que ha mostrat una persona que havia estat alumna meva i que ara, o fa un temps, no ho sé del cert, formava part de l'equip que neteja el MNAC. M'ha connectat directament amb el tema de treure el millor de cada persona.

La vaig tenir d'alumne, en el programa de la renda mínima, la PIRMI, que atorga una prestació econòmica a persones en risc d'exclusió social que tenen dificultats per arribar a finals de mes (i que sovint les continuen tenint malgrat cobrar la PIRMI). Quina és la contrapartida que se'ls demana? Que assisteixin a cursos de formació o de motivació. Durant molt de temps, jo vaig ser una tècnica de motivació, que no he sabut mai en què consistia, però que m'anava una mica com anell al dit. Va ser

una mica com un inici. Un dels motius que em va fer pensar que jo havia de dedicar, com aquell qui diu, la meua vida a treure el millor de les persones va ser l'experiència de treballar i conèixer amb totes les persones d'aquest programa. Va fer que jo d'alguna manera em replantegés moltes coses de la meua identitat, i moltes coses en relació amb el món. Malgrat que no ho havia previst, no he pogut evitar referir-me a aquesta experiència.

Volia començar fent referència al títol de la meua intervenció. No dona gaires pistes del contingut, crec. Quan algú t'encarrega una conferència tres mesos abans de fer-la, cal sovint pensar ràpid en un títol i tenir una idea aproximada de les idees que vols desenvolupar. Em vaig dir a mi

mateixa: "Marta, creativitat!" I, pim pam, el vaig enviar. Després m'he hagut d'esforçar per ajustar-me al que vaig escriure, tot i que en aquell moment ho vaig tenir claríssim!

Començo pel tema de les granotes. Quan he de parlar de creativitat, automàticament em ve al cap una granota, i ara us explico per què. Sovint em sento granota, i també confesso que em sento molt polimòrfica. M'identifico amb una granota, gràcies a un conte que em va explicar fa molts anys el meu pare i que he tingut ocasió d'explicar en diferents contextos. Ha estat durant tota la vida com una mena de contrasenya entre ell i jo, sobretot en moments en els quals hi havia algunes dificultats, i aleshores apareixia

la granota. Us explico el conte, és molt curt, molt ràpid, i heu d'estar ben atents, d'acord?

Resulta que eren dues granotes que vivien en un estany d'aigua, portaven una vida afable, en la seva zona de confort, que ara és una cosa que es diu molt, i un dia van decidir que no en tenien prou amb l'estany, i que volien sortir a veure món i totes dues es van posar en marxa.

De sobte van arribar a un camí i van veure dues coses que els van semblar extraordinàries i que no coneixien i no havien vist abans. Es tractava de dos pots d'aquells cilíndrics, metàl·lics, on es guarda la llet. Sabeu a què em refereixo? Avui en dia, pràcticament, no es fan servir, o es fan servir només en determinades zones, però abans era una imatge que pertanyia a la realitat quotidiana de molts indrets. Totes dues granotes, que anaven molt engrasades amb la idea de conèixer món i conèixer altres coses, van dir: "Uau! Mira què tenim aquí davant!" I van decidir fer un salt, i intentar veure i experimentar què passava amb aquells dos pots cilíndrics que acabaven de veure. Quina va ser la seva sorpresa quan en saltar, van anar a parar cadascuna a un pot ple llet, del qual no podien sortir-ne.

Una de les granotes va començar a pensar: "Buah!, acabo de sortir de l'estany, jo que tenia totes aquestes perspectives de vida, l'acabo d'espifiar, no crec que jo d'aquí me'n surti..." Va començar a entrar en una actitud de desànim, de dir: "Pfff, és impossible que jo canviï la meua situació ni amb tota l'alegria amb què acabo de sortir." En canvi, la granota de l'altre pot tenia una altra mena de pensament i

deia: "Acabo de sortir per veure món, i jo aquí no em quedo. O sigui, no pot ser que jo tot just a l'inici d'aquest viatge m'hagi de quedar aquí." I, a mesura que anava intentant tenir pensaments positius de tota mena, anava agitant les potes.

Quan l'endemà va passar el llet a buscar els dos pots, es va trobar que en un hi havia una granota morta, i que l'altre pot estava ple de mantega...

És clar, costa una mica si no sabeu com es fa la mantega. Què va fer la granota durant tota la nit? Per als que no coneixeu el procés, el greix de la llet es queda a dalt i quan es bat agafa consistència i es converteix en mantega. Quan la granota va haver transformat aquella superfície (probablement no era conscient del que estava fent), va trobar un punt de suport per poder saltar i sortir de la presó que implicava el pot. Evidentment, jo m'identifico amb aquesta granota.

En realitat, quan aquella granota va començar a agitar les potes, no sabia ben bé si aquella seria la solució. El que tenia clar és que la seva actitud havia de ser una de determinada, i potser la seva actitud va ser la que la va conduir a poder fugir del pot. Probablement, la granota no va estar tota la nit amb el seu millor ànim, segur que va tenir moments de defalliment i potser va deixar caure alguna llagrimeta. Sí, perquè no es pot mantenir d'una forma constant i permanent un estat d'ànim lluitador, però jo estic convençuda que la creativitat està vinculada a una qüestió d'actitud.

Aquella granota què volia? Explorar, conèixer, saber, provar, i moltes altres coses, i per mi representa una part del que significa la creativitat.

Crec que moltes vegades la creativitat és concep en termes de possibilitats infinites. Jo vull assenyalar que tots els projectes que he fet, i segur que vosaltres també, han estat subjectes a un munt de limitacions. Potser tenim de vegades la idea que les limitacions el que fan és coartar la creativitat i jo penso que no, que tot el contrari. La creativitat opera dins uns límits i dins un marc. Si jo he de fer un projecte per a un museu i resulta que els nens poden estar a la sala una hora, he de tenir present aquesta limitació, no puc fer un projecte fantàstic i creatiu però que necessiti tres hores per portar-se a terme. Si he de construir material per manipular en un museu, segurament procuraria que no fes soroll, perquè més de vint nens picant o fent soroll a una sala no seria viable; per tant, descartaria molts materials. Aquest procés és continu, continu, continu!

Si pensem en el marc escolar, aquest també està ple de limitacions, però jo sempre dic als mestres: "Limita i possibilita."

Mireu: si, per exemple, us dono un full en blanc i us dic "dibuix lliure", probablement em miràreu amb cara "assassina". En canvi, podríem pensar que la creativitat és això, no? Deixar fer. Doncs no! Si jo us dono un full i tenim una conversa prèvia, parlant d'unes quantes coses i busquem una temàtica que ens interessi i l'acotem i un dia una cosa i un altre aporta una altra idea, possiblement no costarà tant posar-se a dibuixar i el que feu serà diferent gràcies a la conversa prèvia.

Els límits em semblen, doncs, imprescindibles quan treballem amb la creativitat, i també saber ajustar-s'hi, que

implica valorar diferents alternatives i descartar-ne moltes.

Una altra qüestió que vull destacar és en relació amb l'ordre i el desordre. He donat moltes voltes al tema perquè jo soc molt desendreçada físicament però molt ordenada mentalment, penso. Des del meu punt de vista, la creativitat té a veure també amb les maneres com aprenem i per mi això és importantíssim. Crec que per aprendre ho hem de fer a partir del desordre. Si a mi m'ho donen tot ordenat, què faig jo amb allò? Conceptes, tot, eh? Jo no sé fer res quan em donen les coses ordenades. En canvi, quan m'ho donen tot desendreçat és quan puc començar a jugar i crear el que jo vulgui. En el context escolar, per exemple, em fa la impressió que no es treballa mai així, es treballa a la inversa i es dona tot ordenat.

Doncs jo proposo trencar i començar a treballar amb el desordre: desordenes i ordenes, i, quan ja ho tens ordenat i apareix l'avorriment, ho tornes a desordenar i potser pots crear una altra estructura; per tant, creativitat i desordre, des de la meua perspectiva, em sembla que són coses que també estan molt lligades.

Una altra qüestió important és el joc, el joc vinculat a les maneres d'aprendre, i no em refereixo al joc que avui en dia s'està posant també de moda i que es coneix amb el nom de *ludificació*. Em refereixo al joc espontani, lliure, sense normes, sense un objectiu concret. Jo recordo la meua infantesa de sortir al carrer sense asfaltar, amb un pal i un cordill i ser feliç tota la tarda. Crec que hauríem de recuperar aquest sentit del joc i el reivindicar com a font d'aprenentatge. No cal que esperem

cap producte; si donem coses desordenades i deixem jugar una mica, ja passarà el que hagi de passar.

Al meu cap tot se'm barreja, tot se'm connecta i no sé ni com, de vegades, i us vull explicar una anècdota i per això he posat la imatge d'un ou. Estic impartint ara un curs d'educació artística a 27 persones, entre professors, pares, mares i altres professionals. Vaig fer una primera sessió dedicada al currículum i vaig acabar amb la sensació que la gent estava molt apagada, i que es respirava poca creativitat. I vaig pensar: "Caram... Els faré portar un ou a la propera sessió." I per què un ou?, Senzillament volia provocar, tant era l'ou! No vaig pensar pas què faria amb ells!

Volia saber què farien aquelles persones que tenen interès o es dediquen a

impartir educació artística a l'escola quan els demanés que portessin un ou. Previsiblement haurien de ser creatius o actuar amb creativitat i buscar diferents respostes per poder resoldre la meva demanda. Ho vaig fer molt bé perquè en comptes de demanar-lo durant la sessió vaig enviar un missatge a la persona que coordina aquest curs perquè l'enviés als assistents, amb la instrucció clara de no proporcionar cap informació addicional que demanessin. Va haver-hi unes quantes persones que van trucar per demanar algun aclariment i es van produir algunes anècdotes divertides. El dia programat per a la sessió vaig preguntar: "Heu portat tots l'ou?" Què creieu que van posar la major part de persones damunt la taula? Ho sabeu? Us ho podeu imaginar?

Ous frescos de gallina! Algú havia vingut al tren de Reus a Barcelona amb mitja dotzena a la motxilla! On és aquí la creativitat? Jo només havia demanat un ou. En cap moment vaig dir que fos de gallina, o fresc, o natural o real o... Sovint ens autolimitem i el pensament va només en una direcció.

Vam riure amb els ous. Va haver-hi una persona que curiosament deia: "És que no l'he portat", i com que ja veia una mica el que estava passant, em va dir: "Vols que el dibuixi?" I li vaig contestar: "Fes el que tu vulguis, jo només he demanat un ou!" No se'n sortia, mirava, dubtava... Tenia una tauleta i provava de dibuixar-lo i em deia: "Però tu què vols?" I jo li deia: "Jo no vull res! Bé, sí, només un ou."

Jo crec que el docent el que ha de fer de vegades és desfer-se de les seves expectatives, perquè, si les tenim, estem

condicionant. Quines expectatives tenia jo? Cap, només riure, perquè a més el tema d'ous dona per riure.

Aquell mateix dia jo vaig portar la meva collecció d'ous, una capsula plena, i no n'hi havia cap de gallina. És clar que portava avantatge, fa molt de temps que col·lecciono coses. Vaig treure el primer ou de la meua capsula, una pilota de ping-pong que és rodona. Automàticament algú va fer el comentari: "Els ous no són rodons." Vaig esperar un moment i algú va dir: "Els de tortuga sí!" Ja l'havíem feta bona, hauríem pogut començar una activitat de ciències o el que fos amb aquells ous que havien portat i començar a fer-nos mil i una preguntes. De fet, vam estar fent moltes coses amb ells: veure com es bellugaven i quina trajectòria feien, quant pesaven, si el que estava cuit feia voltes d'una manera diferent dels altres... Després vam estar pensant en artistes que treballen amb ous.

Vam poder conversar també sobre tot el que havia suposat per a aquelles persones portar un ou al curs i què volia dir ser creatius. Algunes van comentar que el fet d'haver-se centrat a pensar què faríem amb l'ou les havia condicionades.

Jo vaig haver de reconèixer que no havia pensat res concret. "Ja improvisarem", vaig pensar, no puc saber quins ous portaran i no cal saber sempre què passarà, es donen sempre situacions que es poden aprofitar per desenvolupar una tasca significativa i creativa. Mirava els vint-i-set ous i pensava: "No sé pas què farem." Però de cop i volta se'm va ocórrer una idea. La vaig apuntar en un tros de paper i la vaig recuperar passada una estona. Ho vaig apuntar perquè si no apunto el que

se m'acut, me n'oblido. I aquesta és una altra clau del tema de la creativitat: no és més creativa la gent que té més bones idees, ho és la que no les deixa escapar. Per tant, jo procuro sortir sempre de casa amb llapis i paper perquè les idees venen en qualsevol moment.

Què se'm va acudir fer aquell dia amb l'ou? Sant Jordi era a prop i estàvem parlant del context escolar. I si transformen els ous de manera que canviem la seva aparença externa i imaginem que d'aquest ou n'ha de néixer un drac (el de la llegenda de Sant Jordi) que tingui una aparença en consonància amb la closca? Quants dracs diferents sortirien? Com podríem transformar la closca dels ous? Dibuixant, pintant, enganxant?

Aquesta va ser l'activitat que en aquell moment se'm va acudir. Podia ser el principi d'una activitat per Sant Jordi. Jo penso que qui ha estat trenta anys a l'escola fent Sant Jordi potser deu estar una mica avorrit de repetir algunes coses, no? I en

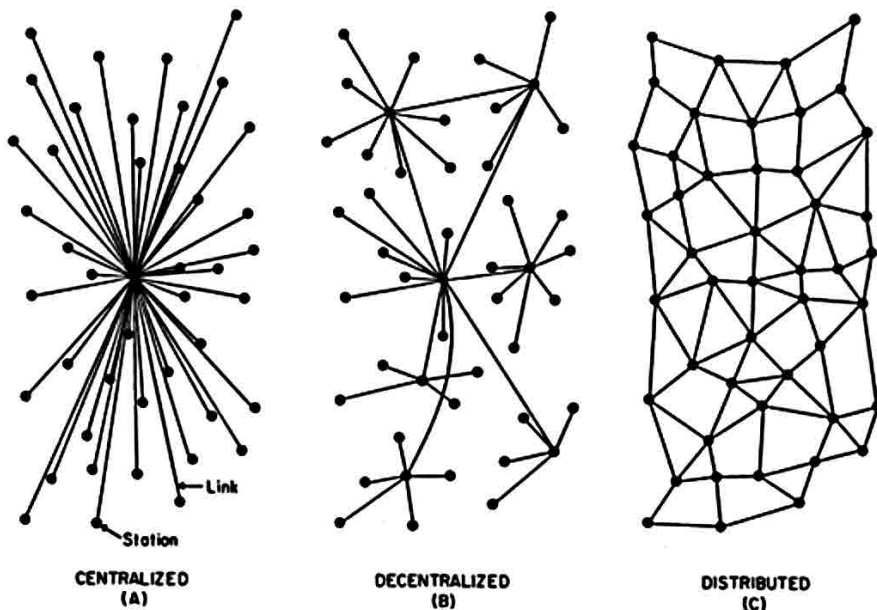

FIG. 1 – Centralized, Decentralized and Distributed Networks

aquell moment em va semblar que era senzillament una proposta original.

Quan posava la imatge d'un ou en aquesta dispositiva per intentar explicar aquesta anècdota, vaig pensar que temps enrere havia proposat també una alternativa per treballar Sant Jordi i trencar amb els estereotips de les princeses, que estava relacionada amb granotes!

Havia repartit imatges de granotes molt diferents als mestres (perquè jo habitualment he estat treballant amb mestres) i els demanava que convertissin la seva granota en... una princesa! Tinc imatges de granotes espectaculars, algunes són

molt grans i d'altres esquifides, algunes són verdes i d'altres multicolors, de manera que no podia ser que totes les granotes es convertissin en el mateix prototip de princesa. És una manera d'abordar la inclusió i la diversitat a l'aula. I és per aquest motiu que també he afegit el dibuix d'una princesa a la diapositiva.

Jo necessito moltes vegades pensar en imatges, ara em sap greu perquè no sé ni de qui és la següent imatge que he emprat i no me la vull apropiat, la tenia guardada fa molt de temps. Senzillament us volia explicar que quan intento pensar en com aprenem (perquè si jo sé com aprenc, crec

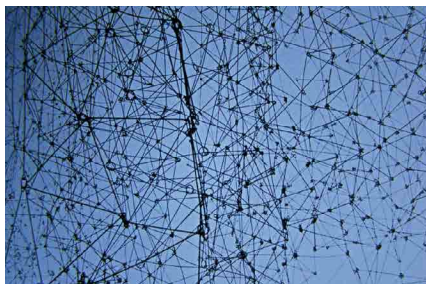
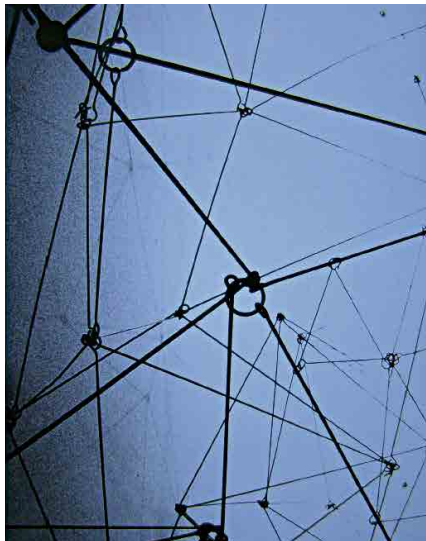
que això pot tenir una repercussió en com ensenyem), em venen al cap totes aquestes estructures. Al principi pensava en quines eren les que més em complaiïen, però he acabat apreciand-les totes. El tema potser és recombinar-ho tot, o sigui, que al final ni tan sols penso que hi hagi una sola estructura o una sola manera d'aprendre o de fer.

Quan vaig veure aquestes peces de l'artista Gego, vaig traslladar les seves estructures dins el meu cap. És com em sento d'alguna manera. Percebo perfectament com treballa el meu cap i ho fa creant estructures com les d'aquesta artista. Com que em sento sovint com una granota i vaig saltant d'un costat a un altre, i al que em dedico és a intentar connectar, les peces de Gego em semblen al·lucinants.

Si mireu els llocs des d'on surten les connexions, és possible imaginar-ne moltes més; per tant, també em fa la sensació que les estructures de Gego estan vives, és a dir, no estan acabades. I això

connecta amb una altra idea que hem estat comentant al tren amb les ponents del MNAC: jo ja no crec en els projectes, crec en una altra mena de metodologia. Quan es parla de projectes en cert sentit, veig quelcom tancat. Alguna cosa que comença i es tanca i crec que jo, pensant en contextos d'aprenentatge, no tancaria mai res, deixaria oberta la possibilitat de

fer créixer les coses. En quina direcció? Depèn; potser un dia cap aquí, potser un dia cap a un altre lloc. I potser, quan ja tinc tota una estructura construïda, m'interessa connectar dos llocs que abans no tenia connectats.

Quan vaig conèixer o vaig veure l'obra de Gego, em va satisfer molt, perquè al final l'art ens serveix per a tot, per a explicar tota mena de coses, com ara, que em permet explicar com percebo que funciona el meu cap, i també de quina manera penso que hauríem de treballar per crear aprenentatge.

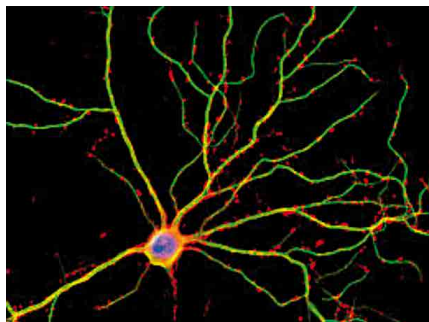
Sempre m'ha interessat moltíssim el tema de l'aprenentatge, de la cognició i de les maneres d'aprendre que tenim. Temps després de conèixer l'obra d'aquesta artista, vaig pensar que les seves estructures són com els paisatges neuronals que vaig tenir ocasió de veure en una exposició organitzada per La Caixa amb fotografies de xarxes neuronals preses per científics utilitzant procediments diversos. Em van semblar fascinants i en aquell moment vaig pensar que havia de treballar inspirant-me en aquells paisatges de connexions neuronals. M'havia oblidat una mica del tema, però preparant aquesta conferència he revisat molts dels materials que tinc desats i penso fermament continuar pensant i investigant entorn de les neurones i les connexions que les enllacen.

Tinc la sensació, i perdoneu que ho digui així, que de vegades al meu cervell li està passant això. En determinats moments, i no de forma constant i permanent, percebo l'activació neuronal que mostra la imatge i soc conscient d'alguna

manera del que està passant a l'interior del meu cap.

Crec que he dit abans que jo tinc molta fe en les persones, i en la seva capacitat d'aprenentatge, i un dels motius va ser l'experiència com a docent o tècnica de motivació en el programa de la PIRMI.

Avui en dia la neurociència m'ha donat d'alguna manera arguments, com per explicar que tinc raó de tenir confiança en la capacitat d'aprenentatge de tothom, perquè una de les coses que està dient la

neurociència és que una qualitat inherent al cervell humà és la seva plasticitat i la capacitat de crear connexions i modificar-les a través de l'experiència al llarg de tota la vida. I això es tradueix en aprenentatge.

Els estudis recents estan derruint molts mites! Abans es creia que les neurones se'ns anaven gastant, se'ns anaven acabant i no en fabricàvem més. Mentida! En fabriquem tota la vida, tot i que no al mateix ritme i seguim establint noves connexions cada dia. Per això la formació permanent o la formació durant tota la vida adquireix sentit, perquè el cervell està preparat per a això. El tenim preparat, una altra cosa és que nosaltres l'anquilosem.

He estat llegint molt sobre neurociència. Coses molt interessants i altres que m'espanten, tot i que no tinc temps de comentar-ho, perquè crec que de vegades s'interpreten malament determinades qüestions, com en el cas de la ludificació.

Com que el tema m'interessa i volto i treballo en moltes coses diferents, vaig tenir sort que una vegada em van convidar a impartir un taller en el marc d'unes jornades que estaven dedicades a la neurociència i a l'educació. He de reconèixer que jo aquell dia estava molt enfadada, molt! Tot i que de vegades crec que els meus disgustos també són positius. Estava escoltant una conferència abans d'impartir el taller, i reconec que no estava gaire atenta al que escoltava perquè el meu cervell necessitava treballar en una altra cosa: sentia que m'havien posat en una situació difícil i incòmoda com a formadora i volia resoldre el que havia de fer de la manera més satisfactòria possible.

La conferenciant estava parlant del cervell, de les amígdales, de més qüestions i de l'hipocamp; volia destacar totes les coses que s'estan descobrint en relació amb aquest petit òrgan que tenim allotjat entre els dos hemisferis del cervell. Sé que en un moment donat va dir que l'hipocamp dels humans té forma de cavallet de mar o de rabanito, i és que ho va dir en castellà, i ho recordo perfectament, perquè va ser la paraula rabanito la em va fer reaccionar, i ho vaig apuntar al meu bloc.

Al cap d'una estona, vaig sentir que deia: "l'hipocamp, el creador dinàmic, l'òrgan de la connectivitat". I en aquell moment sabeu què em va passar? Vaig tenir un instant d'autoconsciència i vaig visualitzar el meu hipocamp. El meu hipocamp és com el que hi ha a la imatge que us mostro. Em podeu dir: "No és un cavallet de mar." Bé, i què?, és un drac de mar. Però jo em puc imaginar el meu hipocamp com em doni la gana. I en aquell moment em vaig dir a mi mateixa

que acabava de guanyar una cosa molt important. No és broma el que us estic explicant i, a més a més, us convido a visualitzar el vostre cavallet de mar o hipocamp perquè d'ençà que jo visualitzo el meu, que (hi insisteixo) s'assembla al de la imatge, és impressionant com ha crescut la meua capacitat d'imaginar i pensar sobre ell. Me l'imagino navegant en un mar infinit dins del meu cap.

I, a més a més, tinc un bon rotllo impressionant amb ell. Hi ha èpoques que no ens diem gaires coses, però de vegades l'envio a fer missions... La pròpia experiència em va fer pensar que havia d'explorar les possibilitats de treballar en aquesta direcció. Us estic explicant una cosa creativa i poètica a la vegada; potser seria interessant que convidéssim els nens a imaginar el seu hipocamp com volguessin. El meu és mascle i també us explico per què: perquè entre els cavallets de mar són els mascles els que porten els ous a la panxa. Com que el meu cavallet de mar genera neurones a totes hores, vaig pensar que no em servia una femella. A cadascú li ha de servir el que li ha de servir, i penso que treballar per potenciar la creativitat amb qüestions com aquesta, i propiciar que els nens siguin conscients de la capacitat del nostre cervell i que sàpiguen que tots tenim aquesta capacitat, pot ser impressionant.

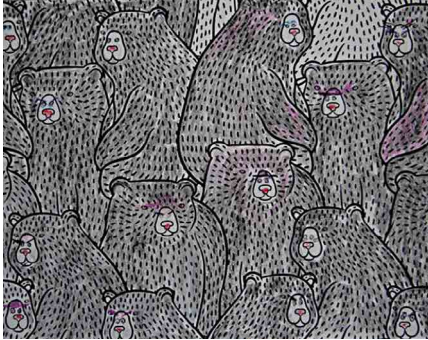
Mentre enfilava les idees d'aquesta conferència, vaig pensar que explicaria que durant la conferència em va semblar més suggeridor un cavallet de mar que un *rabanito*. Potser a algú de vosaltres també us passa el mateix. No obstant això, quan vaig pensar explicar-ho, em va entrar un

atac de riure i vaig pensar: "I per què és més suggeridor un cavallet de mar que un *rabanito*?"

Heu llegit Mancuso? Doncs us convido que llegiu Mancuso. Mancuso és un neurobiòleg vegetal. No us dic res més. Les tesis que està proposant en aquests moments em semblen impressionants. I per a mi és una de les lectures amb les quals més estic gaudint darrerament, perquè trobo que és un científic absolutament creatiu i està plantejant coses que no he sentit enlloc i que posen en qüestió moltes idees tradicionals sobre les plantes.

Les plantes no són un animal, diu Mancuso, i és clar que la seva afirmació és d'una evidència summa, però és a partir d'aquesta idea que desplega el seu plantejament sobre les diferències i em sembla realment impressionant! Ara, després d'haver llegit diversos llibres d'en Mancuso, cosa que no havia fet en el moment d'escollar aquella conferència, penso: "Potser em veuré d'aquí a una temps amb un rave al cervell..." És molt interessant tot el que exposa Mancuso sobre les arrels de les plantes i com es van ramificant i mantenint la connexió amb la tija principal. Mancuso el que sosté és que les plantes són intel·ligents. Així que ho reitero: potser em veuré aviat amb un rave sòlidament arrelat al cap en comptes d'un drac de mar. No tindrè cap mena d'inconvenient a fer aquest salt si em ve de gust, ni que sigui per provar-ho... Com he dit al principi, em sento polimòrfica.

Aquesta és la diapositiva relacionada amb el final del títol d'aquesta conferència: ossos i alvocats.

Hi ha una cosa que a mi em sembla essencial i que dona resposta a per què jo he fet projectes tan diferents relacionats amb l'alfabetització, les ciències, l'art, persones preses, beneficiaris de la PIRMI... M'és igual treballar amb un col·lectiu o amb un altre, jo crec que no és diferent perquè sempre faig el mateix. I és que jo no treballo mai pensant en allò que no poden fer les persones. Sempre treballo pensant en termes de capacitats. I us vull parlar d'una experiència relacionada amb l'Alzheimer.

Si jo penso en el que les persones poden fer, sempre puc fer coses amb elles. Si em quedo encallada en les limitacions que tenen, no puc fer res. Per tant, es tracta de preguntar-se una vegada i una altra: què és el que sí que poden fer?

El meu pare pateix Alzheimer, i en aquests moments està ja en una fase molt avançada en la qual es fa molt difícil fins i tot mantenir-hi la conversa. Però encara ho aconseguim i vull aprofitar ara per convidar-vos a llegir una sèrie d'articles que tinc penjats al meu blog sota la categoria "Creativitat i Alzheimer". Per

què? Perquè expliquen totes les coses que durant tots aquests anys de degradació i de malaltia hem pogut fer el meu pare i jo. I hem pogut fer moltes coses, tot i la complexitat de les circumstàncies.

Penso que en aquest cas la meua creativitat, transferida o aplicada en aquest camp, és el que està funcionant. Els recursos que jo puc aplicar en un context determinat els puc canviar amb facilitat i aplicar-los en un altre. Tornem per un moment a l'estructura de Gego, o al paisatge neuronal. Estic en un punt determinat, però puc anar a qualsevol lloc i tornar, i fer moltes vegades el mateix recorregut, o crear-ne un de nou cada vegada. Aquest anar i venir respon a un pensament creatiu i estic convençuda que és la creativitat la que m'ha ajudat, d'alguna manera, a poder compartir moltes hores amb el meu pare i fer que ell se senti feliç i bé, que és el propòsit. No es tracta només de fer-li companyia, sinó de compartir vida i experiència amb ell, i aquesta és una altra clau.

He escrit tots els articles que he pogut sobre la nostra relació, però hi ha èpoques en les quals no dono més de mi, i em veig obligada a interrompre la redacció. Confio que d'aquí a uns anys acabin agafant un altre format, i els pugui publicar en paper per compartir, perquè hi ha persones que m'han dit: "Òndia! Si hagués llegit els teus articles abans, potser hauria encarat la malaltia d'una altra manera..."

Quanta gent està patint Alzheimer avui en dia? És que és un altre drama, no? Tot el tema de la cura de les persones que pateixen malalties degeneratives, mentals, o circumstàncies d'altra mena que els

limiten. El ventall és ampli. Insisteixo que el que jo faig és pensar sempre en termes de les capacitats que tenen les persones, independentment de la seva edat, condició social, identitat... Intento que aquests aspectes no em condicionin ni em limitin. I és per això que des que el meu pare està malalt sempre he pensat: “Què és tot el que ell pot fer encara?”

I em semblava una manera una mica simpàtica de concloure explicar-vos una petita anècdota. Durant molt de temps ell ha estat pintant mandales, però no exactament mandales, perquè la imatge que us estic mostrant no és un mandala. Hem ampliat el repertori a altre tipus de dibuixos. Com que hem tingut una relació bonica i increïble durant tota la vida, crec que el conec prou bé per saber quines coses li poden agradar. Faig un incís per dir-vos que el meu pare és simpàtic, deliciós, creatiu, i s'assembla molt a l'actor còmic Louis de Funès. El coneixeu? I això encara posa més salsa a l'assumpte.

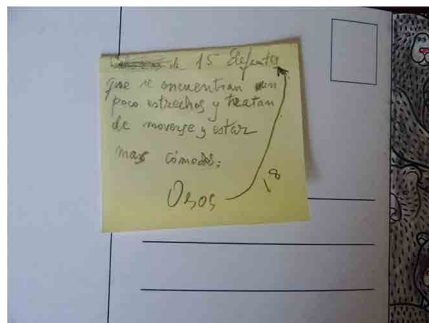
Tots dos junts hem jugat, tal com deia abans, tota la vida; no teníem cap mena de problema, jugàvem sols, no necessitàvem ningú, podíem inventar, podíem dir el que ens vingués de gust i divertir-nos amb idees esbojarrades. He intentat mantenir aquesta mena de relació. I he buscat dibuixos que ell d'alguna manera pogués pintar, però dels quals ell pogués treure una mica de partit. I aquest que us mostro n'és un.

Us heu fixat com ha treballat aquest dibuix? Heu vist que dins de cadascun dels ossos hi ha una cara, perquè ell ha interpretat que aquí faltava una expressió? I si a més us hi fixeu veureu que ha

anat variant les celles, tenen diferents expressions i n'hi ha un que sembla que li ha posat un barret.

Jo he gaudit molt i molt amb tota la feina que ell ha anat fent i que ens servia per mantenir la conversa. L'ha ajudat a conservar vocabulari, i també la seva autoestima, perquè percebia que podia participar i fer coses i després parlar-ne amb mi. Una de les coses que jo el convidava a fer era a escriure tot el que li suggerien les imatges o els dibuixos. Després hem tret molt de partit al tema. Ell s'esforçava a escriure. Ara ja no el convido a fer-ho. Fem altres coses.

A mi em sembla deliciosa la nota que va posar en aquest dibuix. Expressava tenir alguna confusió, i la confusió era si es tractava d'ossos o d'elefants. Potser algú podria pensar: “Oh! Que malament que està, per culpa de l'Alzheimer.” I jo, en canvi, penso: “Com que està malament?! Fixeu-vos en el que està fent el seu cervell.” El seu cervell es resisteix d'alguna manera a no funcionar, i busca vies alternatives per resoldre el que necessita. A mi aquest aspecte és una de les coses que

més m'estan al·lucinant, la quantitat d'estratègies que tenen els cervells fins i tot quan estan malalts per, d'alguna manera, poder-se comunicar i poder sobreviure.

Hi ha moltes coses que jo les percebo en termes de capacitats i altres persones, en canvi, en termes de coses que han perdut. És complicat també, en l'àmbit familiar, recombinar totes aquestes visions, i també és cert que no és el mateix tenir petites trobades o passar petites estones amb els malalts que estar vint-i-quatre hores al dia amb una persona que té Alzheimer. També ho vull deixar clar. Crec que aquesta no-permanència em permet fer moltes coses que potser no podria fer si hi estigués les vint-i-quatre hores del dia. Però totes aquelles persones que es trobin en aquesta situació, i segurament seran moltes en aquesta sala les que un dia o altre es trobaran amb una situació similar, potser podran recórrer a la creativitat per poder mantenir la relació amb els seus ésser estimats; d'això es tracta.

Us deia que el meu pare va tenir alguna confusió, va escriure: "cabezas, elefantes", i després va indicar molt bé que "eran osos que se encuentran un poco estrechos y tratan de moverse y estar más cómodos".

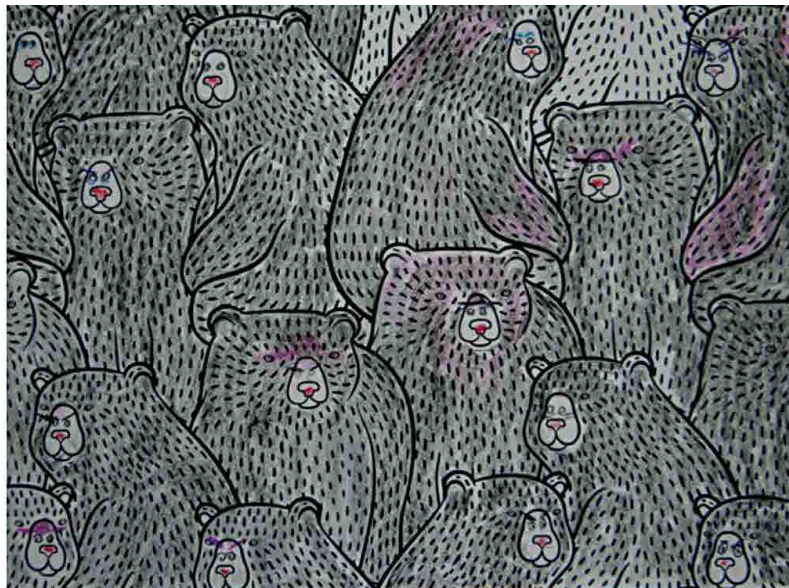
Em sembla, de veritat, que molts dels seus textos són d'una bellesa impressionant. He pogut recopilar-ne molts. A partir d'aquests dibuixos el que fèiem era parlar i conversar sovint. No es tracta de donar-li feina perquè ell la faci, sinó de fer coses amb ell. Aquí també es confonen sovint les coses. Es proporcionen mandales i altres materials a les persones que estan malaltes perquè les facin i s'entretinguin. Doncs

no, des de la meua perspectiva el que es tracta és de compartir. I és el que jo feia, compartir. Jo tinc molta memòria visual, i el que feia és que memoritzava tots els mandales o dibuixos que ell pintava, i quan ell em parlava d'algun o em comentava el que havia escrit, jo sabia perfectament de quina imatge m'estava parlant.

I us volia explicar una anècdota de fa temps. Un dia que havia anat a compartir amb ell una estona llarga, havíem estat parlant d'aquest dibuix i de molts altres. Vam dinar, i damunt de la taula hi va quedar un advocat. Jo soc lenta dinant i mentre ell esperava que jo acabés vaig veure que es mirava l'alvocat d'una manera especial. És possible que algú en veure'l pogués pensar que estava fent "coses estranyes", però jo vaig pensar que la mirada a l'alvocat responia a alguna cosa interessant.

Passada una estona em va dir: "Hija, ¿qué te parecería esto si hubieran unos cuantos y estuvieran muy juntos?" Em va agafar un atac de riure. Allò només ho podíem entendre ell i jo. Torneu a mirar el dibuix. Em vaig endur l'alvocat a casa, el vaig fotografiar i vaig escriure un article que es diu "Ossos i advocats". Us convido a llegir-lo, tot i que ja coneixeu l'anècdota: <http://martaberrocal.org/cat/ossos-i-advocats>.

Podeu pensar el que us plagui, però a mi aquest detall em fa pensar que el seu cap malalt és capaç encara de fer una sèrie de connexions. El que passa és que sovint, i no només en aquest cas, moltes coses que ell veu els altres pensen que són al·lucinacions, i us juro que no ho són. M'he esforçat molt per entendre com hi veu el seu cervell ara, i no sempre

ho aconseguixo. Però el seu cervell hi continua veient, el que passa és que veu les coses diferents, des d'una altra perspectiva, i aleshores jo penso: "que creatiu!", si és que el meu pare continua sent, malgrat tot, la mar de creatiu, i volia assenyalar d'alguna manera aquesta transferència de camp.

Quan tu ets creatiu en algun camp, pots d'alguna manera canviar de context i aplicar la creativitat en un altre de diferent. Fa dues diapositives hi havia dues paraules que no he comentat: "resiliència" i "resistència". Es referien a capacitats que mostra el cervell. He començat dient que jo tinc fe en les persones. La neurociència d'alguna manera m'està donant arguments per

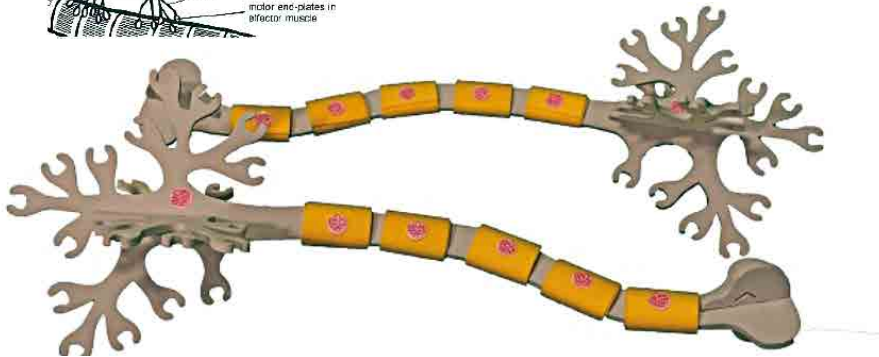
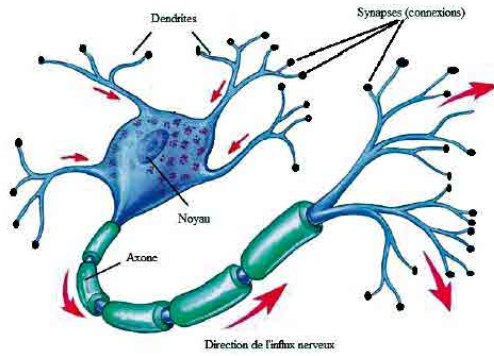
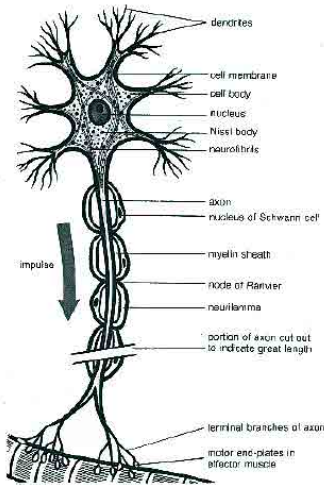
dir: aquesta fe és precisament perquè el cervell té una capacitat superpoderosa de fer un munt de coses i jo penso que l'hauríem de visualitzar i hauríem d'ajudar les persones que aprenen, i els nens també, a visualitzar-ho. I no dedicar-nos potser a parlar de l'amígdala, perquè de vegades, quan converso amb algun professor o professora que ha tingut l'oportunitat d'assistir a alguna formació sobre neurociència, em parlen sempre de l'amígdala però no em saben explicar quina aplicació pràctica donen als seus coneixements.

L'aplicació que jo faig és clara: imagineu el vostre hipocamp; no fa falta saber res més, com més esplèndid sigui, més guanyareu vosaltres. Amb què? Amb

autoimatge, amb autoconcepció. Jo, ho he de reconèixer, tinc una bona imatge de mi mateixa. No em menystinc, tot i que he dit que al principi que la granota tenia moments de defalliment i això s'ha de reconèixer perquè un no està sempre *on the top*.

Mentre buscava imatges per elaborar aquesta presentació, vaig cercar imatges de neurones, perquè em va venir de gust, i al final n'he incorporat dues o tres.

Mireu, atenció amb aquesta. Sabeu com és? Tridimensional. Vaig descobrir una empresa dels Estats Units que fabrica neurones tridimensionals i molts materials impressionants per a ciències. Vaig prendre nota de l'adreça i vaig mirar tot el que tenien, però, què vaig pensar? Que d'aquí a quatre dies, tindria la meua neurona tridimensional construïda, perquè és més divertit i interessant fer-la que comprar-la a una empresa que les fabrica. Només em

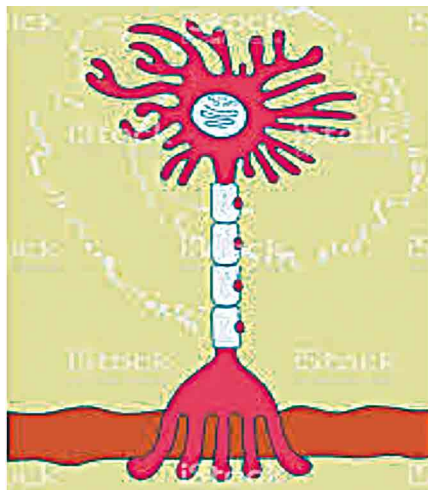
cal aplicar una mica de creativitat, de joc, de poesia... Tant és si la neurona no és exactament igual, no pretenc treballar un model científic de la neurona, però sí amb un altre tipus de model que m'ajudi a crear consciència de les capacitats del nostre cervell. De vegades una conferència com aquesta, una imatge que trobes, és el principi d'un munt de connexions que un no havia imaginat abans.

I acabo aquí. Només volia dir que durant molts anys de la meua vida m'he dedicat a fer el que volia, el que sortia, el que m'interessava. He treballat amb museus de tota mena, de tots els àmbits diferents, i fa dos anys vaig decidir que ja en tenia prou, que ja n'estava cansada. I vaig fer un salt de granota impressionant. Me'n vaig anar a l'escola; jo soc mestra, però no havia passat mai per l'escola. M'he dedicat tota la vida a formar mestres sense passar per l'escola. I vaig pensar que ja no em venia de gust continuar en el macrocosmos on m'estava bellugant. Tenia ganes, jo ho dic així, de tenir un sou, i una paga doble abans de morir-me. I si ets autònom tota la vida, això, moltes vegades, no ho tens.

Sabeu com està en aquests moments el meu hipocamp? Va a *tope!!!* Haver aterrat ara, després de tota l'experiència prèvia, en el context escolar és impressionant, i la sensació que tinc és de no tenir límits; el meu cavallet no para, no para de donar voltes i teixir connexions. Jo crec que he inventat més coses en aquests dos darrers anys que en tots els anys que he estat treballant per a museus. Al principi vaig pensar que potser ja no podria inventar coses. I, en canvi, no paro! Ara és encara més impressionant que abans! M'he passat

tota la vida escoltant mestres, i ara escolto nens. Perdoneu-me, és molt més fascinant escoltar els nens; sí, de veritat que els escolto. Els mestres també m'agraden, però n'hi ha molts que es queixen i estan cansats i atrapats. Amb els nens és una altra història, i ho dic des d'aquesta perspectiva, amb tot l'afecte del món i respecte per ells, perquè una altra cosa que no puc deixar de fer és formar mestres. Per mi formar mestres és compartir i em resulta molt divertit.

Quan buscava neurones també vaig trobar aquesta i em va semblar molt bonica! No vaig anotar ni de qui era i m'he atrevit a mostrar-la perquè no em vull lucrar amb ella, només fer una darrera pregunta: voleu dir que no hauríem de començar a dibuixar-ne unes quantes? Vull dir dibuixar neurones a l'escola. Potser després podríem connectar-les... I amb aquest darrer comentari finalitzo la meua intervenció.

• ART I EDUCACIÓ •

L'art parteix de dins nostre

Vane Julián i Lila Pascual

Membres de l'equip Bolimini. Art i Educació

Una cova és un lloc on pots estar fresc a l'estiu o pot ser un resguard a l'hivern. Pot ser un lloc per investigar a poc a poc i superar la por a la foscor. També pot ser un lloc per deixar volar la imaginació i crear històries, que, acompanyades d'uns ritmes o unes melodies, ens transporten a la prehistòria o a un món nou ple d'aventures. Una cova pot ser moltes coses. I d'aquí el nom de Bolimini.

Bolimini és una cova situada a Vilafamés (Castelló). Durant la guerra civil, la població de Vilafamés va ser sotmesa a intensos bombardejos. El mestre del poble va dirigir la població per amagar-se a la cova del Bolimini, un santuari prehistòric amb una pila romana on sempre hi ha aigua. Mentre a l'exterior queien les bombes, a la cova naixien xiquets i xiquetes. Amb aquesta idea de fer néixer infants i donar-los l'oportunitat de viure i, a més, el significat i la inspiració que ens dona una cova, vam crear el grup *Bolimini. Art i educació*.

Bolimini. Art i educació és un projecte artístic format per quatre professionals del món de la música, la dansa, el teatre i les arts plàstiques que ens hem unit per oferir un espai als xiquets i xiquetes on l'art siga l'eix vertebrador d'una experiència lúdica.

Bolimini és actiu des del 2015 i genera espais on les diferents arts interactuen, dialoguen, es barregen, s'enriqueixen i

estan al servei dels infants per originar noves idees, alimentar la creativitat i potenciar el seu desenvolupament personal. Bolimini pretén transmetre l'art a través de la seua globalitat. Oferim un recorregut vivencial de les diverses disciplines, però també una barreja: on es troben el teatre i la dansa? I la música i les arts plàstiques? I si comptem amb totes?

Pequem de dir als xiquets com han de dibuixar, cantar, ballar o fer qualsevol activitat artística, i amb això deixem que es perda aquesta naturalesa tan pròpia de cada infant. Se'ls hauria de donar petites pautes però sense acotar-los massa. No els hauríem de dir mai que un elefant té les orelles grosses o menudes, i la trompa llarga o curta, o que la lletra de la cançó no és com l'estan cantant, o que hi ha moviments que "no s'han de fer". És molt important recalcar que no hi ha un bon dibuix o un mal dibuix, que no hi ha una cançó mal cantada o un moviment prohibit. L'important és que els xiquets i xiquetes expressen el que en aquell moment necessiten. Per això, com a mínim, fins a una certa edat, l'art hauria de ser un puntal en l'educació dels xiquets perquè és una forma més d'expressar-se, un canal de comunicació. Ja ho diu l'actriu, cantant i directora d'escenografia nord-americana Phylicia Rashad: Abans de parlar, els nens canten. Abans d'escriure, els nens

dibuixen. Només parar-se, ballen. L'art és fonamental per a l'expressió humana.

Des de Bolimini reivindicuem la necessitat que des de menuts hem d'entendre el que som i el que vivim des d'aquesta perspectiva creadora. Qualsevol esdeveniment que passe al nostre voltant ens portarà a moltes preguntes que podem formular mitjançant el llenguatge de la música, el teatre, les arts plàstiques i la dansa. I llavors, què és l'art? Podria ser el que ens apropa a entendre allò que ens genera curiositat, que ens ajudarà a avançar, a tenir motivació i passió per aprendre coses noves.

Essència Bolimini

LA CREATIVAT COM A EINA INDISPENSABLE

“No perquè tots siguin artistes, sinó perquè ningú no siga esclau.”

Bolimini s'impulsa amb aquesta cita de Gianni Rodari (llibre *Gramàtica de la fantasia*) per tal de transmetre l'art com a eina per sentir-se lliure i desenvolupar un pensament crític. Per als nens i nenes, la vida és un camí d'experimentació que en algunes ocasions parteix de simples gargots. A Bolimini creiem que des del primer moment hem de donar cabuda i suport a qualsevol creació, ja siga de dibuix, de moviment, de sons, de paraules, perquè els infants puguin avançar amb les seues idees, explorar la llibertat creativa i reforçar la curiositat. La creativitat ens ensenya a ser resolutius en els problemes quotidians que ens puguin sorgir, a visualitzar els problemes des de diferents perspectives i, per tant, a tenir més recursos per trobar solucions.

Fins a una certa edat, l'art hauria de ser un puntal en l'educació dels infants com una forma més d'expressar-se, com un canal de comunicació. Els psicòlegs infantils moltes vegades demanen als pacients fer un dibuix, perquè sovint és més fàcil dibuixar que parlar. Bolimini incentiva la creativitat per mitjà d'activitats molt variades on emfatitza la curiositat dels infants. Evitem les crítiques no constructives, les comparacions o les no-virtuts per tal de donar una llibertat d'expressió íntegra. L'error no té cabuda en cap activitat artística; d'aquesta manera reforcem la confiança en un mateix, el plaer creatiu i experimental.

Comunicació

Artistes

PER QUÈ ART I EDUCACIÓ PER ALS MÉS MENUTS?

Creiem que la infantesa és una època idònia per experimentar i potenciar la creativitat, i també perquè apostem per l'art com a generador de continguts, com a eina per treballar els valors de tolerància, solidaritat, respecte per l'altre i convivència.

Veiem l'art com a via d'exploració de l'imaginari propi, potenciador de la fantasia i motor de noves relacions amb els altres, amb nosaltres mateixos i amb el nostre entorn.

Bolimini. Art i educació té com a objectiu principal l'estimulació de les potencialitats de l'infant d'una manera lúdica mitjançant les seues capacitats sensorials, de percepció i pensament. Així, doncs, mitjançant les quatre disciplines es busca

promoure el treball en grup, el respecte i el compromís: aprendre a observar i a tenir una escolta activa per realitzar interpretacions participatives i comunicatives, tenir respecte cap al nostre company, independentment de com sigui la seua forma de pensar o actuar.

Quan un nen o nena es passa la major part del temps pintant, o ballant, o cantant, no significa que en la seua vida adulta vaja a dedicar-se a ser artista, però, si el deixes que s'expressi lliurement, aleshores sí que podrà ser el que vulga ser, perquè serà una persona més sensible. Els infants, quan fan activitats d'expressió artística, sense adonar-se'n estan expressant emocions i sensacions, inclús les que són més profundes, perquè les emocions estan presents en nosaltres mateixos des del naixement.

Perquè els nens i les nenes puguen

Per als més menuts

disfrutar de l'art, cal potenciar des de casa i l'escola que ho faça. Nosaltres facilitem aquest espai per tal que els infants que vulguen passen gran part del seu temps fent activitats artístiques, en grup i individuals, i així poder trobar un lloc per a l'art que porten dins.

LA IMPORTÀNCIA DEL JOC EN L'APRENTATGE

Pauline Kergomard: "El joc és realment el treball de l'infant, el seu ofici, la seva vida."

El primer acte creatiu d'un infant en jugar és un acte inconscient que sorgeix de l'afany de gaudir, i que va lligat a sinònims com indagar, descobrir i conèixer. A través del joc, els infants desenvolupen la seua personalitat i van adquirint una sèrie de coneixements i capacitats sense haver d'esforçar-se; el joc ens porta a un infinit de possibilitats educatives: ens ajuda a memoritzar, a treballar en grup, a cooperar i a desenvolupar les habilitats socials. Per tant, es fa imprescindible en el procés d'aprenentatge, per tal d'aprofitar al màxim les capacitats individuals de cadascú.

El joc

El joc porta l'infant a desenvolupar la seua capacitat per raonar els nous descobriments que l'ajudaran a comunicar-se fluidament, a ampliar el seu vocabulari i a expressar la seua opinió enfront de les situacions que el joc els presenta. L'infant juga de forma innata, natural, sense l'objectiu d'aprendre; és, en realitat, la seua finestra a un món nou.

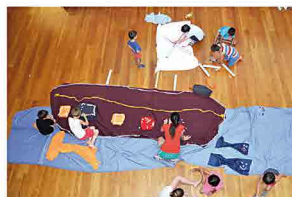
Nosaltres entenem el joc com la lúdica de l'espai educatiu i això implica una programació dins de l'aula que se centra en un plantejament més que en una preparació per tal de donar espai a propostes que puguin sorgir per part dels alumnes.

L'infant s'implica totalment a través del joc perquè hi participa i en forma part,

així experimenta i trau les seues conclusions sobre allò que es planteja a l'aula i, per tant, sobre tot el món que el rodeja. Aquesta implicació propicia estar receptiu i obert a noves experiències que altres alumnes poden aportar. Una part d'aquest aprenentatge és per mitjà de la imitació: els infants, quan juguen junts, s'observen i s'imiten els uns als altres; per tant, progressen junts.

DINÀMICA DE TREBALL

“Si vols construir un vaixell, no comences buscant fusta, tallant taules o distribuint la feina, sinó que primer has d'evocar als homes l'anhel del mar lliure i ample.”

Art en grans dimensions

Aquesta cita d'Antoine de Saint-Exupéry, autor d'*El petit príncep*, suggereix una manera de fer que ens ha inspirat molt. Respectar el ritme de cada infant i la seua individualitat dona resposta a les necessitats d'expressió, de creació, de recerca, de descoberta, d'investigació que els nens i nenes tenen. Per això, posem el focus en el procés de treball i no en els resultats; cada infant, com cada ésser humà, necessita un temps diferent per processar informació, desenvolupar-se i concloure. Per tant, focalitzem l'aprenentatge en un recorregut personal que portarà cada infant a trobar la seua millor manera d'expressar-se per mitjà de les quatre disciplines.

Les activitats d'educació artística ajuden a provocar situacions de cooperació i solidaritat amb els companys, moments que incrementen la unió i coneixença entre els companys. Per tant, el treball en equip és una dinàmica molt utilitzada en les nostres activitats, sempre respectant l'espai personal de cada individu. Les activitats i els jocs cooperatius ben utilitzats poden ser un bon recurs didàctic per tal de generar en els alumnes actituds solidàries, per fomentar les relacions interpersonals dins del grup o per promoure situacions en les quals es regulen els conflictes de forma col·lectiva. Els jocs cooperatius incrementen la comunicació intragrupal, i milloren l'ambient de grup. Com assenyala Parlebas (1988: 53), l'èxit del joc cooperatiu depèn de les comunicacions pràctiques que s'estableixen entre els participants.

Bolimini pretén transmetre l'art a través de la seua globalitat, per això treballam fent un recorregut vivencial de quatre

disciplines artístiques diferents relacionant-les entre elles i buscant connexions i punts en comú. En el nostre cas, posem el focus en: la dansa, la música, les arts plàstiques i el teatre.

Ens interessen aquelles dinàmiques que ens permeten plantejar l'art com a espai d'experimentació i aprenentatge. No es tracta que un alumne conega l'art d'una forma teòrica, com s'ha fet d'una manera més convencional temps enrere. Es pretén preparar a l'alumne que visca l'art, que l'experimente i que, a partir d'aquí, aprenga i pose en qüestió molts discursos que donem per suposats. Es pretén crear altres maneres de crear coneixements.

Pensem que la infantesa és una època idònia per experimentar i potenciar la creativitat, i també apostem per l'art com a generador de continguts, com a eina per treballar els valors de la tolerància, solidaritat, el respecte per l'altre, i aprendre en convivència.

EI DIÀLEG DE LES DIFERENTS DISCIPLINES ARTÍSTIQUES

Bolimini. Art i educació treballa des de la interdisciplinarietat, treballa sense fragmentacions, amb la col·laboració entre la dansa, la música, les arts plàstiques i el teatre, la qual cosa ens permet una interpretació més completa i complexa del món.

La cooperació entre disciplines ens permet desenvolupar connexions que des- emboquen en un coneixement més complex i global, que ens ajuden a explicar fenòmens de la vida contemporània que no podrien ser abordats des d'una sola

Dibuix i moviment

perspectiva. Aprofitant l'enriquiment mutu de les quatre arts, ens servim de l'ampliació de recursos que ens ofereixen per tal de dinamitzar la classe i estimular la motivació dels infants. Utilitzem la barreja de les arts com una oportunitat d'explorar diferents formes d'expressió, i donem l'oportunitat a l'infant de trobar la seua, sense judicis i comparacions. Treballem

en un ampli camp de possibilitats, on els processos creatius visuals es poden beneficiar d'un aprenentatge a través del cos que ens porta a una educació partint del moviment i la interpretació, i aquesta interpretació es basa tant en recursos plàstics com auditius.

El fet d'abordar un tema específic des de diferents processos de producció i re-

Expressió plàstica i música

cepció ens permet desenvolupar projectes col·laboratius que inclouen la participació de persones amb qualitats diferents i ens ajuda a reflexionar sobre la pròpia identitat, per permetre el creixement integral dels infants.

Aprofitem aquest ventall de possibilitats que ens ofereix la connexió de les quatre arts per obrir nous camins i obrir les portes a la diversitat.

FORMATS D'ACTIVITATS

En aquest projecte, treballem formats diversos a l'hora de fer les dinàmiques, ja que cada format ens aporta unes situacions distintes de les quals ens podem nodrir, tant en l'àmbit personal com grupal. Els formats que apliquem són ben coneguts, però sempre intentem treure el màxim profit i mirar més enllà del que seria treballar individualment, per parelles, en petits grups o el grup sencer. Algunes

activitats, per tal de deixar volar la imaginació i alimentar la creativitat, són una mica més lliures, i d'altres un poc més dirigides. Per exemple:

Individuals: Per tal d'experimentar des d'un mateix, per sentir i integrar allò que fem i explorar els moviments que el nostre cos pot fer. Intentem que cada nen o nena pugui explorar aquell lloc d'ell mateix a què, potser, no ha arribat mai. Ajudem a fer que no tinguin por o, si en tenen, a poder superar-la i acompanyar-los si descobreixen coses al seu interior que no esperaven. Admetre que són en constant evolució i que és molt important adaptar-nos i reconèixer com som. L'autoconeixement és molt valuós a l'hora de treballar amb un mateix i amb els altres.

Col·lectives: Amb l'objectiu de promoure el treball en equip, el respecte, l'escolta, el compromís i satisfacció de formar part d'un grup, treballem l'empatia. La capacitat de saber col·laborar amb els

altres per contribuir a un projecte comú és una competència clau que, per un cantó, té efectes positius en la qualitat dels aprenentatges i experiències en el creixement personal de cada nen i nena. I, per l'altre cantó, és imprescindible per a la vida en general, per poder actuar de forma eficaç en diferents contextos. Treballar en equip no és únicament "treballar junts", sinó que implica unes habilitats comunicatives, ganes de participar i d'assumir responsabilitats, capacitat d'avaluar la feina i el treball de l'equip... Però, com bé hem explicat en l'apartat de formats individuals, hi ha d'haver un grau mínim d'autoconeixement individual per poder saber estar amb altra gent i poder fer una bona feina en equip. El treball en equip implica un mínim d'habilitat comunicativa, un pensament analític, reflexiu i crític i, a més, desenvolupa la capacitat de resolució de conflictes, molt important per a l'aprenentatge dels nostres nens i nenes.

El treball en equip pot ser: per parelles, en petit grup o en grup sencer.

- Per parelles treballem la compenetració amb l'altra persona, el contacte directe amb un company. Hem de treballar una connexió més intensa amb l'altra persona per poder assolir els objectius que busquem. El contacte continu és molt important.
- En petit grup és necessària la responsabilitat individual i el paper actiu de tots els membres del grup per comprendre millor els processos de la tasca que estan realitzant i arribar a un resultat final (si és que cal un resultat final).
- En el cas del treball en grup sencer,

podem diferenciar dos maneres de fer: cooperativa o col·laborativa. El treball en equip cooperatiu vol dir que els xiquets presenten unes habilitats complementàries i les han d'aplicar realitzant tasques diferenciades per resoldre un problema comú. És a dir, cada persona aporta aquella destresa que té per contribuir en la feina del grup però de manera individual. En el treball col·laboratiu, en canvi, la interacció entre els membres del grup és continuada. Els components del grup es reparteixen el treball en funció de les seues capacitats o interessos però sempre es recolzen en els seus companys per tal d'aconseguir un progrés amb el coneixement compartit de l'activitat que estan realitzant.

Dinàmica lliure: Instal·lacions artístiques on els infants agafen la seua iniciativa i intuïció per tal de resoldre allò que s'ha de fer, és a dir, convidem l'infant a ser resolutiu per mitjà de la creativitat. És una exploració d'un mateix amb connexió amb la resta de nens. Amb aquestes activitats, el que volem és que els infants investiguen totes les possibilitats que poden tindre els materials. Són activitats de llarga durada on poden, inclús, avorrir-se, de tal manera que l'avorriment els porte a una creativitat més pura i més introspectiva.

Dirigides: Ens convertim en guies, adoptem un rol d'orientadors per tal de construir una classe dinàmica i interactiva. Intentem crear vincles afectius més propers i emfatitzem el diàleg entre tots els

Peus-vivències

alumnes. El paper de l'adult és el d'acompanyar en l'aprenentatge i en l'experiència que els nens estan vivint. Proposem diferents activitats sense saber quin serà el resultat, ja que tot depèn de la interacció i la implicació dels nens.

En família: Bolimini en família és un espai més perquè els infants comparteixin amb el pare, la mare o un altre familiar. És un temps de dedicació mútua a partir d'una determinada proposta. Amb aquestes activitats volem que tant els infants com els adults siguin els protagonistes d'aquest espai, el qual ajuda a fomentar els vincles familiars, a expressar sentiments i a ser pacients. És una zona per poder conèixer millor l'altre i, sobretot per

als adults, un espai per poder tornar a ser nens per imaginar i crear. Però sobretot per tornar a jugar!

MATERIALS

A *Bolimini. Art i educació* som conscients del problema que tenim amb el medi ambient i per això creiem que reutilitzar i reciclar materials és molt necessari. I, a més, també pensem que és una manera d'educar i de desenvolupar la creativitat donant vida a objectes que han tingut una altra vida.

Materials reciclats: Procurem donar un segon ús a tots aquells objectes i materials que ja no serveixen i que pensem

Activitat en família

llençar a les escombraries. El fet d'utilitzar material reciclat ens ajuda a transmetre coneixements per al respecte del medi ambient i, d'altra banda, crear un vincle entre els alumnes, pares-mares-tutors i nosaltres, ja que moltes vegades són els infants qui ens porten material que tenen a casa per tal de treballar a l'aula. Com hem comentat al principi, treballar amb un material o objecte per donar-li una altra utilitat fa que la imaginació i la creativitat es desenvolupen i trenquem barreres a l'hora de fer servir una cosa d'una sola manera.

A Bolimini partim del fet que el nostre cos és el primer instrument d'expressió i per això cal conèixer-lo bé. S'ha d'explorar allò que el cos ens pot donar i cal saber com és. D'aquesta manera, tindrem un aut coneixement més profund de nosaltres mateixos.

Propi cos: Qualsevol part del cos serveix per a expressar-nos. Utilitzar el nostre cos per comunicar-nos no és fàcil, però sí que és un recurs molt vàlid per buscar altres canals de comunicació quan les paraules no són suficients. Amb aquesta mena d'activitats, tractem que l'infant descobreixi les seues habilitats per tal de trobar allò que vol expressar.

ART I EDUCACIÓ ALS MUSEUS

Els museus han passat a ser nous espais d'aprenentatge on té cabuda l'experimentació i l'exploració de nous conceptes. D'altra banda, actuen com a espais comunitaris dins d'una societat. Aquest vincle amb l'àmbit educatiu en fa un bon recurs formatiu on es reforça una

Propi cos

educació enfocada des del punt de vista de l'art.

Bolimini. Art i educació utilitza l'espai del museu com un territori multidisciplinari per apropar l'art als infants i canviar la perspectiva i el concepte d'aquests espais acotats i llunyans. Utilitzem l'espai museístic per crear estratègies de pensament visual que ens permeten argumentar i indagar per buscar significats a partir d'inicis visuals. Tractem d'estimular la creativitat per mitjà del pensament, promovent un vincle significatiu entre l'infant i l'obra, i

Museus

acurtant la distància física, cognitiva i simbòlica que pugui haver-hi entre ells.

En algunes activitats utilitzem l'art exposat al museu per tal de lligar uns elements amb uns altres, que ens porten així a conclusions finals. Aquesta manera de treballar ens permet fer connexions entre conceptes.

Creiem en la necessitat de fomentar la diversitat de disciplines, deixant enre- re les activitats de manualitats bàsiques i simplistes, per tal d'utilitzar l'art en la globalitat com a eina per educar en valors i manifestar la llibertat d'expressió.

BOLIMINI AL NEPAL

Creiem en l'educació com a eina transformadora i d'integració social. És a l'esco-

la on aprenem valors, continguts i aptituds essencials per al desenvolupament de l'individu.

Bolimini. Art i educació va realitzar un projecte de cooperació al desenvolupament de música i arts plàstiques al Nepal de la mà de l'associació solidària TAI, classificat com a cooperació cultural, basada en l'educació artística. Aquest projecte es va basar, en termes molt generals, en un intercanvi de valors interculturals, en el desenvolupament de la creativitat com a eina per buscar solucions i fomentar el treball en grup com a mètode de progrés.

La nostra experiència va ser molt gratificant i enriquidora, basada en un intercanvi de coneixements entre nosaltres i els infants del Nepal. Vàrem poder descobrir diferents formes de veure i viure l'art i

l'expressió artística, en molts casos reduïda a uns pocs dibuixos i cançons. Vam intentar alimentar els cossos d'aquells nens amb moviments nous, materials que no coneixien, ritmes i cançons que no havien escoltat abans, jocs cooperatius i treballs en equip. No va ser gens fàcil, però va ser molt gratificant.

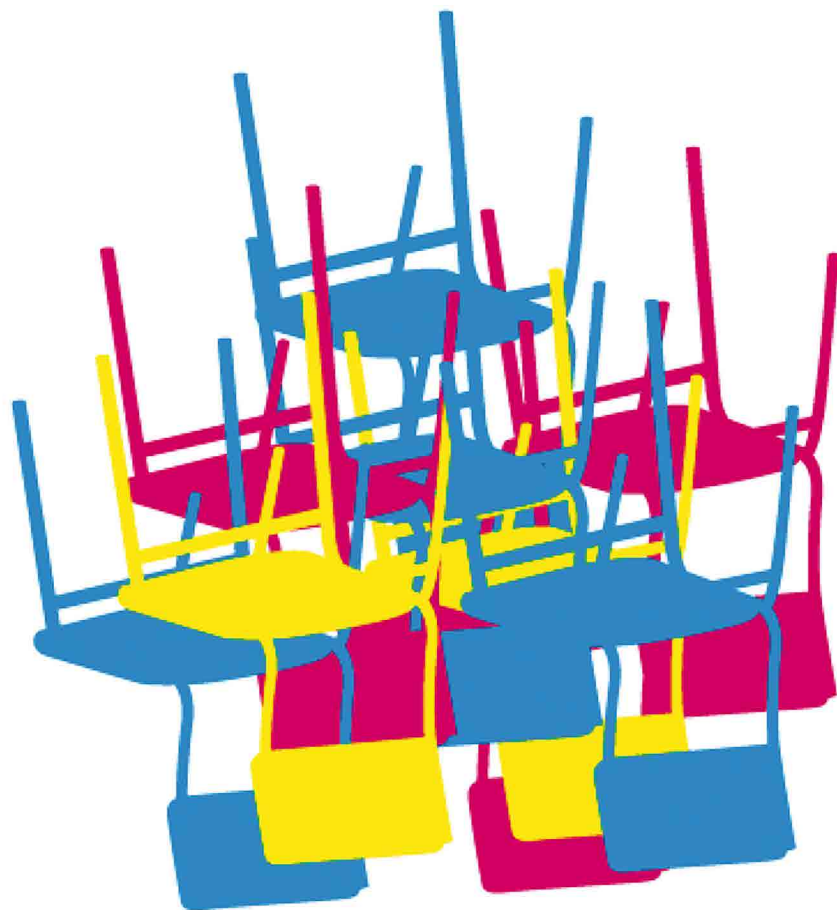
Caldria apuntar com a nota final que els països més desenvolupats exerceixen un apoderament respecte a altres països, els imposen una globalització basada en les seues necessitats i beneficis. És

així com, en molts casos, es creu que aquestes accions ajuden a erradicar la pobresa i ajuden a un desenvolupament sostenible, però la veritat és que, abans de començar tot això, cal tenir presents els drets humans com a base sòlida per a tota cooperació.

Per això, a Bolimini creiem en la necessitat de dirigir l'educació fora de la manipulació social, per atendre les necessitats de les persones i les seues inquietuds, sense imposar les d'un mateix.

Nepal

**L'ARTISTA VA
A L'ESCOLA**

L'artista va a l'escola. Creativitat a tres bandes

Eloisa Valero i Thais Salvat

Professores d'educació secundària i batxillerat, especialitat: Dibuix.

Coordinadores del projecte *L'artista va a l'escola*

1. Introducció

“L'Artista va a l'escola” és un projecte de l'IMET que apropa l'art més actual a les escoles i instituts de Tarragona de la mà d'artistes propers. Aquests professionals treballen durant diverses sessions amb l'alumnat i el professorat fent accions didàctiques diferents en cada cas.

La creativitat generada a tres bandes (estudiants, docents i artistes convidats) vol crear sinergies que promoguin contextos educatius arriscats i innovadors, que fomentin el plaer d'aprendre i d'expressar-se plàsticament amb llenguatges contemporanis. Els infants fan servir l'art com a instrument de recerca personal i social, i també com a eina d'expressió i comunicació d'idees.

Des del 2015, any del seu naixement gràcies a El Teler de Llum (antic Centre d'Art de Tarragona), “L'artista va a l'escola” ha col·laborat amb diferents entitats culturals de la ciutat com el Centre de Recursos Pedagògics del Tarragonès, el Museu d'Història de la Ciutat, l'Espai Jove Kesse, i l'ICE de la URV gràcies als Ajuts Pont per a projectes educatius.

2. Els nostres referents

“L'artista va a l'escola” neix de l'amor per l'educació artística i la creació con-

temporànies. Des de la coordinació del projecte, i en el context de la nostra experiència docent a secundària, sempre hem sigut testimonis dels beneficis de treballar en col·laboració amb artistes locals a les aules.

En el cas de “L'ètica sota crítica” (2012), per exemple, la proposta didàctica fomentava la mirada crítica del jovent, així com la creació audiovisual a l'Institut Antoni de Martí i Franquès de la mà de l'artista Jordi Abelló i del Museu d'Art Modern de Tarragona. Un altre cas fou “Construeix la teva ciutat”, dins del projecte “Diàlegs al terrat”, una instal·lació artística a l'Institut Torreforta amb l'acompanyament de Jordi Llord en la qual es posaven en valor els aspectes essencials de la vida i es fomentava el diàleg i el treball en equip.

Més enllà de la nostra experiència personal, sempre hem admirat propostes didàctiques que redimensionen l'educació artística, i li donen el caràcter transversal que es mereix i la capacitat d'estimular la creativitat del jovent per repensar el món. És per això que a continuació destaquem, entre els nostres referents immediats, especialment dues iniciatives.

“En residència”, és un programa de l'Institut de Cultura i el Consorci d'Educació de Barcelona, iniciat l'any 2009 en col·laboració amb l'associació A Bao a Qu. El seu objectiu és posar en pràctica

estratègies de creació contemporània als centres públics d'educació secundària a través del contacte directe amb un artista durant tot un curs escolar. A més a més de les figures de l'artista, el docent i l'alumnat, també hi ha la del mediador, que vetlla per la bona interacció i comunicació. S'estableix alhora la connexió amb l'equip educatiu del Museu d'Art Contemporani de Barcelona (Macba) i es treballa part del procés en el museu mateix.

"Bòlit Mentor" va començar l'any 2012 amb el suport del Centre d'Art Contemporani de Girona i l'Ajuntament. Cada any desenvolupa tres projectes pensats específicament per a instituts, on artista, l'alumnat i el professorat treballen plegats. Amb la combinació d'educació i creativitat, reclama la importància de l'art a les aules com un element que pot recuperar la sorpresa i trencar amb la rutina diària partint de la idea que l'escola és dels únics llocs on encara podem trobar certa democràticització de l'art.

3. Metodologia

"L'artista va a l'escola" crea situacions d'ensenyament i aprenentatge tant a les aules d'educació primària com a les de secundària. Organitza també formació de mestres i professorat. Es parteix del tarannà de cada creador i de la seva trajectòria artística, per connectar amb els interessos dels infants i els continguts curriculars.

Les assessores d'educació visual i plàstica de primària de l'IMET, Maite Fonts i Neus Coll, juguen un paper fonamental a l'hora de detectar les necessitats i predisposició de les escoles. La seva inicia-

tiva, juntament amb la motivació de les coordinadores per fomentar una educació artística contemporània al territori, fa que el projecte posi l'atenció en artistes vius i s'estengui des de la pràctica docent fins a la formació del professorat.

En un primer moment, els creadors fan una proposta artística, partint de la seva trajectòria, que s'acaba de concretar amb l'acompanyament de les coordinadores i el vistiplau dels centres educatius. Un cop a les aules, es materialitza amb les aportacions i la creativitat de cadascun dels participants.

Un artista entra a l'aula i és un esdeveniment, un cas d'educació disruptiva. La dinàmica de la classe es trenca, es produeix una esclatxa per la qual flueix l'art contemporani en primera persona. L'expectació inicial i la intriga donen pas a la curiositat i la sorpresa. No es tracta només d'un contingut curricular per aprendre, sinó d'una conversa, d'una experiència de vida plegats. L'escoltem i podem parlar amb ell o ella, fer-li preguntes, ens farà de guia en un procés de creació que redimensiona els exercicis de classe perquè neix d'una relació amb un professional que dedica la seva vida a l'art. La seva manera de pensar i de fer capta l'atenció dels estudiants per ser renovadora i esdevé un ressort per començar a treballar.

El primer dia, l'artista convidat explica la seva obra, els seus interessos, els seus processos creatius, els seus referents. És una lliçó d'art contemporani en majúscules. Entre els assistents sorgeixen preguntes i desitjos, dubtes i propostes que esdevindran pràctiques artístiques renovadores.

Cada sessió és una descoberta que ens aporta nous coneixements, amb dinàmiques atrevides i noves maneres de veure l'art i el món. L'important no serà només el resultat final, sinó també el camí que hem recorregut fins allà, el que hem après de nosaltres mateixos, dels altres, del món.

Els projectes són de petit format, d'unes quatre a sis sessions amb la presència de l'artista, combinades amb el treball a casa i a l'aula amb el personal docent. Tot i que ens agradaria comptar amb períodes de temps més llargs, hem optat per mobilitzar cada curs diversos artistes i escoles amb el desig d'estendre la metodologia del treball en col·laboració amb els professionals de l'art i, en el futur, que el personal docent pugui aplicar-lo amb total autonomia.

L'avaluació, que es genera amb una triangulació final resultat de cada acció educativa, es pot consultar al blog del projecte. Cada artista, docent i grup d'alumnes hi valora la seva experiència de vida a través del llenguatge escrit, oral o, fins i tot, a través de llenguatges artístics com el dibuix, la pintura o el vídeo.

4. Línia de treball

El projecte neix en defensa de l'educació artística com una oportunitat d'explorar el món i repensar-lo. Volem que l'aprenentatge sigui significatiu; és per això que col·loquem l'alumnat al centre de l'aprenentatge, de manera que indagui i prengui decisions contínuament sobre el seu treball, i s'impliqui de forma activa en els processos de creació.

Defensem el pensament crític com una necessitat imperiosa per aconseguir una societat més justa i respectuosa amb els drets humans. Volem educar en valors, perquè creiem que, sense valors, la intel·ligència és una facultat sense futur. L'art pot entendre's com una manera de desenvolupar la creativitat i alhora com una eina transformadora de la persona i del seu entorn més immediat. D'aquesta manera, l'educació artística pot fer-se servir amb el desig de millorar la societat en què vivim.

Estem segures que l'art és una eina transversal de primer ordre, amb l'afegit que fa servir l'emoció per afavorir l'aprenentatge. Creiem en la formació estètica i la producció artística per abordar problemes d'alienació, d'avoriment, de violència, de racisme, d'apatia entre l'alumnat.

Eduquem en la creativitat com a eina imprescindible per relacionar-se amb el món i abordar la resolució de problemes. Treballem temes atemporals però també d'actualitat, ja que l'art és una manera de despertar la mirada crítica i reflexionar sobre la nostra societat, com ho demostren cada dia les manifestacions artístiques contemporànies, tant locals com internacionals.

Vivim en una societat multicultural i creiem en l'art com un dels camins per trenar nexes d'unió entre les diferents cultures i realitats socials. Apostem pels artistes vius locals, ja que el seu context històric i cultural és el nostre; però, durant el procés educatiu, fem servir també referents procedents de diferents cultures, a fi d'establir el diàleg intercultural. Volem que cada alumne expliqui la seva història des de la seva cultura d'origen, la connecti

amb la resta d'històries de la classe i la projecti al món.

Volem que els centres educatius dediquin espais i temps per donar cabuda a l'art i el pensament, on hi hagi lloc per a l'experimentació i la descoberta de tècniques d'expressió. Fomentem la diversitat de disciplines artístiques amb la intenció de destronar el "pinta i acoloreix". El dibuix, la pintura, l'escultura, la fotografia, el collage, el fotomuntatge, la instal·lació, l'art d'acció, el videoart, el documental, el reportatge, l'art natura, són procediments que trobareu al blog educatiu de "L'artista va a l'escola" que posen de manifest la diversitat de tècniques possibles al servei de l'aprenentatge, no només artístic, sinó de qualsevol matèria impartida als centres educatius.

Fomentem la formació de mestres i professorat amb l'acompanyament dels mateixos artistes que, cada curs escolar, participen en aquesta aventura. Un cop acabada la tercera edició del curs de formació, comencem a identificar de grat inscripcions de docents procedents de diferents àmbits que s'atreveixen a aplicar més tard llenguatges i procediments artístics a les seves matèries específiques.

Des de "L'artista va a l'escola" fem la nostra petita aportació per contribuir que aquests objectius descrits arribin a ser habituals a les aules, i quan succeeixi voldrà dir que l'art, per fi, té la rellevància que es mereix a l'educació.

5. Els projectes

Els projectes proposats per "L'artista va a l'escola" no només posen en pràctica

llenguatges artístics contemporanis, sinó que també tenen un rerefons social. Al llarg de cada experiència educativa l'alumnat ha de donar respostes individuals o collectives des de la reflexió, des de la mirada crítica, amb la consciència del jo i des del respecte als altres i a l'entorn... respostes que encara no estan escrites. En definitiva, es treballen, des de la creativitat, no només les competències de l'àmbit artístic, sinó també les relacionades amb l'àmbit personal i social, la cultura i els valors ètics. Seguidament us presentem, per ordre cronològic, un breu resum de cadascuna de les accions didàctiques desenvolupades des de l'inici del projecte, l'any 2015.

Amb l'artista Enric Llevat, els nens i nenes de 6è de l'Escola Pax i la seva mestra, Jacqueline Pedescoll, hem escoltat el silenci, potenciant el saber ser i estar de l'alumnat. Hem redactat composicions breus en forma d'haiku per il·lustrar-los després amb tinta xinesa. I, a l'inrevés, hem pintat lliurement amb tinta xinesa per, més tard, crear haikus a partir de l'observació de les pintures. Hem après a distingir entre els conceptes figuratiu i abstracte per fer-los servir en la creació pròpia, combinant imatges i textos.

Amb l'escultora Béatrice Bizot, els nois i noies de 2n d'ESO de l'Institut Torreforta i la seva professora, Thais Salvat, hem treballat la problemàtica del *bullying*. Ho hem fet provocant empremtes amb fang, escaiola i motlles, construint entre tots un relleu de grans dimensions que hem incorporat a una de les parets principals de l'institut. El tema de l'assetjament escolar va ser proposat pel mateix alumnat i ja

El buit i el ple. Empremses, Beatrice Bizot a l'Institut Torreforta, 2015

s'estava treballant al centre educatiu des de diferents àrees del coneixement.

Amb l'artista Jordi Llorc, els infants de 6è de l'Escola Saavedra i la seva mestra, Lourdes Belenguer, hem elaborat un llibre d'artista personal, combinant dibuixos i textos a tall d'àlbum il·lustrat, amb el propòsit d'explorar una nova eina d'expressió

Diari d'un observador, Jordi Llorc a l'Escola Saavedra 2015

i autoconeixement a través del temps, fins i tot durant les vacances d'estiu!

A l'Institut Antoni de Martí i Franquès hem promogut la reflexió sobre la identitat individual i grupal en l'etapa de l'adolescència mitjançant la creació d'una peça de videoart. L'alumnat de 1r de batxillerat i la seva professora, Eloïsa Valero, van visitar fins i tot l'estudi particular de l'artista convidada, Andrea Eidenhammer, que els va oferir la seva ajuda en la realització dels treballs de recerca de batxillerat.

Amb Àlvar Calvet, l'alumnat de 6è de primària de l'Escola Torreforta i la seva mestra, Jordina Olivé, hem fet servir l'art com a mediador entre persones de diferents procedències i cultures. A través del retrat i l'autoretrat, hem obert vies per a l'acceptació d'un mateix i dels altres amb la intenció d'educar en la diversitat i afavorir la cohesió de grup i la bona convivència.

Infants de sisè de l'Escola Torreforta visiten l'exposició de L'artista va a l'escola a l'Espai Jove Kesse, 2016

Amb l'escultora Ester Fabregat, l'alumnat de 4t d'ESO de l'Institut Ponts d'Icart i la seva professora, Eva Cortès, hem tractat el tema del reciclatge i la reutilització de

materials per a la creació d'una estructura inflable, i hem fomentat d'aquesta manera el respecte per l'entorn i el medi.

Amb l'artista multidisciplinària Núria Rion, l'alumnat de 4t d'ESO de l'Institut Campclar i la seva professora, Leonor Sanchis, hem treballat plàsticament sobre la història del barri en col·laboració amb les associacions de veïns i amb una llar d'avis, que han estat les nostres fonts d'informació orals.

A l'Escola El Miracle hem il·lustrat, entre tots els nens i les nenes, la seva mestra Conxita Gil i amb l'ajuda de l'Armand, un llibre de grans dimensions sobre la humanització de les ciutats gràcies als arbres i la natura en general.

Dins d'una escultura inflable durant el curs de formació de L'artista va a l'escola, 2018-19

Memoria compartida, Núria Rion a l'Institut CampClar, 2016

Amb l'artista Maite Serna, juntament amb els infants de 6è de l'Escola de Ponent i els seus mestres, Ángel de Diego i Miryam Romero, hem despertat els cinc sentits per després plasmar les nostres percepcions d'una forma artística, sigui figurativa o abstracta. Hem treballat individualment i en grup, experimentant amb llibertat i gaudint-ne. La pintura sinestèsica ens ha servit per descobrir l'art abstracte com a manera de representar l'invisible als ulls.

A l'Institut Tarragona, amb el muralista DabutenTronko, els grups de 4t d'ESO i les seves professores, Anna Ayza i Núria

Pintura sinestèsica, Maite Serna a l'Escola Ponent, 2016

La ciutat color de fulles, Armand a l'Escola El Miracle, 2016

Alasa, hem posat en pràctica el treball cooperatiu en el disseny, la planificació i la realització de dues pintures murals de grans dimensions a les parets de l'escala. Ha estat una oportunitat per treballar plegats en un projecte comú on la diversitat d'idees de tots els participants s'ha aconseguit reunir i plasmar per afavorir la identificació amb l'espai educatiu.

Amb Nani Blasco, artista audiovisual i mediador cultural, els joves de 4t d'ESO de l'Institut Collblanc i el seu professor, Roger Caparó, hem investigat el barri amb la col·laboració de diferents entitats per tal de posar de manifest (fent servir el llenguatge

A les teves mans, Nani Blasco a l'Institut Collblanc, 2016

Idees, històries i objectes, Joan Rioné a l'Escola Arrabassada, 2017

audiovisual) que podem canviar i millorar el nostre entorn, si ens ho proposem.

Amb Joan Rioné, director de teatre i historiador, els infants de 6è de primària de l'Escola Arrabassada i els seus mestres, Dani Ramos i Rebeca Martín, hem fet servir titelles creats a partir d'objectes quotidians per imaginar i explicar històries que donen lloc a la lliure expressió (oral i plàstica) dels infants.

A l'Escola Sant Salvador, amb el pintor i gravador Arnau Casanoves, els nens i nenes de 6è i el seu mestre, Oriol Jordana, hem utilitzat la pintura, el collage i el reciclatge de mobles per crear éssers fantàstics sorgits de la imaginació.

A l'Escola Cèsar August i, gràcies a les activitats d'art natura realitzades amb l'acompanyament de Sergi Quiñero, hem apropiat la natura als infants de 6è i als mestres Carme de Gea, Eila Fernández i Xavier Cucarella d'una manera diferent. Amb la lectura de poemes i textos sobre els arbres, hem volgut despertar la consciència que som i formem part de la natura, i ho hem reforçat fent accions artístiques en grup al parc del riu Francolí.

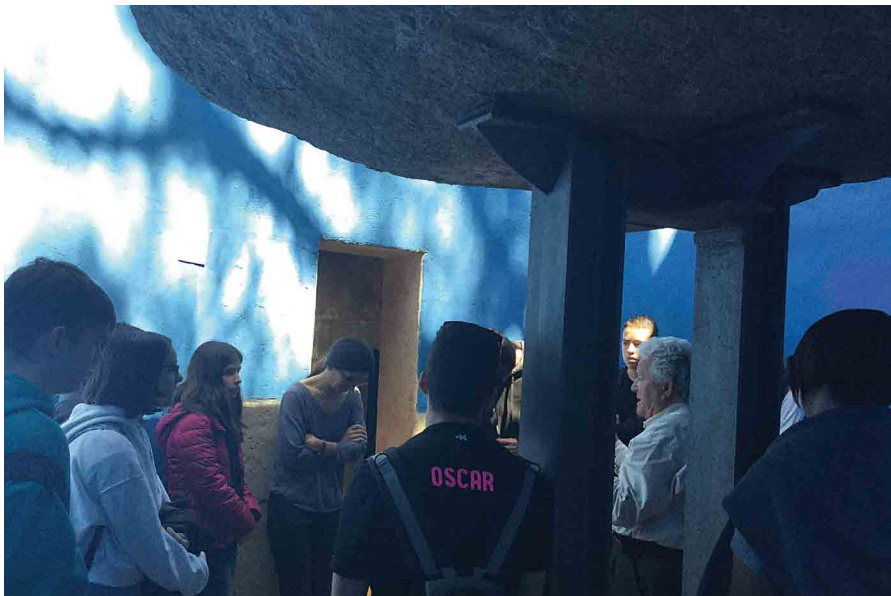
Petites accions d'estima als arbres, Sergi Quiñero a l'Escola Cèsar August, 2017

Amb l'escultor Manel Margalef, els infants de 6è de l'Escola Pax i les mestres Jacqueline Pedescoll i Patrícia Rodríguez, hem fet servir cadires com a suport per incentivar la reflexió i l'expressió plàstica dels nens i nenes sobre diferents qüestions socials triades lliurement com la desigualtat social, els conflictes bèl·lics, el bullying i la necessitat de respecte a la natura, entre d'altres.

Amb l'Artriste i Nuny G (Sergio García, músic, i Núria García, clown) hem fomentat l'expressió corporal i l'educació musical amb els infants d'educació especial

Música i clown, L'Artriste i NunyG a l'Escola Sant Salvador, 2017

Autoretrat-identitat, Rufino Mesa a l'Institut Sant Pere i Sant Pau, 2018

del Col·legi Sant Rafael i les seves mestres Raquel Galan, Anna Marqués, Meritxell Cortijos, Anna Cardona, Gemma Romeu i Meritxell Porqueras.

Amb Sílvia Iturria, l'alumnat de 5è de primària de l'Escola Pràctiques i els seus mestres, Teresa Julia Mor, Josep Cornadó i Meritxell Cunillera, hem treballat la memòria personal a partir de l'àlbum familiar fent un viatge en el temps i apropant persones de diverses generacions.

Amb l'escultor i fotògraf Rufino Mesa, els joves de 4t d'ESO de l'Institut Sant Pere i Sant Pau i la seva professora, Magda Murillo, hem reflexionat sobre la identitat i la representació del jo més enllà del

selfie i ho hem fet mitjançant la fotografia i l'escriptura en forma d'haiku.

Amb l'humorista gràfic i dibuixant de còmics Miguel Villalba, l'alumnat de 1r d'ESO

Petits trucs per fer caricatures i còmics, Miguel Villalba a l'Institut Torreforta, 2018

de l'Institut Torreforta i la seva professora, Thais Salvat, hem après a valorar els trets distintius de cadascun de nosaltres d'una manera positiva a partir de la caricatura, a deixar volar la imaginació i a crear a partir d'un simple gargot, a més d'explicar petites històries amb tires còmiques.

Amb la documentalista Maria Roig, els estudiants de 2n de batxillerat de l'Institut Antoni de Martí i Franquès i la seva professora, Eloïsa Valero, hem creat documentals a partir dels testimonis dels avis i les àvies i els documents d'arxiu, amb el propòsit de reconstruir el període comprès entre la Guerra Civil espanyola i el final del franquisme.

Amb l'artista conceptual Cristina Ferré, els infants de 4t de l'Escola Tarragona i les seves mestres, Sandra Armora i Georgina Pinyol, hem explorat els seus espais d'intimitat familiar mitjançant els plànols i els símbols, i hem construït finalment un gran plànol conjunt que trasllada la seva quotidianitat i els seus espais personals a l'espai col·lectiu de l'escola.

A les darreries del curs 2018-19, l'artista Cristina Ferré ha treballat a dues escoles més. Amb els infants de 6è de l'Escola Cèsar August, juntament amb les mestres Carmen de Gea, Elia Fernández i Cristina La Torre, el traçat dels recorreguts de cada infant durant una setmana ha donat lloc a un retrat col·lectiu, gràcies a la superposició dels mapes elaborats sobre suport transparent. A l'Escola Riu Clar, amb la mestra Maria José Carrión, l'autoretrat en fases dels nens i nenes de 6è va estimular l'autoconeixement i l'autoafirmació, així com la seva projecció personal cap al futur.

6. Tallers fotogràfics

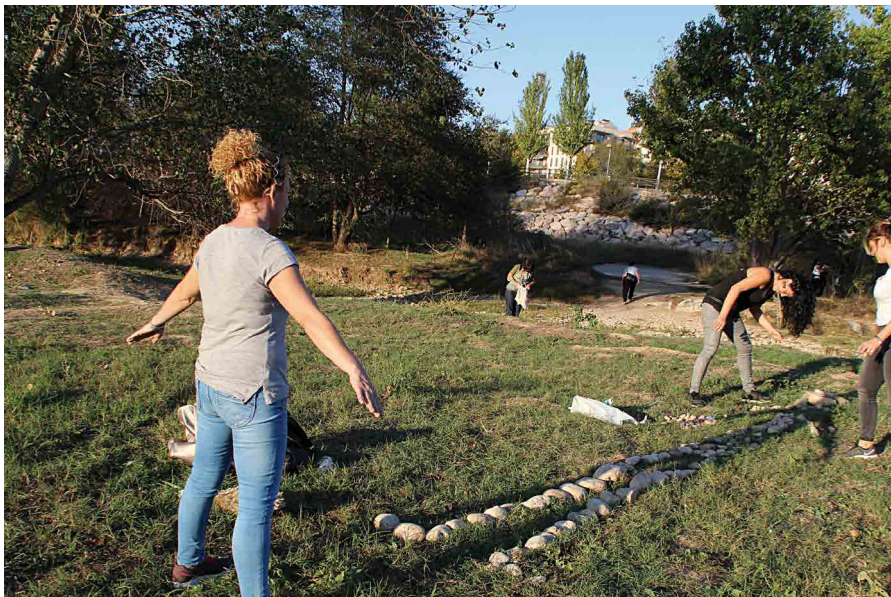
Coincidint amb les dues últimes convocatòries del festival SCAN, hem incorporat tallers fotogràfics a "L'artista va a l'escola", partint de la iniciativa de Laura Rodríguez i amb la col·laboració d'altres fotògrafs com Ariadna Brunet i Ram Giner.

La metodologia de treball és semblant a la resta dels projectes a les escoles, però més compacta, amb només dues sessions de treball a l'aula, la introductòria i la de valoració final, i queda la part creativa per desenvolupar-la de forma autònoma i entregar-la via correu electrònic. En una societat on la càmera és omnipresent a través dels dispositius mòbils i en mans de novells cada cop més joves i innocents, defensem no només una mirada estètica, sinó també crítica just abans de disparar una fotografia.

En la primera edició dels tallers, el tema central va ser la natura morta o bodegó i, en la segona, la fotografia del patrimoni. Com asseguren les valoracions de l'alumnat participant, "el més important és aturar-se, pensar bé el que vols explicar i després fer la fotografia" (Soraya). "Hem après que el punt de vista d'una persona pot canviar molt la visió que tenim d'una mateixa cosa" (Sílvia).

7. Formació del professorat

El primer curs de formació del professorat de "L'Artista va a l'escola" va tenir lloc durant el curs acadèmic 2016-17. La idea inicial era posar en contacte artistes amb docents d'educació primària i secundària per fer arribar els llenguatges i pro-

Mestres i professorat durant el curs de formació de L'artista va a l'escola, curs 2017-18

cessos artístics contemporanis a la major quantitat possible de membres de la comunitat educativa.

Tres edicions del curs ja s'han fet realitat gràcies al suport del Centre de Recursos Pedagògics del Tarragonès i de l'IMET, cada any amb nous artistes formadors. S'ofereix una sèrie de tallers eminentment pràctics que posen a treballar els participants per aportar solucions creatives a diferents plantejaments, partint dels exemples i les metodologies que cada artista convidat ha portat a terme prèviament a les aules o al seu estudi.

Algunes valoracions del professorat assistent demostren les inquietuds d'aquest col·lectiu davant la situació de

l'ensenyament artístic i la seva reivindicació: "Cada vegada veig que es va restant importància a l'art i la creativitat perquè es considera més important donar més hores a la llengua i les matemàtiques, en lloc d'intentar integrar l'art en aquestes mateixes matèries"; "l'art desenvolupa aspectes emocionals de molts alumnes que presenten mancances en altres assignatures. L'art aporta valors com l'esforç, la constància i la valoració positiva d'una feina feta amb el cor"; "com més m'endinso en aquest món, més possibilitats hi trobo"; "m'ha semblat molt estimulant tot el tracte emocional i l'exploració introspectiva"; "la diversitat d'artistes i tècniques ens amplia el ventall de possibilitats";

Creació d'un mural durant la inauguració de l'exposició de *L'artista va a l'escola*, 2017

“suggereixo l'intercanvi d'experiències aportant evidències de l'aplicació a l'aula”; “l'art hauria de ser l'eix vertebrador, la meua experiència certifica que és un «motoret» que possibilita qualsevol descoberta i aprenentatge”; “a secundària tot el pes artístic recau en visual i plàstica, potser perquè la resta del professorat no tenim formació al respecte”; “en el meu cas, ha estat molt útil, tant en l'àmbit professional com personal”.

8. Difusió

El blog de “L'artista va a l'escola”

Sense el blog, la nostra principal eina de difusió, aquest projecte educatiu no

tindria història, ni memòria. El considerem també un recurs per arribar a major nombre d'alumnat i professorat. Hi queda palès un resum de totes les experiències; compartir-les és una manera de donar a conèixer els artistes i alhora convidar el personal docent a portar a la pràctica experiències similars; volem que sigui una font d'inspiració per fomentar noves maneres de pensar i de fer a les aules.

El blog s'organitza en diferents apartats. Les experiències educatives són l'eix vertebrador, cadascuna té una entrada pròpia i porta el títol que cada artista convidat ha donat a la seva proposta i, com a subtítol, el seu nom i el del centre educatiu on s'ha desenvolupat. Cada relat comença

amb els objectius didàctics, seguits de l'explicació de cada sessió de manera cronològica i acaba amb una triangulació final, on es recullen les valoracions d'alumnes, docents i artistes implicats. Aquesta crònica i revisió final afavoreix la nostra pràctica reflexiva per aportar millores de cara al futur.

Es pot consultar una pàgina de catàleg d'artistes participants on hi ha un breu currículum de cadascun i els seus llocs web. Tots són artistes en actiu del nostre territori, amb propostes diverses, atractives, arriscades i compromeses.

A la pàgina de formació del professorat queda recollit un resum de cada curs impartit amb una explicació de les sessions desenvolupades pels artistes formadors. És un contenidor d'idees i recursos d'aplicació a l'aula.

A la pàgina de comunicació fem un recull de tot allò que es publica sobre "L'artista va a l'escola" als mitjans, més enllà del nostre blog: articles sobre educació artística, exposicions, premis, ponències... Finalment, les escoles o artistes que hi volen participar poden comunicar-nos-ho a través de la pàgina de contacte.

A més del blog educatiu, mitjançant la plataforma Facebook també comuniquem els avenços de cada nou projecte de treball: <https://www.facebook.com/lartistavaalescola.inovacioeducativa>

L'exposició anual

L'Espai Jove Kesse, situat a l'antiga Facultat de Química i Lletres de la Universitat Rovira i Virgili, ha acollit des del començament l'exposició anual del resum dels projectes educatius de "L'artista va a l'es-

cola". És un espai adreçat, principalment, a joves d'entre 12 i 35 anys, però les diverses activitats i iniciatives que s'hi desenvolupen són obertes a tots els públics i estan organitzades pel Servei Municipal de Joventut, les entitats i els col·lectius joves de la ciutat.

Té una sala petita, al costat de la sala d'actes, on hem mostrat, durant aquests quatre anys, la informació relativa tant als diferents projectes educatius com a la formació del professorat. És un resum de caire pedagògic, on es destaquen els processos sobre els resultats. A cada inauguració, hem preparat alguna acció artística participativa, com la proposta de Rufino Mesa de recollir els murmuris dels visitants en una càpsula-receptacle d'ànimes (2019); l'acció "Pare arbre", de Sergi Quiñonero, en la qual els assistents van ser convidats a incorporar una fulla d'arbre sobre el tors nu del mateix artista (2018); la creació d'un mural sobre fusta amb la col·laboració de DabutenTronko (2017), o la creació de relleus amb fang gràcies a l'escultora Béatrice Bizot (2016).

9. Bibliografia recomanada

La mirada de la libèl·lula. Una visió sobre l'educació artística, de Cati Sbert Rosselló i Maite Sbert Rosselló, ofereix una sèrie de propostes didàctiques adreçades a educació primària en les quals la plàstica és un instrument per entendre i relacionar-se amb el món. Les activitats comencen i acaben amb un diàleg obert, on alumnes i mestres s'interroguen sobre diferents aspectes del nostre entorn i utilitzen els llenguatges plàstics per trobar

respostes possibles i expressar el que han après.

Cati i Maite Sbert: "Aprendre és un acte creatiu, perquè no es pot aprendre sense trencar esquemes, canviar l'ordre, reinterpretar i reordenar, i menys sense tenir en compte que forma part d'un procés."

Espigador@s de la cultura visual, de Fernando Hernández, qüestiona el paradigma educatiu actual de forma general i en particular de l'educació artística. Defensa l'escola com un lloc de plaer, on la diversitat de veus han de ser escoltades, oberta a l'aventura de la incertesa. La cultura visual dels estudiants esdevé un instrument per entendre i revisar els significats socials, econòmics i polítics de les imatges.

Fernando Hernández: "Que aprendre no sigui només una experiència vinculada al seguiment curricular, sinó, sobretot, una oportunitat per construir experiències de subjectivitat."

Art thinking, de María Acaso, proposa el procés del pensament divergent propi de la creació artística per aplicar-lo a qualsevol disciplina de l'escola. Posa èmfasi en la mirada crítica dels artistes contemporanis com a aliats educatius per qüestionar els grans temes del nostre temps.

María Acaso: "Temes relacionats amb el gènere, la raça, la classe, la producció de matèries primeres, els orígens de les guerres, la prostitució o la venda d'armes han d'ocupar els currículums, tal com ja està passant als escenaris artístics."

El llibre de Maxine Greene *Liberar la imaginación* convida a repensar l'educació artística com a eina transformadora de l'alumne i del món. Aporta l'alegria necessària per no defallir en la tasca educativa i treballar des de l'esperança en un futur millor.

Maxine Greene: "Si finalment es reconeixen les arts per al creixement, la inventiva i la resolució de problemes, pot ser que superem el greu estament actual i creixi l'esperança."

10. Webgrafia

L'artista va a l'escola:

<https://lartistavaalescola.wordpress.com/>

Entitats col·laboradores:

IMET: <https://www.tarragona.cat/educacio>

Centre de Recursos del Tarragonès:

<https://serveiseducatiu.xtec.cat/tarragones/>

Museu d'Història de Tarragona:

<https://www.tarragona.cat/patrimoni/museu-historia>

ICE URV: <http://www.ice.urv.cat/>

Espai Jove Kesse:

<https://www.tarragonajove.org/espaijovekesse/>

Referents:

En residència:

<http://www.enresidencia.org/es>

Bòlit Mentor:

<http://www.bolit.cat/cat/bolit-educa/bolit-mentor.html>

L'ètica sota crítica:

<http://fervisible.blogspot.com/2012/06/video-art.html>

Construeix la teva ciutat:

<https://thaisalvat.wordpress.com/2015/02/05/taller-amb-el-jordi-llort/>

11. Agraïments

Agraïm a les entitats col·laboradores el seu suport durant aquests quatre anys; als docents i equips directius de les escoles participats la seva confiança; a l'alumnat la seva il·lusió; als professionals dels mitjans de comunicació la reflexió feta sobre les diferents activitats educatives i la publicació en forma d'article, i, sobretot, als artistes convidats que ens mostrin altres maneres de veure el món.

Agraïm a Assumptes de Disseny la creació del logotip: un grup de cadires de cap per avall, de colors magenta, cian i groc (colors pigment primaris), que indica a la perfecció la voluntat disruptiva dels aprenentatges que oferim.

I, molt especialment, volem agrair la feina de mestres i professorat, ja que el bon funcionament dels projectes depèn en gran part de la seva implicació. Quan l'artista intervé a l'escola, sovint s'ha d'haver mobilitzat abans l'alumnat perquè porti el material adient. A més a més de l'acompanyament de l'artista a l'aula, el personal docent haurà de seguir treballant amb l'alumnat entre sessions. En ocasions, mestres i professorat han continuat desenvolupant el tema un cop acabada l'experiència i, en la majoria dels casos, s'ha exposat al centre educatiu o fins i tot al barri.

Finalment, donem les gràcies al Servei Educatiu del Museu d'Art Modern per aquesta oportunitat de fer balanç de la feina feta.

The background features abstract, hand-drawn elements. On the left, there is a dense, tangled mass of black lines that tapers towards the bottom. To the right, there are several vertical, grey, brush-stroke-like shapes, some with thin black lines extending from them. The overall aesthetic is minimalist and artistic.

Traducciones

Referente artístico y pedagógico

Noemí Llauradó Sans

Presidenta de la Diputación de Tarragona

El museo como herramienta pedagógica, más allá de su función de exposición y conservación de bienes patrimoniales. Con este objetivo, el Museu d'Art Modern de la Diputació de Tarragona (MAMT) creó, hace casi treinta años, un servicio pionero para acercar el arte a los alumnos de los centros de enseñanza de la demarcación, a través de la observación, la participación y el juego. Se trata del MAMT Pedagògic, una iniciativa que hoy sigue funcionando a pleno rendimiento convertida en uno de los principales activos de nuestro museo.

Este servicio pedagógico impulsado, asimismo, las Jornadas de Pedagogía del Arte y Museos, que año tras año debaten sobre educación y museos. Un encuentro dirigido a profesionales del mundo de la docencia, la historia, la cultura o el turismo, imprescindible para adquirir nuevos conocimientos y compartir experiencias en torno a diferentes aspectos que dan respuesta a tendencias vigen-

tes y futuras en materia de museos: interdisciplinariedad, perspectiva de género, cultura por la paz, entorno urbano o creatividad, tema este último que centró XVI Jornada, en abril de 2019.

Las Jornadas de Pedagogía y el conjunto de iniciativas del MAMT Pedagògic son una muestra clara del potencial de los museos como difusores de conocimiento desde diferentes ámbitos y perspectivas, y a la vez como auténticos epicentros culturales de nuestro territorio. En la Diputación de Tarragona somos conscientes de que la cultura es la cuarta pata del estado del bienestar, que dota a nuestra sociedad de una mayor capacidad de crítica y de reflexión hacia lo que nos rodea y que, en definitiva, nos hace más libres. Es por eso que trabajamos a fondo a fin de afianzar el carácter social de nuestro Museu d'Art Modern, referente artístico y pedagógico de nuestras comarcas y más allá.

Museos y creatividad.

Arte y pensamiento creativo para un mundo cambiante

Uno de los retos más destacados de la educación es dar a la ciudadanía elementos para afrontar un mundo en proceso de cambio. Las viejas certezas de ayer podrían no ser siempre útiles para el mundo de mañana. Como se ha dicho a menudo, difícilmente las instituciones educativas —museos incluidos— pueden ya abastecernos de unos conocimientos inmutables que nos serán útiles para toda la vida. El futuro inmediato se ve como un paisaje de incertidumbre. Por lo tanto, la educación reorienta sus esfuerzos desde la transmisión del conocimiento académico hacia el logro de competencias, que nos capacitan para orientarnos, avanzar autónomamente y aplicar lo aprendido a situaciones prácticas. No es extraño que, en este contexto, la creatividad sea objeto de un interés renovado. La creatividad ha sido desde hace décadas un concepto habitual en los pro-

gramas de arte y educación, tanto en los museos como en el contexto escolar. Ahora, sin embargo, su interés trasciende con creces el marco de las artes: la creatividad va emparejada a habilidades cognitivas como la flexibilidad de pensamiento, la fluidez de ideas o la capacidad de diversificar las posibles respuestas ante un problema. La creatividad nos ayuda a repensar cómo estructuramos de manera novedosa la información de la que disponemos. La aportación de los museos de arte puede ser de gran valor. El arte sigue siendo el terreno privilegiado de la creatividad. Las estrategias de pensamiento de los artistas pueden ayudarnos a intuir lo posible y a superar inercias y rutinas. En la XVI Jornada de Pedagogía del Arte y Museos compartiremos perspectivas y experiencias para desarrollar el potencial conjunto de estos tres conceptos: arte, creatividad y educación.

PROGRAMA

10 DE ABRIL DE 2019

XVI JORNADA DE PEDAGOGÍA DEL ARTE Y MUSEOS
ARTE Y PENSAMIENTO CREATIVO PARA UN MUNDO CAMBIANTE

¿Aprender CON los museos hoy?

Tranferencias entre el arte contemporáneo y la educación

Cristina Trigo

Profesora del Área de Didáctica de la Expresión Plástica
Universidad de Santiago de Compostela

Estrategias, proyectos y diálogos con la creatividad en el Museo Nacional d'Art de Catalunya

Sandra Figueras y Esther Fuertes
Técnicas del Departamento de Educación
MNAC

Ranas, caballitos de mar, osos ycaguacates

Marta Berrocal

Responsable de Sueños y proyectos /MartaBerrocal.org

El arte parte de nuestro interior

Vane Julián y Lila Pascual

Membres de l'equip Bolimini. Art i Educació

El artista va a la escuela. Creatividad a tres bandas

Eloisa Valero y Thais Salvat

Profesoras de educación secundaria y bachillerato, especialidad: Dibujo
Coordinadoras del proyecto El artista va a la escuela

¿Aprender CON los museos hoy? Transferencias entre el arte contemporáneo y la educación

Cristina Trigo. Profesora del Área de Didáctica de la Expresión Plástica. Universidad de Santiago de Compostela

A modo de cartografía de preguntas, incertezas y sueños, planteo este recorrido como una conversación conmigo misma; un intento de reflexión en torno a la experiencia como educadora de museo y docente de formación de maestros que deje salir a la luz los modos en los que el arte y la educación han ido configurando un tejido que une ambos sistemas. El museo y la escuela hoy son ámbitos institucionales que se piensan, se reformulan y en esa búsqueda existen espacios de cruce como la necesidad de trabajar *con* la comunidad.

Sigue existiendo una brecha entre el arte contemporáneo y la sociedad que nos hace replantearnos premisas y preguntas. Durante mucho tiempo la institución museo (depositoria del conocimiento y transmisora de sus códigos) puso el énfasis en contar y mostrar su discurso *para* o *hacia* otros (públicos desconocedores de dichos códigos que escuchaban el discurso institucional). Desde esa posición jerarquizada, la pregunta era: ¿qué puede el museo enseñar a la sociedad? Sin embargo hoy, desde una relación más horizontal, en la que tanto la escuela como el museo se exploran para acercarse más a las comunidades, es necesario cambiar de preposición y pensarse *con* el otro y la pregunta sería ahora otra: ¿cómo aprender *con* el museo?

Me planteo esta cuestión desde la experiencia vivida de una doble perspectiva en las formas de ver y entender museo y educación que pone de relieve la importancia del arte (y, más concretamente, las manifestaciones contemporáneas) como instrumento de conocimiento complejo. En este trayecto vital, los procesos dialógicos, relacionales, que artistas, educadoras y profesorado vamos construyendo de forma colaborativa

en el museo se transfieren más tarde a un colectivo de acción artística o a las aulas de la facultad. Observar en diferentes direcciones evidencia la necesidad de crear redes y permite analizar y tomar conciencia de las diferencias, las dificultades y los desafíos que comparten instituciones tan cercanas cuya pretensión es conseguir una cultura más accesible, participada, integradora y que promueva el espíritu crítico.

Cartografía

Toda experiencia necesita un proceso reflexivo, un relato a modo de cartografía personal que haga aflorar facetas de lo vivido y sentido hasta ahora ocultas y ayude a entender las preguntas y los retos en relación con la educación y el museo. Como plantea McEwan (1998), las historias sobre nuestras prácticas nos ayudan a definir nuestros propósitos, localizar nuestros valores y fijar nuestra orientación afectiva hacia las personas y las cosas.

Trabajé como educadora-mediadora y coordinadora del Servicio de Actividades y Proyectos Educativos del Centro Galego de Arte Contemporáneo (CGAC, 1998-2013) y posteriormente como docente de Didáctica de la Expresión Plástica de la Facultad de Ciencias de la Educación (Universidad de Santiago de Compostela). Durante estos años, las formas de hacer y de pensar como educadora, el concepto de museo, el rol del artista o de los públicos han ido evolucionando y construyendo una compleja red de conexiones en un mundo basado en la comunicación y lo inmediato. Hoy el mero hecho de detenerse a observar y a pensar es en sí mismo un acto de rebeldía; es nadar contracorriente en el universo virtual en el que el museo y la escuela como espacios de dis-

frute y aprendizajes han de ofrecer visiones, estrategias y recursos que permitan comprender la sociedad y transformarla.

Huellas y susurros

Educación expandida, reinención del museo, comisariado pedagógico, educador-mediador, ArtEducación¹, transformación social, arte colaborativo, no pueden entenderse sin la participación activa del otro. En los últimos años han surgido acciones y proyectos (ya sean iniciativas de instituciones, colectivos, artistas o de la relación entre ellos) y lo que en un principio eran experiencias aisladas hoy configuran un inmenso archipiélago de microutopías que inciden directamente en la comunidad y que se han convertido en referencias que debemos explorar. Pero ¿cómo surgen esos cambios? ¿Qué factores intervienen en esas experiencias colaborativas que puedan servir para repensar el museo y la escuela que queremos?

Al visitar un museo o centro de arte y volver tiempo después, la huella de la experiencia anterior emerge y se relaciona con lo que estamos viendo. El espacio acoge nuestros susurros y sensaciones pasados y presentes, cada nueva visita se configura desde la experiencia de todas las anteriores y nuestro concepto del arte se amplía. Lo que ocurre fuera del museo, el contexto y nuestro bagaje también intervienen en la apreciación de la obra y viceversa; todo lo que llevamos al salir del museo incide en nuestra visión y comprensión del entorno.

Como educadora también las preguntas e inquietudes se sucedían y mutaban configurando una telaraña o red de conexiones. Un periodo definido por la ilusión, el aprendizaje y el hacer colectivos tanto con las

1 A partir de conversaciones y acciones desarrolladas con C3 (célula de acción artística), empleamos el término ArtEducación porque entendemos la educación artística como un todo que no puede separarse de la vida, de los procesos y de las reflexiones del artista-investigador-educador.

educadoras del centro de arte como de otros museos de la ciudad o de otros lugares del territorio con quienes pude compartir diferentes maneras de entender la función social del museo y colaborar en el desarrollo de programas educativos. Este diálogo constante y los espacios de encuentro y debate abrían las puertas de la curiosidad y la motivación necesarias para poner en práctica nuevas estrategias en relación con el arte contemporáneo, pero también afloraban preocupaciones relativas a la vulnerabilidad de los servicios educativos como la invisibilidad de estos departamentos en el contexto del museo, la precariedad laboral, la necesidad de una formación más especializada, la complejidad de la mirada y el diálogo con la obra de arte, la falta de tiempo y recursos para analizar las estrategias de mediación, la distancia museo-sociedad o la poca presencia de otros discursos y grupos en la construcción del relato del museo, entre otras.

Algunas de estas cuestiones siguen vigentes y muestran debilidades del museo tal y como se ha venido concibiendo y que es preciso reformular. Así, en cuanto a la invisibilidad del servicio educativo dentro del propio museo y, por tanto, la importancia que se daba a sus prácticas y propuestas, eran preocupaciones compartidas: la debilidad del departamento siempre bajo presión de los números, la situación de inestabilidad/irregularidad laboral de las trabajadoras, la tendencia a externalizar servicios o la falta de implicación de los directores al entender estos departamentos como el furgón de cola del museo. Todo ello repercutía en el tipo de iniciativas y programas que se ponían en marcha. Así, por ejemplo, proyectos más inclusivos que permitieran mostrar otros relatos o subjetividades o que tuvieran origen en otros ámbitos como escuelas o colectivos diversos eran escasos y con poca continuidad porque rompían la dinámica habitual del museo al requerir más tiempo, otros espacios y recursos diversos.

La formación era también una preocupación recurrente. La proce-

dencia académica era sobre todo de historia del arte o bellas artes, pero buscábamos una mayor especialización en didáctica del arte contemporáneo. Los encuentros, simposios y proyectos en los que nos fuimos encontrando abrieron muchas vías de debate y conocimiento, así como los programas de doctorado y máster que fueron surgiendo desde finales de los años noventa. Al mismo tiempo, el profesorado demandaba espacios formativos para conocer las manifestaciones artísticas contemporáneas y hacerlas accesibles al alumnado. A través de diversos programas de formación fuimos conociendo y compartiendo el potencial del museo para acercarse al arte como lenguaje e instrumento de conocimiento y siendo cada vez más conscientes de la distancia entre el centro de arte y la sociedad o, más bien, entre el relato institucional y la experiencia y bagaje de los públicos, espacio incierto en el que precisamente se encontraba la tarea de la educadora-mediadora. Crear puentes entre los públicos y las obras ahondando en la complejidad de la creación artística y promoviendo la mirada crítica eran inquietudes recurrentes y quizás en este campo de la comunicación con la obra de arte fue donde se produjo una de las transformaciones más importantes. Veníamos de los modelos tradicionales en los que el conocimiento “emanaba” del guía (la institución) y “el público” era entendido como un grupo indiferenciado de personas a quienes se ofrecían significados e interpretaciones. Sin embargo, con la aparición de nuevos museos y centros de arte contemporáneo, el contacto con procesos y artistas y los nuevos paradigmas educativos, se desarrollaron planteamientos posmodernos que permitieron pensar *con* la obra en los que el espectador pasó de ser objeto que ejerce un acto de consumo a ser sujeto involucrado en un acto de conocimiento. La museología crítica, estrategias como VTS (Visual Thinking Strategies), hacen de la visita un proyecto dialógico, una experiencia única y significativa donde la obra se integra en el contexto de los públicos,

se cuestiona, se resignifica con cada nueva mirada porque “lo interesante de una obra de arte no está en que nos presenta algo conocido, sino en que nos enfrenta con algo que no conocemos” (Camnitzer 2018: 32).

Sin embargo, lo educativo no solía “contagiar” otras esferas del museo. Lo que ocurría en las salas de exposiciones con los públicos solo concernía al servicio educativo. El diálogo, el choque entre los valores que uno trae y lo que se encuentra en el museo, la mirada sorprendida o el comentario inesperado de quien se encuentra ante algo con lo que se identifica y jamás había imaginado era (y en muchos casos sigue siendo) patrimonio exclusivo de las educadoras-mediadoras y quienes participaban en esa experiencia; pocas veces, los comisarios o los demás profesionales del museo participan de esta forma de conocimiento compleja, performativa, crítica. Sin conocer cómo se construyen estas relaciones o sin trabajar de forma colaborativa rompiendo jerarquías, es difícil que el museo pueda ser un organismo vivo.

Estas prácticas requerían estudio, análisis y reflexión y no siempre se disponía de las herramientas, los medios y el tiempo necesarios. En este sentido, hay que destacar el interés creciente de las universidades por la tarea educativa del museo que se proyectó en estudios especializados, investigaciones, publicaciones, tesis o colaboraciones que divulgaron y contextualizaron el trabajo de los servicios educativos y de acción cultural de los museos y ofrecieron formación especializada a nuevas generaciones.

Lo líquido y lo orgánico

¿Siguen vigentes estas preocupaciones? Inevitablemente se dibuja un contexto líquido en el que aparecen múltiples casuísticas y ejemplos de museos que han dado pasos hacia una mayor apertura y cuestionamiento, pero sigue existiendo una jerarquía absurda dentro del museo que es necesario romper para avanzar hacia instituciones más democráticas que cuenten *con* las comunidades internas y externas.

Las inquietudes surgen de la ilusión por aprender y del deseo de buscar modos de transformarlas en propuestas reales. Y es aquí donde las palabras *proyecto* y *colaboración* son clave, así que mencionaré algunos momentos del trabajo conjunto entre el servicio educativo del CGAC y el área de Didáctica de Expresión Plástica de la Facultad de Ciencias de la educación de la Universidad de Santiago, en concreto, la colaboración continuada con la profesora María Jesús Agra, cómplice indispensable a la hora de ir abriendo grietas y espacios de debate en torno a la educación artística.

En este trayecto no había un camino predefinido, sino que poco a poco y durante varios años se fueron sucediendo encuentros entre nosotros y con diferentes grupos que dieron lugar a cursos, seminarios o exposiciones (en espacios de tránsito del centro de arte) que ponían de relieve una forma de entender la educación artística basada en procesos de creación colectiva.

En el contexto de uno de esos cursos y en un clima de desencanto ante la situación de la educación artística, se formó el colectivo Pa-seantes, un grupo interdisciplinar de acción e investigación que canalizaba sus inquietudes hacia la creación de espacios de encuentro para disfrutar de experiencias artísticas, para diseñar situaciones abiertas a comunidades con sensibilidad hacia el arte y la educación. De aquí saldría un manifiesto y diferentes acciones con la ciudad como espacio de análisis y de actuación.

Procesos_1: fue un proyecto desarrollado en la Facultad de Ciencias de la Educación en el marco de la materia de Procesos de Creación Artística Contemporánea. La investigación desarrollada por el grupo tomó como referencia una de las exposiciones del CGAC en la que la ciudad de Santiago era el eje vertebrador. El grupo creó su propio proyecto en paralelo y este tuvo su espacio en el centro de arte. Se generó una oportunidad para nuevas narrativas a partir de una exposición que nos interpelaba

como ciudadanos. El centro dejaba entrar proyectos con origen en otros ámbitos, el debate propiciado por un grupo de alumnos universitarios se expandía hacia otros territorios dedicados a la creación, la investigación y documentación de los procesos del arte visual contemporáneo. No se trataba solo de visitar la exposición, sino de crear otros relatos a partir de ella y mostrarlos en paralelo.

Se afirmaba la necesidad de cooperar y se invitaba a otros grupos, como la Asociación de Profesores de Expresión y Comunicación Visual de Portugal (APECV), con la que nos sentíamos muy vinculados porque trabajaban (y siguen haciéndolo) considerando que arte y vida no están separadas y la educación ha de entenderse como un proceso creativo.

Con APECV organizamos las jornadas sobre arte y educación "Configurando el mapa contemporáneo", que nos ofrecieron muchas posibilidades de experimentar y debatir sobre la educación artística en relación con los nuevos paradigmas del arte contemporáneo, con las tecnologías digitales y las acciones con las comunidades.

De forma intermitente se fueron organizando cursos, jornadas, charlas y el museo se convirtió en laboratorio de ideas, un espacio de procesos. Visto con distancia, cada acción dio lugar a la siguiente y algunos de los límites que nos separaban se fueron diluyendo, pero también fuimos conscientes de las dificultades de la negociación continua y la convivencia entre lo que la institución representa y los intereses de grupos cuyo objetivo es producir conocimiento, investigar de modo abierto e incierto sin saber adónde llegarán.

Y es aquí donde surge C3, como necesidad de movernos también desde fuera. C3 es un colectivo híbrido de educadores, artistas e investigadores que trabaja como una célula que expande propuestas de reflexión y acción artística contemporánea. Nos movemos entre lo artístico, lo pedagógico y lo reivindicativo. La finalidad es profundizar y dar visibilidad a metodologías actuales, estimular la pedagoga-

ción de ideas encaminadas a reivindicar nuevos espacios para vivir el arte y la educación en el sistema público y realizar propuestas. Sentimos la necesidad de resistir activamente para crear otra narrativa de la educación.

C3 no está bajo ningún paraguas institucional y en cualquier lugar puede surgir (Brasil, Portugal o Galicia). Se piensan y se desarrollan acciones en diferentes contextos como el *Kit de supervivencia para formadores de educación artística*: una metáfora irónica que nace del disgusto y hartazgo que nos causó la Ley Wert al dejar la educación artística en un espacio tan residual que es casi imposible que sobreviva. Así que diseñamos una serie de elementos "imprescindibles" que fueron presentados en el marco de un congreso internacional de educación artística celebrado en Lisboa (2015). Queríamos reflexionar con el lenguaje artístico sobre nuestra situación y los elementos que consideramos imprescindibles para desarrollar nuestra labor como ArtEducadoras.

Refundar el museo

Estas experiencias ilustran cómo el aprendizaje se construye de forma colaborativa, mediante procesos democráticos que nos involucran y nos sitúan de manera crítica en la sociedad. Estos son valores intrínsecos al arte y la educación del presente; no son conceptos estancos, sino que están siempre en transformación y, por lo tanto, el museo está concernido por ellos.

En este sentido, hay museos que ya trabajan con colectivos interdisciplinares para que se produzca el "giro educativo", un cambio que se presenta como una posibilidad de generar estrategias y nuevos modelos de crítica institucional desde el campo del arte y el comisariado y en el que el espectador se entiende como creador. Transductores, Grupo de Educación de Matadero Madrid son ya referentes, entre otros. No todos los grupos están vinculados al museo, sino que surgen también como alternativas a la institución artística convencional y con formatos muy diversos. Como

señala Martí Perán al referirse a los museos portátiles, el museo ha de refundarse:

Parece que el museo tradicional, en efecto, padece una suerte de creciente acecho desde un enorme panel de réplicas que, mediante las actuaciones que propician, estarían acelerando la refundación de los roles y funciones tradicionales que ejercía la vieja institución en el interior de una esfera pública homogénea. (Perán 2013: 111)

Hay muchos ejemplos de dispositivos paramuseísticos y artefactos portátiles, itinerantes que despliegan un inmenso abanico de situaciones heterogéneas que se contraponen a los modelos de subjetividad burguesa que representa el museo tradicional.

Los adultos y los niños tienen a veces en sus alcobas o cuartos de estar tableros o paneles en los que clavan trozos de papel: cartas, instantáneas, reproducciones de cuadros, recortes de periódicos, dibujos originales, tarjetas postales. Todas las imágenes de cada tablero pertenecen al mismo lenguaje y todas son más o menos iguales porque han sido elegidas de un modo muy personal para ajustarse y expresar la experiencia del habitante del cuarto. Lógicamente, estos tableros deberían reemplazar a los museos. (Berger 2000: 38)

Al museo no le queda otra que pensarse. Pensarse con los artistas, los educadores-mediadores, las escuelas, las comunidades, la Universidad... Hacerlo de forma crítica y colectiva para impulsar y coparticipar espacios de interacción. El museo tiene que salir a la calle y reinventarse para ser ese contexto de transversalidad acorde con los valores que el arte y la educación hoy reclaman.

Hacia otros territorios

Sentía la necesidad de moverme hacia otros territorios y conocer otras formas de entender la educación y el arte. El cambio hacia la facultad supuso desplazar las incertezas a un

nuevo contexto: la docencia en la formación de profesorado. A grandes trazos, me encontré una situación compleja con un cambio provocado por el Plan Bolonia pero sin los medios necesarios para llevarlo a práctica: compartimentación de horarios y materias que hacen muy difícil poder trabajar en proyectos con cierta continuidad o de forma interdisciplinar, carga burocrática muy elevada, ratios muy altas, materias de Educación plástica y visual que han visto reducido el número de horas con las diferentes reformas y recortes, espacios que no se ajustan a las necesidades... pero un alumnado motivado, con ganas de aprender haciendo y tener voz. Y colegas cómplices con quienes compartir ilusión, miedos e incertezas.

La situación de partida no difiere mucho de lo que podríamos encontrar en otros centros educativos porque hablamos de forma global de la educación artística (siempre en los márgenes) y de la necesidad que tenemos de abrir grietas por las que pueden surgir las microutopías, es decir, apostar por lo pequeño, la idea de proceso, de trabajar con más capilaridad y de forma más participativa (Eraso 2011), con comunidades donde realmente puedes transformar, introducir pequeños cambios, que en lo global pueden parecer insignificantes, pero que, sumados uno tras otro, van haciendo que el lugar donde vivimos, el sitio donde habitamos, la memoria que compartimos y la comunidad en la que tratamos de convivir, vayan transformándose.

Con una mochila de bagaje y experiencias y otra que voy llenando de conceptos nuevos y voces del alumnado surgen las preguntas: ¿qué consideramos arte en el contexto educativo? ¿Qué tienen en común un artista y un educador? ¿Qué relación existe entre procesos artísticos y educativos? ¿De qué modos el arte contemporáneo puede cambiar la forma de entender la educación?

Y en este proceso buscando el rol de ArtEducatadora que queremos ser aquí y ahora vamos (las alumnas y yo) aprendiendo y desaprendiendo juntas. Construimos colectivamente

nuestro *museo precario* basándonos en los proyectos-procesos de educación artística (Agra 2011), las estrategias relacionales, el comisariado, la producción de conocimiento basado en las artes y vamos configurando una suerte de acciones reflexivas y dispositivos paramuseísticos que se van desplegando en el aula y fuera de ella.

Así surgen proyectos como el *Autorretrato* o las *Cartografías personales*, que nos ayudan a pensar desde el lenguaje del arte en nuestras identidades como docentes. Paseamos por nuestra autobiografía para saber de dónde venimos, qué queremos conservar o tirar en relación con la educación artística que hemos vivido. Los sucesos no tienen un orden inevitable, permanecen separados, azarosos hasta que como montadores de un film seleccionamos y unimos momentos y tiempos a los que imponemos un sentido. Cualquier forma de representación sirve para filtrar, organizar y transformar la experiencia en significados que muestran nuestro conocimiento (Agra 2012).

Palabras, dibujos, cajas, collage, son formas artísticas de narrar que nos ayudan a despertar el nivel de conciencia de nuestra propia práctica o nuestras expectativas para que podamos comunicar también emociones. Es un reto enorme porque la labor de mediación se centra en intentar crear un contexto en el que cada uno encuentre su geografía personal y lo haga desde la forma visual, desarrollando otros lenguajes, mayoritariamente apartados desde la educación primaria en el caso de alumnado de grado, o que muestran caminos de expectativas y muchas incertidumbres en el caso de alumnado de máster de secundaria.

En el momento en que las voces pueblan el espacio y los susurros se definen con claridad de forma consciente y autodidacta, tomamos conciencia de cómo arte y vida se entrecruzan. Los lenguajes del arte contemporáneo son nuestro referente y emerge una forma de entender la educación artística como un todo, sin separaciones disciplinares, hablamos de ArtEducatión. Fundimos los

contenidos con los modos de actuar, lo relativo al arte con el campo de la educación, buscamos un modelo de formación que despierte el interés y el conocimiento de las prácticas artísticas de hoy y ayude a los futuros maestros a valorar el papel del arte en la educación (y fuera de ella), y a diseñar y reconsiderar su práctica.

El rol de maestra se entiende como un proceso creativo de construcción personal y profesional. Y surgen muchos puntos en común: palabras como motivación, creatividad, libertad, expresión, interdisciplinariedad, frustración, réplica o miedo, entre otras muchas, con las que intentamos crear nuestros propios mapas de ruta reubicándolas, reordenándolas, tirándolas, cortándolas y creando nuevos relatos.

Paulatinamente el espacio del aula se expande y se convierte en espacio de proyectos, de preguntas que interpelan a la comunidad educativa. Pensamiento visual en donde cada pieza puede moverse y generar nuevas preguntas. Y del espacio de la facultad salimos a explorar el entorno mediante estrategias basadas en las derivas situacionistas. Necesitamos desactivar las estrategias aprendidas, perdernos en la ciudad en relación a los otros y también a uno mismo, lo que provocará encuentros con lo inesperado; fugas de lo inconsciente, vivencias que nos hagan sentir diferentes emociones y activen los sentidos y percepción entumecidos por la rutina.

Las salidas generan una cantidad de información y material inmensa: series fotográficas, dibujos, informes sobre la contaminación acústica, descubrimiento de la trama rururbana de la ciudad, voces, olores, texturas, percepciones con las que construimos un *gran atlas* que nos descubre facetas nuevas de la ciudad. En este dispositivo de conexiones discontinuas, de estrategias relacionales, cualquier imagen puede ser entendida como un cruce de múltiples migraciones, como un proceso incesante de recomposición del mundo (Didi-Huberman 2010).

Es una actitud que requiere participación, es más una re-creación, el

aula es la calle, el espacio educativo es el museo y en los dispositivos creados convergen todas las miradas para darnos cuenta de que cada pieza es intercambiable y los significados no son sólidos, son solo tentativas.

Otra vez, como antes había ocurrido en el museo, el espacio que compartimos se transforma en un laboratorio en el que se construye críticamente el conocimiento. En este contexto líquido de nuevos paradigmas en el museo y en la educación en el que el conocimiento académico y el conocimiento aplicado no se separan, el ArtEduador puede jugar el papel de activador mediante la creación de situaciones de aprendizaje o situaciones de creación colectiva. En este territorio encontramos muchos paralelismos entre procesos educativos y creativos, porque en ambos se cuestiona, se cambia, se quita, se duda, se toman decisiones, se divulga o se expone para crear un diálogo con otros. Y cuando empleamos premisas educativas basadas en lo colaborativo, lo creativo, lo dialógico y lo rizomático, vemos claramente cómo la separación entre ambos procesos se desvanece.

Pero el museo no está solo presente en nuestras prácticas, sino que es también objeto de análisis, de disfrute. La percepción del alumnado sigue siendo que el centro de arte contemporáneo está alejado de la sociedad:

La distancia puede venir provocada por la incompreensión del lenguaje artístico.

Escuela y museo tienen mucho que aprender de la sociedad: mirar hacia ella y hacerse muchas preguntas.

Pero entiende que es un ámbito que tiene muchos valores que ofrecer a la sociedad y a la comunidad educativa en particular:

Ofrece inspiración, procesos creativos, conocimiento artístico.

Es un espacio atractivo que rompe con la rutina del alumno, donde el tiempo de pensar tiene un gran valor.

A pesar de ser usuarias ocasionales, todas las alumnas son conscientes de la importancia que tiene el museo en la formación de las personas. Entonces ¿dónde está el problema? Se asume el valor de la institución como capital social y cultural pero se desconocen sus mecanismos, el problema es siempre la comunicación, el diálogo, la interacción, así que es necesario buscar diferentes estrategias que nos faciliten ese acercamiento al lenguaje artístico para abrir los códigos. En la visita a las exposiciones del CGAC, surgen un sinnúmero de reflexiones, de conexiones con la propia vida que se plasman a través de propuestas reflexivas y relacionales centradas en crear diferentes tipos de narrativas (para las obras que más han interesado, para un grupo de tres piezas elegidas al azar...) y otras más performativas que buscan situar al espectador junto a la obra elegida como un elemento más de ella que la altere o complemente.

La progresiva apropiación del museo produce nuevos contenidos. Al crear nuevos relatos en los que implicamos nuestras subjetividades, se acorta la distancia; la percepción mayoritaria de que el centro de arte contemporáneo es solo para una élite se diluye al asumir un rol de creadores y ejercer un acto de conocimiento y no de consumo. El arte es una forma de pensar, de adquirir y expandir el conocimiento y la imaginación.

El arte puede entenderse como una meta-disciplina que permite subvertir los órdenes establecidos y explorar otros nuevos alternativos en una etapa previa a la verificación de su aplicación práctica. Ayuda a dilucidar las áreas de desconocimiento, va desvelando misterios, busca respuestas a cuestiones hasta que aparezcan otras nuevas. Transita continuamente del área del conocimiento a la del desconocimiento, como un juego en el que se fusiona realidad, especulación, imaginación... (Carnitzer 2013: 3)

El arte no cambia las cosas, nos plantea cuestiones. Es a partir de ahí

cuando algo puede transformarse o cambiar de dirección, es una cuestión de actitud, una actitud inquieta y escuchadora.

El potencial del museo es inmenso y puede ofrecer mucho al espectador, a las comunidades o a las escuelas pero... ¿y si cambiamos la premisa y nos preguntamos qué podemos ofrecer nosotras (maestras) al museo? ¿Querrá escucharlo?:

Introducir el trabajo/reflexiones del alumnado en las exposiciones.

Crear redes de trabajo para organizar y divulgar proyectos en relación con el arte y los museos.

Diseñar proyectos que tengan como referencia el análisis de las características comunes y diferenciadoras de museo y escuela.

Albergar la experiencia y la formación docente.

Crear recursos para establecer vínculos entre ambas instituciones que faciliten el acceso al arte contemporáneo, su divulgación y promuevan diferentes aprendizajes en los que alumnado, profesorado, educadores de museos y artistas trabajen juntos.

Formar estéticamente al alumnado y hacer que se sienta artista.

Abordar el concepto de arte y las preguntas que suscita en diferentes niveles educativos.

Ser mediadoras entre el museo y la comunidad educativa.

Trabajar con artistas o proyectos artísticos.

Convertir la escuela en un museo y el museo en una escuela.

El museo está en muchos “lugares”, al expandirse tenemos que empezar a entenderlo como “mutable” e “itinerante” y, si es así, puede estar en la escuela o en una pared de una habitación porque lo que importa es la implicación del sujeto, la posibilidad de que el espectador tiene de convertirse en coautor de la obra.

Construir

Es mucho lo que podemos aprender con los museos hoy desde la formación del profesorado. Educación, mediación, proceso, proyecto,

creación, formación, exposición, didáctica, público... Aunque son palabras que compartimos en ambos contextos, no significan lo mismo, muchas veces se han degradado y nos alejan de otras como placer, disfrute, lúdico, experiencia, vivencia, hacer, pensar... Por eso debemos ponerlas en común, reconceptualizarlas, saber de qué nos hablan e inventar otras que se adapten mejor a las nuevas situaciones de creación (ArtEducación, EducAcción, ArtiVismo...)

Tenemos que pensarlos como instituciones, como educadoras-mediadoras, docentes y artistas y quizás las experiencias ArtEducativas que he mencionado en esta cartografía han sido los sucesos que me han permitido ver con claridad la importancia de la transferencia de ideas del museo a la educación y viceversa; las semejanzas entre determinados procesos artísticos y educativos o la certeza de que a partir de la creación de situaciones el conocimiento se construye de forma colectiva y comprometida.

¿Y en el futuro? ¿Podemos predecir el mañana desde un presente incierto? Podemos intentarlo, no para someternos al futuro, sino, como señala Jacques Attali, para decidir el curso de la propia vida; para construir un proyecto personal propio. Así que aquí va mi predicción o, lo que es lo mismo, ese proyecto en el que quiero embarcarme e invitarles a sumarse: una educación y un museo expandidos en donde artistas, escuelas, universidad, ayuntamientos, asociaciones, museos, profesorado, trabajemos conjuntamente para generar ideas, proyectos, redes, microutopías ArtEducativas.

Predigo un espacio de confluencia en el que viajemos en todas las direcciones: el museo haciendo sus maletas, dispositivos portátiles, itinerancias pensadas específicamente para otros contextos y participando de forma colectiva en la creación de otros contenidos, implicándose con las comunidades y viceversa.

Soñamos con el museo: un espacio inclusivo en el que trabajar a partir de los temas que nos preocupan o nos interesan dejando cada

uno su propia huella en el camino compartido. El museo como espacio de creación que nos permite re-crearnos haciendo visible la esencia dialéctica de los proyectos, dejando que el aprendizaje suceda.

Pero, para no dejarlo solamente en un sueño, propongo una pregunta con la que podemos empezar a trabajar: ¿qué museo quieres construir?

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

AGRA PARDIÑAS, M. J. (2011). “Espacios intermedios como lugares de encuentro”, en: *L'activitat docent. Intervenció, innovació, investigació*. Girona: Documenta Universitaria, p. 175-190.

— (2012). *Historias en torno al arte y la educación artística. Notas para un posible diario*. Santiago de Compostela: Caleidoscopio.

ATTALI, J. (2017). *¿Es posible prever el futuro?* Barcelona: La Vanguardia.

BERGER, J. (2000). *Modos de ver*. Barcelona: Gustavo Gili.

CANNITZER, L. (2013). *Ni arte ni educación. Exposición Ni arte ni educación*. Recuperado de: <<http://www.niartenieducacion.com/proyecto/textos/>>.

CANNITZER, L., et al. (2018). Luis Cannitzer. *Hospicio de las utopías fallidas*. Madrid: Museo Reina Sofía.

C3 (2012). *Kit de supervivencia para formadores de educación artística*. Disponible en: <<http://insea.org/docs/inseapublicaciones/suivalkitSP.pdf>>.

DIDI-HUBERMAN, G. (comp.) (2010). *Atlas. ¿Cómo llevar el mundo a cuestas?* (Exposición celebrada en Madrid, MNCARS, del 26 de noviembre de 2010 al 27 de marzo de 2011). Madrid: Museo Reina Sofía.

GONZÁLEZ, M.; ERASO, S. (2011). *Revista Hika*.

MEZIANI, EGAN (1998). *La narrativa en la enseñanza, el aprendizaje y la investigación*. Buenos Aires: Amorrortu.

PERÁN, M. (2013). “Esto no es un museo. Artefactos portátiles y espacio social”. *Revista de Estudios Globales y Arte Contemporáneo*, vol. 1, núm. 1: 111-119.

Estrategías, proyectos y diálogos con la creatividad en el Museu Nacional d'Art de Catalunya

Sandra Figueras y Esther Fuertes. Técnicas del Departamento de Educación. MNAC

Crear tiene que ver, sí, con el hecho de que salga algo nuevo, pero a la vez con el hecho de que este proceso conlleve una transformación personal, infinita y contagiosa (es decir, interpelladora del otro).

**Josep Maria Esquirol,
La resistència íntima (2015)**

Solo por la gran cantidad de artefactos creativos que conforman sus colecciones, se podría pensar que el Museu Nacional d'Art de Catalunya contiene la más alta concentración de sustancia creativa del país. El Museu tiene el potencial de mostrar mil años de historia a través de las imágenes y objetos que cada época ha generado, pero el verdadero interés de nuestra misión como institución pública radica en el uso creativo que hacemos de este material y en cómo lo ponemos al servicio de las personas.

Necesitamos poner este patrimonio al alcance de los ciudadanos de una manera significativa para que sea vivo y generador de nuevas experiencias, y esto requiere un cambio de paradigma respecto a la forma de abordar la acción educativa en el museo.

Nuestro equipo lleva unos años intentando responder al reto de convertirse en un museo que pone al visitante en el centro, más participativo, más inclusivo y más social. Para ello se han priorizado proyectos que ponen el foco en la interacción, la cocreación y el trabajo con los ciudadanos para generar herramientas y dispositivos que los capaciten y proporcionen autonomía a la hora de interactuar con el arte.

En este artículo resumimos los proyectos recientes más significativos en relación a estos retos, un proyecto transformador con una escuela vecina que de rebote transformó la dinámica de trabajo con el equipo de educación del museo y dos propues-

tas que tienen como objetivo hacer presente y constante la creación contemporánea dentro del museo. Tenemos claro pero que no son retos fáciles ni a corto plazo como lo demuestran experiencias como Our Museum (2016), un programa en el que siete instituciones culturales del Reino Unido hicieron todo un trabajo de auditoría y cambio organizativo para convertir el trabajo comunitario en un elemento clave de estas instituciones. Son procesos complejos pero sin duda se perfilan como el horizonte hacia el que debemos trabajar desde un museo público como es el Museu Nacional.

Cocreación en tándem: el Museo y una comunidad educativa suman su capacidad creativa para transformar un centro escolar a través de las artes

El programa *Escuelas Tándem*, impulsado por la Fundación Catalunya La Pedrera, reúne a centros educativos e instituciones culturales y académicas relevantes para que trabajen juntos durante tres años. El principal objetivo de este programa es fomentar el éxito educativo en entornos escolares complejos. Los beneficios de esta colaboración se harán patentes en la mejora de la motivación y la formación académica del alumnado y los profesores, en la dinámica general del centro y en la mejora de la percepción social que genera. Algunos de los aspectos determinantes del proyecto son su sostenibilidad y la especialización del centro educativo en la materia que define a la institución cultural, en este caso el arte.

Empezamos la travesía en 2013 con la Escuela Miquel Bleach, una escuela de primaria del distrito de Sants-Montjuïc. Matrícula viva, un 95% de familias inmigrantes y un histórico de estigmatización en el

barrio. La realidad social y el claustro que conocimos nos presentó un reto múltiple y muchas preguntas: ¿cómo estimular e ilusionar a un equipo de maestros anclados en la rutina de la pedagogía tradicional sin interés particular por las artes? ¿Cómo implicar y cohesionar a familias y alumnos con situaciones de fragilidad de todo tipo, con dificultades de integración social...? ¿Cómo salvar la barrera lingüística de las aproximadamente 25 lenguas diferentes presentes en ese momento en la escuela? ¿Cómo dar más protagonismo a los niños en su propio proceso de aprendizaje? ¿Qué podíamos hacer para que la toma de decisiones en la escuela fuera más compartida y implicase también al alumnado y a las familias? ¿Cómo podíamos aprovechar la diversidad como riqueza?

Ponemos las bases para trabajar juntos

Nos hizo falta antes que nada crear espacios y dinámicas para conocernos en profundidad no solo a nivel institucional, sino a nivel personal. Hay que tener en cuenta que a pesar de compartir el hecho de ser lugares de aprendizaje y de producción cultural, la naturaleza, los tempos y las lógicas de la escuela y el museo a menudo no coinciden. Por otra parte, las decisiones sobre la participación en uno u otro proyecto de los centros no siempre incorporan adecuadamente a las personas, que al fin y al cabo deben ser los motores del cambio. Contar con buen capital humano como punto de partida en una aventura como esta requiere conocer las motivaciones que nos mueven, compartir expectativas e ilusiones sobre lo que puede aportarnos el proyecto a unos y otros. Hay que analizar y poner en valor nuestras fortalezas, conocer nuestras debilidades y necesidades

para ir dibujando un itinerario y un destino en común.

En el camino hay que generar maneras de ritualizar y materializar de forma creativa la imagen de esta alianza. En nuestro caso, la pintura, con el *Tándem*, de Ramón Casas, nos sirvió para identificar de manera metafórica aquellos elementos que debían formar parte de un kit de viaje compartido imprescindible para una buena travesía juntos:

- *Un horizonte, un mapa de viaje consensuado* que define unos objetivos a medio y largo plazo, a la vez emotivos y realistas.
- *La luz de la bicicleta*, la guía del conocimiento, tanto de la literatura existente como de proyectos inspiradores con el arte como eje transversal.
- *La cadena de transmisión*, que tiene que garantizar una buena comunicación entre las ruedas y la energía de los conductores, simbolizaba la sintonía que se debe generar entre los equipos de museo y escuela que impulsan este *tándem*.
- *La caja de herramientas* con un buen aceite para hacer fluida la comunicación, para conservar y cuidar bien la estructura que se fue creando y las personas que formaban parte de ella.
- *El contenido y la filosofía de este proyecto de colaboración quedó sintetizado en el logo* que creó Alicia Cónsul, una estudiante en prácticas del máster de la UB Arte para la Transformación Social. Se trata del *Tándem*, de Ramón Casas, que avanza entre las formas de los edificios de la escuela y del Museu convertidas en camino.
- *Un lema: "Crecemos con el arte"* fue el elegido para concretar en pocas palabras uno de los objetivos primordiales del proyecto: conseguir que el arte nos hiciera crecer

como personas, como profesionales y como comunidad.

Como educadoras, y desde el Museu, tuvimos que reflexionar sobre cuál debía ser nuestro rol y nuestra actitud para que el equipo de maestros no nos percibiera como una amenaza, sino como iguales dentro del proyecto y como facilitadores respecto a todo lo que tenía que ver con el arte, el patrimonio y el mundo de los museos. A partir del análisis de la realidad compleja y del contexto de la escuela, tuvimos que pensar cómo nos íbamos a situar respecto al hecho artístico. Se trataba de que el arte fuera transversal al proyecto de escuela, pero ¿cómo?

Para nosotros era tan importante aprender del arte como pensar de qué manera a través del arte podíamos influir sobre algunas de las problemáticas que habíamos detectado. Pasar, como dice el artista y educador Luis Camnitzer, de la escuela como un lugar puramente de producción artística que selecciona a los que tienen talento a una escuela que acoge el arte desde "una integración total y transdisciplinar, que cambia la forma en que pensamos, adoptando la libertad del artista para todo lo que hacemos". Por esta razón era muy importante saber cuáles eran las creencias y el valor que el equipo de maestros atribuía al hecho artístico y conocer cuáles eran las necesidades educativas generales que este equipo identificaba para que el proyecto tuviera sentido para ellos. Fue básico generar complicidades y estrategias para implicar en el proceso de cambio a todos los miembros del equipo docente sin dejar a nadie por el camino.

Con la perspectiva que dan los seis años de colaboración, pensamos que el entusiasmo y las ganas no son suficientes para sacar adelante un proyecto de transformación del caldo que ha tenido este. El marco del proyecto ya tiene unos condicionantes y unos requerimientos exigentes como punto de partida. La entidad que impulsa el proyecto y las administraciones educativas supervisan

y evalúan estos proyectos e intentan hacer un acompañamiento. Existe, sin embargo, una parte técnica relacionada con el diseño de proyectos de transformación de las organizaciones que a menudo ni los técnicos de cultura ni los de educación podemos asumir sin un poco de formación y de apoyo. Es importante hacer una reflexión profunda y tranquila al principio, consensuar unos objetivos realistas, constituir un buen equipo motor y distribuir poco a poco las responsabilidades y los proyectos a medida que se identifican las necesidades y los talentos en los integrantes de los equipos.

Este proyecto entendido como un proceso creativo compartido, desarrollado de manera intensa durante un tiempo sostenido, ha requerido creatividad pero sobre todo respeto, empatía y un buen liderazgo desde el equipo directivo del centro para construir las bases de esta alianza desde la confianza, el conocimiento y la voluntad de transformación mutua.

Dos propuestas metodológicas creativas para articular un proyecto

Como resultado de este proceso inicial de toma de contacto con las necesidades del centro, identificamos entre todos la necesidad de ir hacia un modelo pedagógico más significativo para el alumno que incorporara sus intereses y los orientara hacia la búsqueda. Hicimos consensuar con los maestros experimentar con el modelo de trabajo basado en proyectos haciendo especial atención a cómo el arte y el patrimonio se podían integrar en este tipo de procesos. Uno de los objetivos prioritarios de trabajar con este modelo era hacer un cambio del rol del maestro tradicional hacia un docente que acompaña y codiseña el aprendizaje con los alumnos. Si, como dice Michael J. Gelb, entendemos la vida como un continuo ejercicio creativo de resolución de problemas, nuestros proyectos tienen que partir de preguntas y problemáticas reales que plantean los alumnos donde puedan ejercitar su autonomía

y su capacidad de tomar decisiones y donde, en la medida de lo posible, su resolución pueda tener un impacto real sobre la comunidad.

Por otra parte, el profesorado identificó como una prioridad mejorar la competencia comunicativa del alumnado, dado que la enorme diversidad hacía difícil comunicarse en una lengua común. En este sentido, empezamos a experimentar con la metodología de las estrategias de pensamiento visual (VTS). El éxito con aquellos alumnos que normalmente no hablaban en la clase ordinaria hizo que los maestros quisieran profundizar en este método. Las VTS surgen en los años ochenta a partir de la colaboración entre la psicóloga cognitiva Abigail Housen, de la Harvard Graduate School of Education, y Philip Yenawine, educador del MoMA de Nueva York. Tal y como apunta la educadora y formadora en VTS que nos ha acompañado en este proceso, Montserrat Morales,

el hábito de explorar y hablar de una obra de arte de forma libre y creativa, desde los propios referentes: ejercita habilidades verbales y comunicativas, favorece el desarrollo del pensamiento crítico y creativo, refuerza la autoestima, fomenta la integración y la inclusión de los participantes, contribuye a la mejora de las diferentes competencias básicas y permite reflexionar sobre las prácticas docentes y los modelos educativos que se utilizan [...]. Desde esta perspectiva, la obra de arte no es el objeto de estudio, es el elemento mediador que nos permite reflexionar sobre nosotros mismos, sobre la complejidad del mundo.

Los resultados que obtuvimos durante la experimentación hicieron que el profesorado tuviera interés en formarse y en crear un proyecto transversal de centro con un currículo de P3 a 6.º que incorpora obras del Museu Nacional d'Art de Catalunya, obras de diferentes culturas presentes en el centro y algunas del currículo estadounidense. Actualmente, para todos los grupos de la escuela

se hacen diez sesiones anuales de VTS. Una de estas sesiones pasa en el Museu con las obras en directo facilitadas por los maestros o por los alumnos mayores. A esta práctica se han incorporado también las familias que vienen al Museu una tarde de junio para compartir con sus hijos y otras familias el placer de explorar juntos una obra de arte.

Consolidar estos dos ejes transversales requirió invertir en la formación del profesorado. Este ámbito ha sido una de las principales áreas de desarrollo del proyecto. En este proceso, artistas y entidades han ido contagiando y modelando en el profesorado y en los niños y niñas su modo de hacer creativo. Cambiar el modo de trabajar provocó la necesidad de hacer cambios importantes en la organización de centro. La actividad relacionada con el proyecto se estructuró en torno a un tema de investigación anual elegido por alumnos y maestros que se materializa en proyectos singulares de aula, proyectos transversales como la revista, el blog o el VTS y la acción comunitaria que implica propuestas diseñadas para el alumnado con la participación de las familias, así como la creación de redes de entorno y la colaboración con diferentes actores del mundo de la cultura.

Tanto la metodología de trabajo basada en proyectos como los debates que utilizan las VTS ante una obra son procesos que incorporan el pensamiento creativo en sí mismos. Por un lado, engendran curiosidad, que es la fuente de cualquier aprendizaje; por otro lado, presuponen un continuo refinamiento de los sentidos, sobre todo de la vista, que hace que las experiencias se sientan como vividas. Ambas metodologías incorporan la experimentación, el descubrimiento y el aprendizaje colaborativo. Ambas suponen cultivar el espíritu de exploración ante el misterio que supone dar respuesta a una pregunta, un problema o la observación de una obra de arte. Ambas incorporan la paradoja, la ambigüedad y nos ayudan de alguna manera a descubrir la interconexión entre todas las cosas

que forman parte de una realidad compleja, ya sea un fenómeno, un problema o una obra de arte. Conseguir un modelo de escuela más abierta, experimental y creativa presupone también ser flexible, salir de la zona de confort y cambiar de perspectiva para integrar el error y la duda como una parte del proceso creativo y de transformación.

Producciones creativas para comunicar un proyecto

Uno de los productos creativos de los que estamos más orgullosos es la revista *Creixem amb l'Art [Creemos con el Arte]*. Esta revista, junto con el blog del mismo nombre, tienen la función de comunicar dentro y fuera de la escuela todo lo que hemos aprendido a lo largo de un año en torno al tema de investigación. La participación de toda la comunidad se estructura alrededor de tres enunciados: "Descubrimos" plantea, por un lado, cómo podemos abordar el tema de investigación desde el arte y el patrimonio, y, por el otro, deja constancia de algún aspecto relacionado con la mejora del aprendizaje con el que estamos experimentando. "Investigamos" despliega los temas de investigación de cada grupo a través del arte, el territorio más cercano y la actualidad. En "Compartimos" se deja constancia de los proyectos transversales como la instalación colectiva de Navidades y el encuentro "Momentos en familia", en el que los alumnos entrevistan a personajes relevantes, las familias opinan y un centro patrimonial relacionado con el tema presenta su equipamiento y nos invita a conocerlo.

Creixem amb l'Art es mucho más que una revista de escuela, es la materialización de un modo de hacer construido de forma colaborativa. Es a la vez una manera de reflexionar y hacer consciente el propio proceso y, por otra parte, un producto que puede ser inspirador para otros colegios. Para el Museu esta revista es un ejemplo de cómo nuestros públicos pueden ser los mejores mediadores para atraer a otros públicos y para

comunicar en un lenguaje cercano y significativo el valor educativo del arte y el patrimonio.

Por otra parte, para poder transmitir de una forma creativa lo que ha sido la esencia del proyecto, pedimos al realizador Daniel Lacasa una pieza documental. Así surgió *Tàndem, art a l'escola*, un filme hecho desde la óptica de los niños y las niñas de la escuela que destacamos.

Transformar la escuela, repensar el museo

A lo largo de estas páginas, hemos intentado argumentar por qué el proyecto *Tàndem* ha sido un proyecto esencialmente creativo. Recordando la reflexión que nos hacía Josep Maria Esquirol al inicio del artículo, no hay creatividad sin transformación profunda y contagiosa y eso es lo que definitivamente nos ha pasado a los dos participantes en este proyecto.

La Escuela Miquel Bleach que conocimos en 2013 ya no es la misma; ha aumentado su matrícula año tras año, esto significa ir erradicando la matrícula viva y mejorar la cohesión y la estabilidad de los grupos clase. Las familias participan ahora en un 75% en la vida académica y por fin jexiste una asociación de padres y madres! La escuela ha logrado apoderarse a maestros y alumnos y se ha abierto en el barrio. Cuenta con un programa educativo singular que vehicula una parte de los aprendizajes a través del arte y el patrimonio en el que el Museu, con quien tiene un convenio de colaboración, tiene un papel principal. Cuenta con un espacio C que ocupan dos artistas textiles que disponen de un espacio de taller a cambio de interactuar unas horas a la semana con el alumnado. El proyecto transversal basado en las VTS se ha internacionalizado gracias a un proyecto Erasmus +. Este año la escuela se ha transformado en el Instituto Escuela ARTS y ha empezado a tener demandas de hogares del barrio. El gueto se ha roto pero la diversidad cultural debe seguir siendo un rasgo diferenciador de la escuela porque es al fin y al cabo su riqueza.

Esta experiencia nos ha aportado un conocimiento muy valioso y a la vez nos ha interpelado profundamente. Hemos visto el efecto que ha tenido en esta comunidad el hecho de sentarse regularmente ante una obra de arte para conversar de forma libre y creativa sin restricciones, sin sentirse juzgados, simplemente para compartir y debatir, utilizando el tiempo de debate como un espacio de aprendizaje colaborativo y la obra de arte como un dispositivo que nos invita a hablar de la vida, de lo que está vivo en el grupo en ese momento. Hemos comprobado que este ejercicio tan simple y a la vez tan revolucionario en relación a la manera tradicional de aprender en un museo de arte es clave para conseguir que las personas se conecten con las obras, cada uno en su nivel y en función de quién es, y se despierte su curiosidad por saber más. Es en este momento cuando en 2016 ponemos en cuestión el tema de la mediación en el Museu: ¿Nuestras prácticas son realmente inclusivas? ¿Son liberadoras o autoritarias desde el punto de vista de quien tiene el conocimiento? ¿Damos lugar a la pluralidad de relatos ante las obras o hay un relato que predomina por encima de los demás? ¿Quién construye la mayor parte de los relatos: los expertos o los visitantes?

En el laboratorio: un proyecto educativo en transformación

Tomar conciencia de este hecho nos llevó poco a poco a iniciar una transformación que comenzó por explorar en el contexto del Museu las herramientas que habían sido útiles en la escuela, en concreto la metodología de las estrategias de pensamiento visual.

Empezamos por analizar las experiencias en este sentido de otros museos americanos como el Museo de Portland o el Stewart Gardner Museum de Boston y, en nuestro contexto, el caso del Museo Picasso de Barcelona y el CAAM de Gran Canaria. En esta investigación nos percatamos de que finalmente cada museo había incorporado la metodo-

logía de una manera diferente, pero para todos era una herramienta de inclusión potente desde el punto de vista educativo. Para poder pensar en el lugar que este modo de hacer podía ocupar en nuestras prácticas de mediación, decidimos formar al equipo de educadoras del Museu y de esta manera crear un espacio de laboratorio. El equipo comenzó a tener una práctica semanal de mirar obras de arte juntas alternándose a la hora de facilitar el debate. Lo que nos pasó fue muy revelador: tras años de creer que lo sabíamos todo sobre aquellas obras que habíamos descubierto a través de los libros y de los relatos expertos, nos abrieron, por el hecho de observar con atención y de escuchar la exploración visual y los argumentos de los demás, universos desconocidos... La experiencia fue aún más rica cuando mirábamos desde esta perspectiva aquellas mismas obras con diferentes públicos y nos sorprendían con la diversidad de intereses, interpretaciones y relatos que se producían. Para el equipo de educadoras acostumbradas a dirigir la interacción con el público hacia aquellos temas que la historia del arte proponía como de mayor interés, no fue nada fácil adquirir otro rol.

Esta situación hacía eco con lo que estuvimos haciendo en la escuela: pasar del maestro tradicional que todo lo sabe y transmite conocimiento, a un maestro/mediador que acompaña y facilita espacios de aprendizaje para que las personas se desarrollen con libertad y haciendo consciente su propio aprendizaje. Un mediador que se pone a disposición del público para hablar de lo que a estos públicos les interesa. En el camino apareció una cuestión que nos hizo reflexionar mucho. Después de debatir y escuchar las opiniones de todos y dejar muchas preguntas en el aire, muchas veces los visitantes nos preguntaban si ahora les podíamos contar "la verdad" que escondía la obra. Entendimos que lo que nos estábamos pidiendo era que queríamos tener respuestas, información que nosotros como trabajadoras del Museu deberíamos tener. Tomar una

decisión sobre este hecho nos llevó a ir definiendo cuál iba a ser nuestro modelo, nuestra adaptación del método VTS. Es muy importante no deslegítimar lo ocurrido en el debate y las hipótesis que las diferentes miradas han ido construyendo. Por eso decidimos que, cuando la gente nos pidiera información al final de la actividad, les devolveríamos con una pregunta: ¿y qué podríamos hacer para saberlo?

Poníamos ahora el acento sobre los lenguajes del museo. ¿Qué dispositivos informativos utiliza el museo? La cartela, el texto de sala... y ¿qué me cuenta de cada obra el resto de objetos que se muestran junto a ella? ¿Verdad que parece básico e incluso banal hablar de esto? Pues no lo es. Acompañar y capacitar a nuestros visitantes a ser capaces de leer estos lenguajes del museo es básico para hacerlos más autónomos y hacer que su experiencia sea significativa y tenga proyección más allá de este momento. Por otra parte, en nuestro encuentro con los públicos y el arte y en la era de Internet, ¿es la información el tema prioritario en las salas? ¿O lo es el tipo de experiencia completa que proponemos?

Después de dos años de experimentación, las VTS son para nosotras una herramienta que hace aflorar con libertad la mirada de los visitantes del siglo XXI sobre una colección que abarca mil años de expresiones artísticas y conectarlas con la vida. Utilizamos este tipo de debates como una práctica democrática e inclusiva, como punto de partida para otros tipos de exploraciones de la obra utilizando estrategias que incluyen lenguajes diversos. El debate estimula la curiosidad y nos predispone para la búsqueda dentro de cualquiera de los ámbitos del conocimiento que conlleva la complejidad de la obra de arte. Es también un estímulo desde el que provocar una experiencia creativa individual o grupal que nos lleve a vivir la obra desde el cuerpo, desde la creación literaria o plástica. Tal y como hemos explicado antes, debatir es también un punto de partida para explorar y leer el espacio del museo

como contexto inmediato, como espacio comunicativo donde se articulan relaciones y significados entre los objetos que se muestran y la interacción de las personas.

La materialización de esta investigación es un proyecto educativo en transformación que propone:

- Aprender a mirar detenidamente para ver mejor y de manera inclusiva.
- Articular las propuestas de aproximación a la colección desde la acción de explorar, dialogar, experimentar, cuestionar y colaborar.
- Aprender, como en el caso de la escuela, del arte pero también a través del arte.
- Hacer una adaptación de las VTS en actividades como “Hablemos de arte”, donde se genera debate a partir de tres obras de la colección relacionadas por un tema y el programa El arte de hablar, para educación de adultos, que plantea utilizar el arte para aprender lenguas utilizando los debates VTS.
- Articular la experiencia educativa desde los parámetros de la significatividad, la acción, la comunicación y la proyección con el objetivo de hacer competente al visitante.

Experiencias con creadores contemporáneos en el museo, Sacudir la caja

Esta exposición [“La capsula entròpica”] es el resultado del tropiezo imaginario y de lo que convierte el contenido de la caja. En resumen, cogí un museo con las manos y, como en una película de Buster Keaton, bajé rodando por la escalera.

**Francesc Torres,
La capsula entròpica (2018)**

Si tuviéramos que sintetizar la misión actual de esta caja de objetos que es el museo, teniendo en cuenta el giro social en el que se ve inmerso,

quizá una que podría funcionar es la de provocar el diálogo en un sentido muy amplio: provocar el diálogo entre los objetos, entre estos y el público y también alentarlos entre los propios visitantes.

La participación de las personas, las conversaciones que el museo genera, son fundamentales para un museo que opera en el presente, como lo hacen todos, aunque custodie arte de diferentes épocas como es el caso del Museo Nacional. Los tiempos de profunda incertidumbre en los que vivimos, invadidos de *fake news*, de redes sociales donde se exponen falsas felicidades y de imágenes llamadas y engañosas, nos exigen una mirada más crítica, una cierta distancia, y el arte puede ser un buen mecanismo para educar esta mirada. El arte es un territorio muy fértil para relacionar ideas, reflexionar sobre el pasado y encarar este presente confuso. Además, las múltiples lecturas, el milhojas que puede ser una obra de arte, no nos da respuestas unívocas, al contrario, es complejo, es generador de más preguntas; en definitiva, nos hace pensar. Como dijo el artista y pedagogo Luis Camnitzer en su conferencia “La enseñanza del arte como fraude” (Universidad Nacional, Bogotá, 2012), “el arte es un lugar desde el que se pueden pensar cosas que no son pensables en otros lugares. [...] Un buen problema artístico no se agota, una buena solución tiene reverberaciones y una buena comunicación produce muchas más evocaciones que información transmite”.

Todas las personas tenemos la capacidad de visitar un museo y por nosotros mismos encontrar estas reverberaciones, los vínculos con lo que vemos, relacionarlo con nuestras mochilas emocionales o intelectuales, pero a veces nos va bien que alguien “sacuda la caja”, como dice Francisco Torres, que nos haga ver el rincón en el que no nos habíamos fijado, que haga una relación insospechada, que nos descoloque, y este papel entre disruptivo y creativo es lo que tienen ahora los artistas dentro del museo.

Si entendemos el artista como un ser que quiere comunicar unas ideas, poner en unas imágenes u objetos en el mundo que sirvan para hablar de realidades diversas, para retratarlas o para reflexionar, podemos entender el museo como un espacio privilegiado para generar este encuentro, un espacio donde se conserva el patrimonio y se pone a la fuerza al alcance del público.

Una de las estrategias que el Museo Nacional ha utilizado en los últimos años ha sido las intervenciones de artistas contemporáneos con la intención de obtener nuevas miradas, nuevos relatos, de dejarse interpelar por sus visiones y por ser “provocadores” de diálogo. En la introducción que hace el director del Museo, Pepe Serra, en el catálogo de la exposición “La capsula entròpica”, dice: “Los artistas trabajan en el museo. Es necesario, claro, saber mirar, saber hacer ver lo que no es visible en principio, hay en definitiva un trabajo de investigación y reflexión que, una vez más, los artistas pueden ofrecer como nadie.” Esta propuesta de Francisco Torres o *La Maniobra*, de Perejaume (2014), son ejemplos de un espacio híbrido donde el comisario es el artista, que elige y selecciona obras a veces sin poner ninguna propia y pone en evidencia un hilo conductor entre las obras que se convierten así en parte de un discurso propio.

Aparte de estas grandes exposiciones-*statement* con las que el Museo se ha posicionado claramente en el bando del museo como territorio de juego para los pensadores del presente, y no como un espacio de discursos expertos, también hemos apoyado un gran número de intervenciones de diferente formato provocadas por proyectos como *Creadores en residencia* o Espai EducArt. Los creadores y creadoras que han pasado por estas experiencias nos han ofrecido miradas nuevas también a los equipos del Museo. Todos los agentes implicados en este acto comunicativo que es hacer arte, los productores, los receptores y los mediadores salimos reforzados, la saludada puede ser lo suficientemente

fuerte como para hacernos desplazar a otro lugar, provocar cambios, hacernos mirar las cosas de manera distinta.

Pequeñas pero constantes sacudidas, el Espai EducArt

Desde el año 2015, en un rincón de un espacio tan emblemático del Museo como es la Sala Oval, dedicamos un pequeño espacio a hacer visible estos diálogos con el mundo contemporáneo de una manera permanente. El Espai EducArt, que había sido hasta entonces un espacio de taller y de interpretación, se convirtió en este lugar. Desde entonces se ha podido ver una media de tres proyectos al año en que artistas emergentes y de media carrera hacen una propuesta a partir de una exploración del Museo, sus colecciones o cualquier aspecto de la institución que les pueda interesar.

Esta idea nació con el objetivo de ser:

- Un espacio abierto a las miradas que artistas, creadores, educadores, colectivos del propio Museo o públicos hacen sobre la institución y sus colecciones.
- Un espacio dinámico, flexible, dialogante y acogedor tanto para las personas que monten proyectos como para los públicos que lo visiten.
- Un espacio que apoya la creación contemporánea y se vincula a los espacios y las personas que son protagonistas, en especial los artistas emergentes.
- Un lugar para visibilizar la voluntad del Museo de escuchar y mostrar los relatos que se hacen de este más allá del propio.
- Un espacio con una programación anual, aunque flexible, que permita planificar actividades, difusión y una gestión fluida con las diferentes áreas del Museo.
- Un espacio donde mostrar los proyectos de colabora-

ción que tiene el Museo en relación a la creación contemporánea (*Creadores en residencia*, Sala d'Art Jove) y las escuelas de enseñanzas artísticas.

- Un lugar donde establecer diálogo con los públicos, favoreciendo especialmente la inclusión cultural y social de los visitantes no habituales.

La mirada de los artistas y creadores contemporáneos con los que hemos trabajado hasta ahora ha puesto en cuestión algunas de las nociones que podrían parecer más estables de la institución, como la distinción entre una colección permanente y unas obras no expuestas, guardadas en las salas de reserva o de un arte del pasado y un arte del presente. A menudo sus propuestas han reformulado los relatos del Museo y los han mezclado con los propios. La mayoría de los artistas han pedido visitar de una manera u otra el backstage del Museo, las zonas no accesibles a los visitantes, las obras no expuestas o los departamentos más desconocidos con el afán de descubrir otros discursos, temas que pudieran conectar con sus propios imaginarios e inquietudes y que les permitiera alargar, expandir o trastocar lo que se supone que el Museo ya explica.

Analizando sus intervenciones, afloran los diferentes momentos de los procesos creativos por los que han pasado, y de rebote por los que también hemos tenido que pasar el equipo del Museo: la búsqueda, el cuestionamiento, la transformación, la reformulación, el planteamiento de varias respuestas a un problema y, finalmente, la concreción y materialización de una propuesta expositiva en este espacio. De los nueve proyectos que hemos podido ver hasta ahora, ha habido tal vez tres momentos especialmente significativos de sacudida y que pueden dar ejemplo de la significación que puede tener un proceso de colaboración como este y el desplazamiento que puede significar para el Museo:

- *Poner una tienda de campaña en la Sala Oval*, una intervención que expandió los límites del Espai EduArt a petición del artista y matemático Pep Vidal. Su propuesta 1, 2, 3, 4, 5, 6... (2017) partió de una reflexión sobre el volumen y el espacio en torno a un proyecto pensado para el Museu pero nunca llevado a cabo, la escultura Mitjó, de Antoni Tàpies. Aquel habitáculo en medio de la Sala Oval generó infinitas preguntas y transformó el espacio en el que se ubicaba.
- *Pasar una noche en el museo con un grupo de alumnos de secundaria y la artista Mariona Moncunill*. Con el proyecto De seis a seis, lo que no se ve (2018) se desvelaron aspectos muy invisibles del Museu, que de nuevo pasaron al primer plano. Los alumnos pidieron pasar una noche en este museo para acompañar los equipos más desconocidos de la institución y hacerlos visibles.
- *Sacar una obra de las reservas del Museu, nunca antes expuesta, y convertirla en el eje* en el que pivotaba el relato entre personal y universal del pintor y escultor Pere Llobera. Durante el proceso de investigación y visitas al Museu, este artista descubrió una pequeña escultura de dos focas nunca expuestas antes en este museo, que hizo el cortocircuito necesario para generar la instalación Supuració etílica de la pedra (2018). Los vínculos con la infancia y la juventud propias se mezclaron con una reflexión sobre el fracaso y las vidas al margen, relatos presentes también en algunas obras del Museu.

Compartir el proceso creativo con adolescentes: Creadores en residencia

El otro proyecto vinculado a la creación contemporánea a quien el Museu ha apoyado desde el año 2014 es *Creadores en residencia*, una propuesta del Institut de Cultura de Barcelona y el Institut d'Educació de Barcelona ideada con la asociación A Bao A Qu. Su misión es introducir la creación contemporánea a los institutos de secundaria, y lo hace proponiendo que un artista pase un curso y conciba una obra específicamente pensada para ser llevada a cabo junto con un grupo de estudiantes de educación secundaria obligatoria (ESO). A lo largo de todo el curso, y dentro del horario lectivo, los alumnos participan en su concepción y realización.

Este programa con diez años de trayectoria ha ido creciendo desde su primera edición, con cuatro artistas en cuatro institutos de Barcelona hasta la edición pasada, donde convivieron en la ciudad 24 residencias. El Museu Nacional forma parte del grupo de entidades culturales y asociaciones de Barcelona que participan como mediadoras, entre las que hay otros museos de arte y también instituciones dedicadas a la danza, la música o el teatro. El equipo de mediación tiene como objetivo acompañar todo el proceso, desde aspectos más prácticos hasta la participación en el diálogo constante que debe existir entre el profesor responsable de la residencia y el artista, además de dar apoyo en la producción de los proyectos finales y su presentación pública. Hemos compartido este proceso creativo con David Bestué, Francisco Ruiz, BTOY, Víctor Jaenada, Mariona Moncunill, Mercè Soler y lo estamos haciendo en el curso 2019-20 con Anna Dot.

Las estrategias que cada uno de estos artistas ha usado ilustran muy bien las diferentes maneras de cómo un proceso creativo puede injertarse, a veces a partir de un tema o una problemática común, a veces a partir de una exploración

del entorno más cercano, o a veces de una idea-fuerza. En cualquiera de estos casos, que aquí se trate de un proceso compartido hace que tenga que haber acuerdos entre el creador y el grupo en los que ellos también se deben sentir representados, interpellados y animados a formar parte de ellos. A modo de ejemplo, destaco algunas estrategias que han sido especialmente significativas e ilustran bien los procesos de cocreación que se han llevado a cabo:

- Reformular, reinterpretar y actualizar una serie de obras del pasado para llevarlas al presente y al entorno más cotidiano. El punto de partida de David Bestué (IES Secretari Coloma, curso 2013-14) era una visión de la historia del arte como una acumulación de capas, que se encuentran siempre en el presente. A partir de aquí, propuso a los alumnos actualizar 21 esculturas guardadas en las salas de reserva del Museu y pasarlas por el filtro de la mirada de los adolescentes.
- Crear un marco en el que los alumnos sean también autores. El proyecto Drawing diamonds, propuesto por Francisco Ruiz durante su residencia en el IES Doctor Puigvert (curso 2014-15), fue un buen ejemplo de equilibrio en todo el proceso entre creador y alumnos, y se podría añadir también entorno, porque el barrio fue un factor importante en muchas de las acciones que se llevaron a cabo. Con el eje conductor del dibujo y el cómic que había atravesado todas las experiencias del curso, el creador propuso hacer una editorial que publicara los fanzines pensados y dibujados por los alumnos del grupo; la editorial se dio a conocer en el entorno de una feria de cómic alternativo y

autoedición en el barrio de Sant Andreu, en el que se encuentra el instituto.

Superar inercias, mirar los lugares y las personas invisibles del museo. La experiencia del curso 2017-18 fue especialmente significativa para todas las personas que participamos y por el Museu. Mariona Moncunill centró el foco de atención en el museo en toda su complejidad, lo convirtió en el tema de la investigación artística que se haría durante el curso. Los alumnos del IES Juan Manuel Zafra y la artista visitaron el Museu varias veces y conocieron espacios y profesionales de diferentes áreas, pero sus intereses se fueron centrando en los equipos y las tareas más invisibles. Para materializar el proyecto final De seis a seis. Lo que no se ve, solicitaron pasar una noche en este museo, durante la cual pudieron seguir y hacer una serie de acciones en relación a estas personas y en las horas de aparente inactividad del Museu.

El aspecto más complejo de cada proyecto, tal vez el más imprevisible y a la vez el más rico es este equilibrio entre las inquietudes y procesos propios del artista y los de los alumnos, que quizás han tenido menos oportunidades de explorar de manera creativa. En algunos casos, la "química" ha funcionado y el proceso compartido ha sido muy gratificante para todos los participantes; en otros ha habido más agujeros entre las expectativas y el proceso final vivido. En cualquier caso, la proximidad de la experiencia, el trabajo directo con un profesional con un rol diferente al profesor y a menudo bastante desconocido o el contacto en espacios culturales hace que siempre sea un descubrimiento para los alumnos.

Cómo provocar el contagio, retos de futuro

La visibilidad de todos estos proyectos dentro del Museu sigue siendo complejo. La convicción que tenemos de que estos relatos diversos fruto de estos programas pueden enriquecer las miradas de cualquier visitante sigue siendo un reto.

Los proyectos tienen una duración puntual en el tiempo y a menudo cristalizan en algún evento, una presentación, incluso un pequeño proyecto expositivo, pero su presencia real y su relevancia queda muchas veces silenciada una vez se acaban. La riqueza que puede suponer compartir estas miradas aún queda muy sectorializada, los profesores informan de cursos y programas para sus alumnos, los visitantes adultos responden a informaciones que tienen que ver con visitas más convencionales, las familias acuden puntualmente para participar en eventos y talleres... Recoger esta multimirada a un mismo objeto, las diferentes maneras de acercarse a ellos desde el Juego, desde la historia, desde las preguntas, desde la práctica artística, sigue siendo un reto. Por ejemplo, el programa escolar Take one picture, de la National Gallery de Londres, en el que alumnos de todo el país interpretan y trabajan alrededor de una misma obra de su colección, y que se expone una vez al año en un espacio del museo, ¿no es de interés para todos los visitantes, y no solo para las escuelas? ¿O por los artistas? ¿O por los conservadores del museo?

También es un reto que las estrategias creativas que utilizan los artistas para enfrentarse a las obras de arte y al museo en general de las que hemos hablado antes puedan ser ejemplo o semilla para que otros también las cultiven. Pensar en un repositorio de todas estas maneras de acercarse a una obra de arte, desde el territorio de lo personal, desde la confrontación, desde las preguntas... ¿Podría ser un material útil para un profesor de secundaria? ¿O por una

escuela de enseñanzas artísticas? ¿O por una familia que se pasea por el museo?

La huella de estos proyectos en el espacio real y virtual del Museu es todavía un reto y el cruce de estas experiencias y de los públicos que las disfrutan también.

En este sentido, nos gusta especialmente el modelo del SMK de Copenhague, que incorpora de una manera muy clara el hecho de que miramos siempre cualquier imagen desde la contemporaneidad. Esto se pone de manifiesto tanto a nivel expositivo, con la inclusión de obras contemporáneas que interpelan al espectador junto a obras del pasado, como en los textos de sala, que ponen en relación temáticas o movimientos artísticos de cualquier época con la actualidad.

Todas las experiencias expuestas en este artículo ponen en evidencia que el museo está vivo, que los relatos son múltiples y que el hecho creativo puede ser contagioso, como dice el filósofo Josep Maria Esquirol en la cita con la que abrimos nuestra intervención. Conseguir que esto ocurra tiene que ver también con su visibilidad, cuestiones que nos deben ocupar a los equipos del Museu en los próximos años.

Webgrafía

Sobre el proyecto Tándem
<https://www.museunacional.cat/ca/escoles-tandem>

Artículo al blog del museo con links a la revista *Creixem amb l'Art* y el documental *Tàndem, art a l'escola*
<https://blog.museunacional.cat/tres-anys-de-tandem-lescola-i-el-museu-socis-en-leducacio/>

Estrategias de pensamiento visual (VTS)
<https://blog.museunacional.cat/estrategies-de-pensament-visual/>
<https://vtshome.org/>

Sobre el programa educativo del Museu
<https://blog.museunacional.cat/>

treballant-pel-canvi-el-laboratori-de-educacio/
<https://www.museunacional.cat/ca/professorat-i-estudiants>

Actividades que utilizan las estrategias de pensamiento visual (VTS) en el Museu
<https://www.museunacional.cat/ca/parlem-dart>
<https://www.museunacional.cat/ca/programa-lart-de-parlar>
<https://www.museunacional.cat/ca/thas-retratat>

Sobre el proyecto Creadores en residencia
<https://www.museunacional.cat/ca/creadors-en-residencia>
<https://www.enresidencia.org/ca>
<https://www.enresidencia.org/ca/noticies/cultura-i-educacio-quan-arribin-els-marcians>

Exposiciones y proyectos Espai EducArt en el Museu Nacional que se mencionan
https://www.museunacional.cat/sites/default/files/dossier_prensa_francesc_torres_0.pdf
<https://www.museunacional.cat/es/>

maniobra-de-perejaume
<https://www.museunacional.cat/ca/espai-educart>

Museos y participación, experiencias mencionadas
<https://www.phf.org.uk/publications/no-longer-us-change-participatory-museum-gallery-learning-museum-programme/>
<http://ourmuseum.org.uk/?welcome=1>

National Gallery (Londres). Programa *Take one picture*
<https://www.nationalgallery.org.uk/exhibitions/past/take-one-picture-2019>

Staten Museum for Kunst (SMK), de Copenhague
<https://www.smk.dk/en/>

Conferencia "La enseñanza del arte como fraude", de Luis Camnitzer, en la Universidad Nacional, Bogotá, 2012
http://blogs.fad.unam.mx/asiagnatura/ingrid_sosa/wp-content/uploads/2017/01/10.-La-Ensen%C3%83anza-del-arte-como-fraude_Camnitzer.pdf

Bibliografía

CAMNITZER, LUIS (2018). *Hospicio de utopías fallidas*. Madrid: Museo Nacional de Arte Reina Sofía.
Documenta 12 Education. Zürich: Diaphanes, 2009.

FUERTES, E.; INGLÈS, A. (2018). "L'escola i el museu fem un bon tàndem! Transformem l'educació des de la col·laboració", *Revista Guix*, núm. 445 (junio): 24-29.
Lección de Arte. Madrid: Museo Nacional Thyssen-Bornemisza, 2017.

PEREJAUME (2014). *Mareperlers i Ovaladors*. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya / Edicions 62.

TORRES, FRANCESC (2018). *La capsa entròpica*. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya.

YENAWINE, PHILIP (2013). *Visual thinking strategies: using art to deepen learning across school disciplines*. Harvard Education Press.

Ranas, caballitos de mar, osos y aguacates

Marta Berrocal. Responsable de Sueños y proyectos /MartaBerrocal.org

Transcripción de la conferencia

Me hizo ilusión que alguien me invitara a hablar del sentido global de mi trabajo, así que no he venido con intención de hablar de ningún proyecto en particular; quien quiera puede entrar después en mi web y ver la diversidad de trabajos a los que me he dedicado. He trabajado en muchos temas diferentes, pero a menudo la gente me identifica solo con un ámbito. De hecho, muchas de las personas que me conocen me identifican única y exclusivamente con el ámbito artístico, y yo siempre he dicho que no, que no me dedico a la pedagogía del arte, si no al arte de la pedagogía, que para mí es algo muy diferente y que abarca muchos ámbitos. Es cierto que he trabajado muchísimo en cuestiones relacionadas con el arte, y que es para mí algo prácticamente consubstancial a mi persona.

He intentado ser muy fiel a este encargo. A Marisa, le pedí explícitamente que me indicara en qué tenía interés que centrara mi intervención. Me hacía mucha ilusión intentar contestar las dos cosas que me preguntaron. Una era: ¿Por qué has hecho y has podido hacer tanta diversidad de proyectos? Y, además, basados en intentar extraer lo mejor de cada persona. Por otro lado, la demanda se centró en el tema de la creatividad, que se está poniendo otra vez en boga, y pienso que también es una característica consubstancial a mi persona.

Mientras preparaba esta presentación, he mantenido el texto de Marisa en primer plano. Lo he eliminado hoy, me ha ayudado a no despistarme, y he mantenido el lema: "Arte, creatividad y educación", para poder relacionar cada una de las diapositivas como mínimo con el tema de que estábamos hablando.

No tenía pensado empezar a hablar como lo haré, pero la intervención previa me ha hecho tomar esta

decisión, al ver en las imágenes que han mostrado una persona que había sido alumna mía y que ahora, o hace un tiempo, no lo sé del todo cierto, formaba parte del equipo que limpia el MNAC. Me ha conectado directamente con el tema de sacar lo mejor de cada persona.

La tuve de alumna, en el programa de la renta mínima, la PIRMI, que otorga una prestación económica a personas en riesgo de exclusión social que tienen dificultades para llegar a fin de mes (y que frecuentemente las continúan teniendo a pesar de cobrar la PIRMI). ¿Cuál es la contrapartida que se les pide? Que asistan a cursos de formación o de motivación. Durante mucho tiempo, fui una técnica de motivación, que no ha sabido nunca en qué consistía pero que me iba un poco como anillo al dedo. Fue un poco como un inicio. Uno de los motivos que me hizo pensar que yo tenía que dedicar como quien dice mi vida a sacar lo mejor de las personas fue la experiencia de trabajar y convivir con todas las personas de este programa. Hizo que yo de alguna manera me replanteara muchas cosas de mi propia identidad, y muchas cosas en relación al mundo. Aunque no lo había previsto, no he podido evitar referirme a esta experiencia.

Quería empezar haciendo referencia al título de mi intervención. No da demasiadas pistas del contenido, creo. Cuando alguien te encarga una conferencia tres meses antes de hacerla, es necesario pensar rápido en un título y tener una idea aproximada de las ideas que quieres desarrollar. Me dije a mí misma: "Marta, creatividad!" Y, ¡pim pam, lo envié. Después me he tenido que esforzar para ajustarme a lo que escribí, aunque en aquel momento lo tuve claro.

Empiezo por el tema de las ranas. Cuando tengo que hablar de creatividad, automáticamente me

viene a la mente una rana, y ahora os explico por qué. Frecuentemente me siento rana, y también confieso que me siento muy polimórfica. Me identifico con una rana, gracias a un cuento que me explicó hace muchos años mi padre y que he tenido ocasión de explicar en diferentes contextos. Ha sido durante toda la vida como una especie de contraseña entre él y yo, sobretodo en momentos en los cuales ha habido algunas dificultades, y entonces aparecía la rana. Os explico el cuento, es muy corto, muy rápido, y debéis estar bien atentos, ¿vale?

Resulta que eran dos ranas que vivían en un estanque de agua, llevaban una vida afable, en su zona de confort, que ahora es una cosa que se dice mucho, y un día decidieron que no tenían bastante con el estanque, y que querían salir a ver mundo y las dos se pudieron en marcha.

De repente llegaron a un camino y vieron dos cosas que les parecieron extraordinarias y que no conocían ni habían visto antes. Se trataba de dos botes de aquellos cilíndricos, metálicos, donde se guarda la leche. ¿Sabéis a qué me refiero? Hoy en día, prácticamente, no se usan, o solo se usan en determinadas zonas, pero antes era una imagen que pertenecía a la realidad cotidiana de muchos lugares. Las dos ranas, que iban muy animadas con la idea de conocer mundo y conocer otras cosas, dijeron: "¡Waw! ¡Mira lo que tenemos aquí delante!", y decidieron dar un salto, e intentar ver y experimentar qué es lo que pasaba con aquellos dos botes cilíndricos que acababan de ver. Cual fue su sorpresa cuando al saltar fueron a parar cada una de ellas a un bote lleno de leche, del cual no podían salir.

Una de las ranas empezó a pensar: "¡Buah!, acabo de salir del estanque, yo que tenía todas estas perspectivas de vida, acabo de pifiarla, no creo que pueda salir de aquí..."

Empezó a entrar en una actitud de desánimo, de decir: "Pfff, es imposible que yo cambie mi situación ni con toda la alegría con la que acabo de salir." En cambio, la rana del otro bote tenía otro tipo de pensamiento y decía: "Acabo de salir para ver mundo, y yo aquí no me quedo. O sea, no puede ser que yo solo al inicio de este viaje me tenga que quedar aquí." Y a medida que iba intentando tener pensamientos positivos de todo tipo, iba agitando sus patas.

Cuando a la mañana siguiente pasó el lechero a buscar los dos botes, se encontró con que en uno había una rana muerta y el otro bote estaba lleno de mantequilla...

Claro, cuesta un poco si no sabéis cómo se hace la mantequilla. Qué hizo la rana durante toda la noche? Para los que no conocáis el proceso, la grasa de la leche se queda arriba y cuando se bate adquiere consistencia y se convierte en mantequilla. Cuando la rana transformó aquella superficie (probablemente no era consciente de lo que estaba haciendo), encontró un punto de apoyo para poder saltar y salir de la prisión que implicaba el bote. Evidentemente, yo me identifico con esta rana.

En realidad, cuando aquella rana empezó a agitar las patas, no sabía bien si aquella sería la solución. Lo que tenía claro es que su actitud debía ser una determinada, y quizás su actitud fue la que la condujo a poder huir del bote. Probablemente la rana no estuvo toda la noche en su mejor ánimo, seguro que tuvo momentos de desfallecimiento, y quizás dejó caer alguna lagrimita. Sí, porque no se puede mantener de una forma constante y permanente un estado de ánimo luchador, pero yo estoy convencida de que la creatividad está vinculada a una cuestión de actitud.

Aquella rana, ¿qué quería? Explorar, conocer, saber, probar, y muchas otras cosas, y para mí representa una parte de lo que significa la creatividad.

Creo que muchas veces la creatividad se concibe en términos de posibilidades infinitas. Yo quiero señalar

que todos los proyectos que he hecho, y seguro que vosotros también, se han visto sujetos a un montón de limitaciones. Quizás tenemos a veces la idea de que lo que hacen las limitaciones es coartar la creatividad y yo pienso que no, que es todo lo contrario. La creatividad opera dentro de unos límites y dentro de un marco. Si yo tengo que hacer un proyecto para un museo y resulta que los niños pueden estar en la sala una hora, debo tener presente esta limitación, no puedo hacer un proyecto fantástico y creativo pero que requiere tres horas para llevarse a término. Si tengo que construir material para manipular en un museo, seguramente procuraría que no hiciera ruido, porque más de veinte niños picando o haciendo ruido en una sala no sería viable; por lo tanto, descartaría muchos materiales. ¡Este proceso es continuo, continuo, continuo!

Si pensamos en el marco escolar, este también está lleno de limitaciones, pero yo siempre les digo a los maestros: "Limita y posibilita."

Mirad: si, por ejemplo, os doy una hoja en blanco y os digo "dibujo libre", probablemente me miraría con cara "asesina". En cambio, podríamos pensar que la creatividad es eso, ¿no? Dejar hacer. ¡Entonces no! Si yo os doy una hoja y tenemos una conversación previa, hablando de algunas cosas y buscamos una temática que nos interese y la acotamos y uno dice una cosa y otro otra y esto lleva a otra idea, posiblemente no costará tanto ponerse a dibujar y lo que haréis será diferente gracias a la conversación previa.

Los límites me parecen, pues, imprescindibles cuando trabajamos con la creatividad, y también saber ajustarse a ellos, lo que implica valorar diferentes alternativas y descartar muchas otras.

Otra cuestión que quiero destacar está relacionada con el orden y el desorden. He dado muchas vueltas al tema porque yo soy muy desordenada físicamente pero muy ordenada mentalmente, creo. Desde mi punto de vista, la creatividad tiene que ver también con las maneras como

aprendemos y para mí eso es importantísimo. Creo que, para aprender, debemos hacerlo a partir del desorden. Si a mí me lo dan todo ordenado, ¿qué hago yo con eso? Conceptos, todo, ¿eh? Yo no sé hacer nada cuando me dan las cosas ordenadas. En cambio, cuando me lo dan todo desordenado es cuando puedo empezar a jugar y crear lo que yo quiera. En el contexto escolar, por ejemplo, tengo la impresión de que no se trabaja nunca así; se trabaja a la inversa y se da todo ordenado.

Pues yo propongo romper y empezar a trabajar con el desorden: desordenas y ordenas, y cuando ya lo tienes ordenado y aparece el aburrimiento lo vuelves a desordenar y quizás puedes crear otra estructura; por lo tanto, creatividad y desorden, desde mi perspectiva, me parece que son cosas que también están muy relacionadas.

Otra cuestión importante es el juego, el juego vinculado a las maneras de aprender, y no me estoy refiriendo al juego que hoy en día se está poniendo también de moda y que se conoce con el nombre de *gamificación*. Me refiero al juego espontáneo, libre, sin normas, sin un objetivo concreto. Yo recuerdo mi infancia de salir a la calle sin asfaltar, con un palo y un cordel, y ser feliz toda la tarde. Creo que deberíamos recuperar este sentido del juego y lo reivindico como fuente de aprendizaje. No hace falta que esperemos ningún producto; si damos cosas desordenadas y dejamos jugar un poco, ya pasará lo que tenga que pasar.

En mi cabeza todo se me mezcla, todo se me conecta y no sé ni como, a veces, y os quiero explicar una anécdota y por eso he puesto la imagen de un huevo. Estoy impartiendo ahora un curso de educación artística a 27 personas, entre profesores, padres, madres y otros profesionales. Hice una primera sesión dedicada al currículum y acabé con la sensación de que la gente estaba muy apagada, y que se respiraba poca creatividad. Y pensé: "Caramba... Les haré traer un huevo en la próxima sesión." ¿Y para qué un huevo? Sencillamente quería

provocar. ¡Qué más daba el huevo!
¡No pensé qué haría con ellos!

Quería saber qué harían aquellas personas que tienen interés o se dedican a impartir educación artística en la escuela cuando les pidieran que trajeran un huevo. Previsiblemente deberían ser creativos o actuar con creatividad y buscar diferentes respuestas para poder resolver mi demanda. Lo hice muy bien porque, en vez de pedirlo durante la sesión, envié un mensaje a la persona que coordina este curso para que lo enviara a los asistentes, con la instrucción clara de no proporcionar ninguna información adicional que pidieran. Hubo unas cuantas personas que llamaron para pedir alguna aclaración y produjeron algunas anécdotas divertidas. El día programado para la sesión pregunté: ¿Habéis traído todos el huevo? ¿Qué creéis que puso la mayor parte de personas sobre la mesa? ¿Lo sabéis? ¿Os lo podéis imaginar?

¡Huevos frescos de gallina!
¡Había quien había ido en tren de Reus a Barcelona con media docena en la mochila! ¿Dónde está aquí la creatividad? Yo solo había pedido un huevo. En ningún momento dije que fuera de gallina, o fresco, o natural, o real, o... A menudo nos autoalimentamos y el pensamiento va solo en una dirección.

Nos reímos con los huevos... Hubo una persona que curiosamente decía: "Es que no lo he traído", y como ya veía un poco lo que estaba pasando, me dijo: "¿Quieres que lo dibuje?" Y le contesté: "Haz lo que tú quieras, yo solo he pedido un huevo!" No sabía qué hacer, miraba, dudaba... tenía una tableta y probaba de dibujarlo y me decía: "¿Pero tú qué quieres?" Y yo le decía: "¡Yo no quiero nada! Bueno, sí, solo un huevo."

Yo creo lo que debe hacer que el docente a veces es deshacerse de sus expectativas, porque, si las tenemos, nos estamos condicionando. ¿Qué expectativas tenía yo? Ninguna, solo reírme, porque además el tema de los huevos da para reírse.

Aquel mismo día yo traje mi colección de huevos, una caja llena,

y no había ninguno de gallina. Claro que llevaba ventaja, llevo mucho tiempo coleccionando cosas. Saqué el primer huevo de mi caja, una pelota de pimpón, que es redonda. Automáticamente alguien hizo el comentario: "Los huevos no son redondos." Esperé un momento y alguien dijo: "¡Los de tortuga sí!" Ya la tenemos "liada", hubiéramos podido empezar una actividad de ciencias o lo que fuera con aquellos huevos que habían traído y empezar a hacernos mil y una preguntas. De hecho, estuvimos haciendo muchas cosas con ellos: ver cómo se movían y qué trayectoria hacían, cuánto pesaban, si el que estaba cocido daba vueltas de una manera diferente a los otros... Después estuvimos pensando en artistas que trabajaban con huevos.

Pudimos conversar también sobre todo lo que había supuesto para aquellas personas traer un huevo al curso y qué significaba ser creativos. Algunas comentaron que el hecho de haberse centrado en pensar qué haríamos con el huevo les había condicionado.

Yo tuve que reconocer que no había pensado nada en concreto. Ya improvisaremos, pensé: no puedo saber qué huevos llevarán y no siempre hace falta saber qué pasará, siempre se dan situaciones que se pueden aprovechar para desarrollar un trabajo significativo y creativo. Miraba los veintisiete huevos y pensaba: "No sé qué haremos." Pero de repente se me ocurrió una idea. La apunté en un trozo de papel y la recuperé pasado un rato. Lo apunté porque, si no apunto lo que se me ocurre, se me olvida. Y esta es otra clave del tema de la creatividad, no es más creativa la gente que tiene mejores ideas, lo es la que no las deja escapar. Por lo tanto, yo procuro salir siempre de casa con lápiz y papel porque las ideas se me ocurren en cualquier momento.

¿Qué se me ocurrió hacer aquel día con el huevo? Sant Jordi estaba cerca y estábamos hablando del contexto escolar. ¿Y si transformamos los huevos de manera que cambiamos su apariencia externa e imaginamos que de este huevo tiene que nacer un

dragón (el de la leyenda de Sant Jordi) que tenga una apariencia en consonancia con la cáscara? ¿Cuántos dragones diferentes saldrán? ¿Cómo podríamos transformar la cáscara de los huevos? ¿Dibujando, pintando, enganachando?

Esta actividad que en aquel momento se me ocurrió podía ser el principio de una actividad para Sant Jordi. Yo creo que quien lleva treinta años en la escuela haciendo Sant Jordi quizás debe estar un poco aburrido de repetir algunas cosas, ¿no? Y en aquel momento me pareció que era sencillamente una propuesta original.

Cuando ponía la imagen de un huevo en esta dispositiva para intentar explicar esta anécdota, pensé que tiempo atrás había propuesto también una alternativa para trabajar Sant Jordi y romper con los estereotipos de las princesas... ¡que estaba relacionada con ranas!

Había repartido imágenes de ranas muy diferentes a los maestros (porque yo habitualmente he estado trabajando con maestros) y les pedí que convirtieran su rana en... ¡una princesa! Tengo imágenes de ranas espectaculares, algunas son muy grandes y otras delgadas, algunas son verdes y otras multicolores, de forma que no podía ser que todas las ranas se convirtieran en el mismo prototipo de princesa. Es una manera de abordar la inclusión y la diversidad en el aula. Y es por este motivo que también he añadido el dibujo de una princesa en la diapositiva.

Yo necesito muchas veces pensar en imágenes, ahora me sabe mal porque no sé ni de quién es la siguiente imagen que he utilizado y no me la quiero apropiar, la tenía guardada hace mucho tiempo. Sencillamente os quería explicar que, cuando intento pensar en cómo aprendemos (porque si yo sé cómo aprendo, creo que esto puede tener una repercusión en cómo enseñar), me vienen a la mente todas estas estructuras. Al principio pensaba en cuáles eran las que más me complacían, pero he acabado apreciándolas todas. El tema igual es recombinarlo todo, o sea que al final

ni tan siquiera pienso que haya una única estructura o una única manera de aprender o de hacer.

Cuando vi estas piezas de la artista Gego, trasladé sus estructuras dentro de mi cabeza. Es como me siento de alguna manera. Percibo perfectamente cómo trabaja mi cabeza y lo hace creando estructuras como las de esta artista. Como me siento a menudo como una rana y voy saltando de un lado a otro, y a lo que me dedico es a intentar conectar, las piezas de Gego me parecen alucinantes.

Si miráis los lugares desde donde salen las conexiones, es posible imaginar muchas más; por lo tanto, también me da la sensación de que las estructuras de Gego están vivas, es decir, no están acabadas. Y esto conecta con otra idea que hemos estado comentando en el tren con las ponentes del MNAC: yo ya no creo en los proyectos, creo en otro tipo de metodología. Cuando se habla de proyectos, en cierto sentido veo una cosa cerrada. Alguna cosa que empieza y se acaba y creo que yo, pensando en contextos de aprendizaje, no cerraría nunca nada, dejaría abierta la posibilidad de hacer crecer las cosas. ¿En qué dirección? Depende, igual un día hacia aquí, igual un día hacia a otro lugar. Quizás cuando ya tengo toda una estructura construida, me interesa conectar dos lugares que antes no tenía conectados.

Cuando conocí o vi la obra de Gego, me satisfizo mucho, porque al final el arte nos sirve para todo, para explicar toda clase de cosas, como ahora, que me permite explicar cómo percibo que funciona mi cabeza, y también de qué manera pienso que tendríamos que trabajar para crear aprendizaje.

Siempre me ha interesado muchísimo el tema del aprendizaje, de la cognición y de las maneras de aprender que tenemos. Tiempo después de conocer la obra de esta artista, pensé que sus estructuras son como los paisajes neuronales que tuve ocasión de ver en una exposición organizada por La Caixa con fotografías de redes neuronales tomadas por científicos

utilizando procedimientos diversos. Me parecieron fascinantes y en aquel momento pensé que debía trabajar inspirándome en aquellos paisajes de conexiones neuronales. Me había olvidado un poco del tema, pero preparando esta conferencia he revisado muchos materiales que tengo guardados y pienso firmemente continuar pensando e investigando en torno a las neuronas y las conexiones que las enlazan.

Tengo la sensación, y perdonad que lo diga así, que a veces a mi cerebro le está pasando esto. En determinados momentos, y no de forma constante y permanente, percibo la activación neuronal que muestra la imagen y soy consciente de alguna manera de lo que está pasando en el interior de mi cabeza.

Creo que he dicho antes que yo tengo mucha fe en las personas y en su capacidad de aprendizaje, y uno de los motivos fue la experiencia como docente o técnica de motivación en el programa de la PIRMI.

Hoy en día la neurociencia me ha dado, de alguna manera, argumentos, como para explicar que tengo razón de tener confianza en la capacidad de aprendizaje de todo el mundo, porque una de las cosas que está diciendo la neurociencia es que una calidad inherente al cerebro humano es su plasticidad y la capacidad de crear conexiones y modificarlas a través de la experiencia a lo largo de toda la vida. Y esto se traduce en aprendizaje.

¡Los estudios recientes están derribando muchos mitos! Antes se creía que las neuronas se nos iban gastando, se nos iban acabando y no fabricábamos más. ¡Mentira!, fabricamos toda la vida, aunque no al mismo ritmo, y seguimos estableciendo nuevas conexiones a diario. Por eso la formación permanente o la formación durante toda la vida adquiere sentido, porque el cerebro está preparado para esto. Lo tenemos preparado, otra cosa es que nosotros lo anquilesemos.

He estado leyendo mucho sobre neurociencia. Cosas muy interesantes y otras que me asustan aunque

no tengo tiempo de comentarlo, porque creo que a veces se interpretan mal determinadas cuestiones como en el caso de la gamificación.

Como el tema me interesa y me nuevo y trabajo en muchas cosas diferentes, tuve suerte de que una vez me invitaron a impartir un taller en el marco de unas jornadas que estaban dedicadas a la neurociencia y a la educación. Debo reconocer que yo aquel día estaba muy enfadada, ¡mucho!, aunque a veces creo que mis disgustos también son positivos. Estaba escuchando una conferencia antes de impartir el taller, y reconozco que no estaba muy atenta a lo que escuchaba porque mi cerebro necesitaba trabajar en otra cosa: sentía que me habían puesto en una situación difícil e incómoda como formadora y quería resolver lo que tenía que hacer de la forma más satisfactoria posible.

La conferenciante estaba hablando del cerebro, de las amígdalas y de más cuestiones, y del hipocampo. Quería destacar todas las cosas que se están descubriendo en relación a este pequeño órgano que tenemos alojado entre los dos hemisferios del cerebro. Sé que en un momento dado dije que el hipocampo de los humanos tiene forma de caballito de mar o de rabanito, y lo recuerdo perfectamente, porque fue la palabra rabanito la que me hizo reaccionar, y lo apunté en mi bloc.

Al cabo de un rato, escuché que decía: "el hipocampo, el creador dinámico, el órgano de la conectividad"... Y en aquel momento ¿sabéis lo que me pasó? Tuve un instante de autoconciencia y visualicé mi hipocampo. Mi hipocampo es como el que hay en la imagen que os muestro. Me podéis decir: "No es un caballito de mar." Bien, ¡y qué!, es un dragón marino. Pero yo me puedo imaginar mi hipocampo como me dé la gana. Y en aquel momento me dije a mí misma que acababa de ganar algo muy importante. No es broma lo que os estoy explicando, y además os invito a visualizar vuestro caballito de mar o hipocampo porque, desde que yo visualizo el mío (que, insisto, se parece al de la imagen), es impresionante lo

que ha crecido mi capacidad de imaginar y pensar sobre él. Me lo imagino navegando en un mar infinito dentro de mi cabeza.

Y además, tengo un buen rollo impresionante con él. Hay épocas en las que no nos decimos muchas cosas, pero a veces le envío a hacer misiones... La propia experiencia me hizo pensar que tenía que explorar las posibilidades de trabajar en esta dirección. Os estoy explicando una cosa creativa y poética a la vez, quizás sería interesante que invitáramos a los niños a imaginar su hipocampo como quisieramos. El mío es macho y también os explico por qué: porque los caballitos de mar machos son los que llevan los huevos en la barriga. Como mi caballito de mar genera neuronas a todas horas, pensé que no me servía una hembra. A cada uno le debe servir lo que le debe servir, y pienso que trabajar para potenciar la creatividad con cuestiones como esta, y propiciar que los niños sean conscientes de la capacidad de nuestro cerebro y que sepan que todos tenemos esta capacidad, puede ser impresionante.

Mientras hilvanaba las ideas de esta conferencia, pensé que explicaría que durante la conferencia me pareció más sugerente un caballito de mar que un rabanito. Quizás a alguien de vosotros también os pasa lo mismo. No obstante, cuando pensé en explicarlo me entró un ataque de risa y pensé: ¿y por qué es más sugeridor un caballito de mar que un rabanito?

¿Habéis leído a Mancuso? Pues os invito a que leáis a Mancuso. Mancuso es un neurobiólogo vegetal. No os digo nada más. Las tesis que está proponiendo en estos momentos me parecen impresionantes. Y para mí es una de las lecturas con las que más estoy disfrutando últimamente, porque creo que es un científico absolutamente creativo y está planteando cosas que no he oído en ningún lugar y que cuestionan ideas tradicionales sobre las plantas.

Las plantas no son un animal, dice Mancuso, y está claro que su afirmación es de una evidencia suma,

pero es a partir de esta idea que despliega su planteamiento sobre las diferencias y me parece realmente impresionante! Ahora, después de haber leído diferentes libros de Mancuso, cosa que no había hecho en el momento de escuchar aquella conferencia, pienso: "Quizás me veré de aquí a un tiempo con un rábano en el cerebro..." Es muy interesante todo lo que expone Mancuso sobre las raíces de las plantas y cómo se van ramificando y manteniendo la conexión con el tallo principal. Mancuso lo que sostiene es que las plantas son inteligentes. Así que lo reitero: quizás me veré pronto con un rábano sólidamente enraizado en la cabeza en vez de un dragón marino. No tendré ningún tipo de inconveniente en dar este salto si me apetece, ni que sea por probar... Como he dicho al principio, me siento polimórfica.

Esta es la diapositiva relacionada con el final del título de esta conferencia: osos y aguacates.

Hay una cosa que a mí me parece esencial y que da respuesta a por qué yo he hecho proyectos tan diferentes relacionados con la alfabetización, las ciencias, el arte, personas presas, beneficiarios de la PIRMI... Me da igual trabajar con un colectivo u otro, yo creo que no es diferente porque siempre hago lo mismo. Y es que yo no trabajo nunca pensando en aquello que no pueden hacer las personas. Siempre trabajo pensando en términos de capacidades. Y os quiero hablar de una experiencia relacionada con el Alzheimer.

Si yo pienso en lo que las personas pueden hacer, siempre puedo hacer cosas con ellas. Si me quedo atascada en las limitaciones que tienen, no puedo hacer nada. Por lo tanto, se trata de preguntarse una y otra vez: ¿Qué es lo que sí pueden hacer?

Mi padre sufre Alzheimer, y en estos momentos está ya en una fase muy avanzada en la que se hace muy difícil incluso mantener la conversación. Pero aún lo conseguimos y quiero aprovechar ahora para invitaros a leer una serie de artículos que tengo colgados en mi blog bajo la categoría "Creatividad y Alzheimer". ¿Por qué?

Porque explican todas las cosas que durante todos estos años de degradación y de enfermedad hemos podido hacer mi padre y yo. Y hemos podido hacer muchas cosas a pesar de la complejidad de las circunstancias.

Pienso que en este caso mi creatividad, transferida o aplicada en este campo, es lo que está funcionando. Los recursos que yo puedo aplicar en un contexto determinado los puedo cambiar con facilidad y aplicarlos en otro. Volvamos por un momento a la estructura de Gego, o al paisaje neuronal. Estoy en un punto determinado, pero puedo ir a cualquier lugar y volver, y hacer muchas veces el mismo recorrido, o crear uno nuevo cada vez. Este ir y venir responde a un pensamiento creativo y estoy convencida de que es la creatividad la que me ha ayudado, de alguna manera, a poder compartir muchas horas con mi padre y hacer que él se sienta feliz y bien, que es el propósito. No solo se trata de hacerle compañía, sino de compartir vida y experiencia con él y esta es otra clave.

He escrito todos los artículos que he podido sobre nuestra relación, pero hay épocas en las cuales no doy más de mí, y me veo obligada a interrumpir la redacción. Confío que de aquí a unos años acaben tomando otro formato, y los pueda publicar en papel para compartir, porque hay personas que me han dicho: "¡Ostras! Si hubiera leído tus artículos antes, quizás hubiera afrontado la enfermedad de otra manera..."

¿Cuanta gente está sufriendo Alzheimer hoy en día? Es que es otro drama, ¿no? Todo el tema del cuidado de las personas que sufren enfermedades degenerativas, mentales, o circunstancias de otro tipo que los limitan. El abanico es amplio. Insisto en que lo que yo hago es pensar siempre en términos de las capacidades que poseen las personas, independientemente de su edad, condición social, identidad... Intento que estos aspectos no me condicionen ni me limiten. Y es por eso que, desde que mi padre está enfermo, siempre he pensado: "¿Qué es todo lo que él puede hacer aún?"

Y me parecía una manera un poco simpática de finalizar explicaros una pequeña anécdota. Durante mucho tiempo él ha estado pintando mandalas, pero no exactamente mandalas, porque la imagen que os estoy mostrando no es un mandala. Hemos ampliado el repertorio a otro tipo de dibujos. Como hemos tenido una relación bonita e increíble durante toda la vida, creo que lo conozco bastante bien como para saber qué cosas le pueden gustar. Hago un inciso para deciros que mi padre es simpático, delicioso, creativo, y se parece mucho al actor cómico Louis de Funès, ¿lo conocéis? Esto aún le pone más salsa al asunto.

Los dos juntos hemos jugado, tal y como decía antes, toda la vida; no teníamos ningún tipo de problema, jugábamos solos, no necesitábamos a nadie, podíamos inventar, podíamos decir lo que nos pareciera y divertirnos con ideas locas. He intentado mantener este tipo de relación. Y he buscado dibujos que él de alguna manera pueda pintar, pero de los cuales pudiera sacar un poco de partido. Y este que os muestro es uno.

¿Os habéis fijado en cómo ha trabajado este dibujo? ¿Habéis visto que dentro de cada uno de los osos hay una cara? ¿Por qué él ha interpretado que aquí faltaba una expresión? Y si además os fijáis, veréis que ha ido variando las cejas, tienen diferentes expresiones y hay uno al que parece que le ha puesto un sombrero.

Yo he disfrutado muchísimo con todo el trabajo que él ha ido haciendo y que nos servía para mantener la conversación. Le ha ayudado a conservar vocabulario, y también su autoestima, porque percibía que podía participar y hacer cosas y después hablarme sobre ellas. Una de las cosas que yo le invitaba a hacer era a escribir todo lo que le sugirieran las imágenes o los dibujos. Después hemos sacado mucho partido al tema. Él se esforzaba en escribir. Ahora ya no le invito a hacerlo. Hacemos otras cosas.

A mí me parece deliciosa la nota que puso en este dibujo. Expressaba tener alguna confusión, y la confu-

sión era si se trataba de osos o de elefantes. Quizás alguien podría pensar: "¡Oh! ¡Qué mal está, por culpa del Alzheimer!" Y yo en cambio pienso: "¿Que está mal?! ¡Jijaos en lo que está haciendo su cerebro!" Su cerebro se resiste de alguna forma a no funcionar, y busca vías alternativas para resolver lo que necesita. A mí este aspecto es una de las cosas que más me están alucinando: la cantidad de estrategias que tienen los cerebros incluso cuando están enfermos para, de alguna manera, poderse comunicar y poder sobrevivir.

Hay muchas cosas que yo percibo en términos de capacidades y otras personas, en cambio, en términos de cosas que han perdido. Es complicado también, en el ámbito familiar, recombinar todas estas visiones, y también es cierto que no es lo mismo tener pequeños encuentros o pasar pequeños ratos con los enfermos que estar veinticuatro horas al día con una persona que tiene Alzheimer. También lo quiero dejar claro. Creo que esta no-permanencia me permite hacer muchas cosas que igual no podría hacer si estuviera las veinticuatro horas del día. Por todas aquellas personas que igual se encuentran en esta situación, y seguramente serán muchas en esta sala las que algún día se encontrarán en una situación similar, quizás podrán recorrer a la creatividad para poder mantener la relación con sus seres queridos; de eso se trata.

Os decía que mi padre tuvo alguna confusión, escribó "cabezas, elefantes", y después indicó muy bien que "eran osos que se encuentran un poco estrechos y tratan de moverse y estar más cómodos".

Me parece, de verdad, que muchos de sus textos son de una belleza impresionante. He podido recopilar muchos. A partir de estos dibujos lo que hacíamos era hablar y conversar a menudo. No se trata de darle trabajo para que él lo haga, sino de hacer cosas con él. Aquí también se confunden a menudo las cosas. Se proporcionan mandalas y otros materiales a las personas que están enfermas para que las hagan y se entretengan.

Pues no, desde mi perspectiva de lo que se trata es de compartir. Y es lo que yo hacía, compartir. Yo tengo mucha memoria visual, y lo que hacía es que memorizaba todos los mandalas o dibujos que él pintaba, y cuando él me hablaba de alguno o me comentaba lo que había escrito, yo sabía perfectamente de qué imagen me estaba hablando.

Y os quería explicar una anécdota de hace un tiempo. Un día que había ido a compartir con él un buen rato, habíamos estado hablando de este dibujo y de muchos otros. Cennamos, y sobre la mesa se quedó un aguacate. Yo soy lenta comiendo y, mientras él esperaba que yo acabara, vi que se miraba el aguacate de una manera especial. Es posible que alguien al verlo pudiera pensar que estaba haciendo "cosas extrañas", pero yo pensé que la mirada al aguacate respondía a alguna cosa interesante.

Pasado un rato me dijo: "Hija, qué te parecería esto si hubieran unos cuantos y estuvieran muy juntos?" Me dio un ataque de risa. Aquello solo lo podíamos entender él y yo. Volved a mirar el dibujo. Me llevé el aguacate a casa, lo fotografié y escribí un artículo llamado "Osos y aguacates". Os invito a leerlo, aunque ya conocéis la anécdota: <http://martaberrocal.org/cat/ossos-i-avocats>.

Podéis pensar lo que os plazca, pero a mí este detalle me hace pensar que su mente enferma es capaz aún de hacer una serie de conexiones. Lo que pasa es que frecuentemente, y no solo en este caso, muchas cosas que él ve los demás piensan que son alucinaciones, y os juro que no lo son. Me he esforzado mucho para entender cómo ve su cerebro ahora, y no siempre lo consigo. Pero su cerebro continúa viniendo, lo que pasa es que ve las cosas diferentes, desde otra perspectiva, y entonces yo pienso: "¡qué creativo!", si es que mi padre continúa siendo, a pesar de todo, la mar de creativo, y quería señalar de alguna manera esta transferencia de campo.

Cuando tú eres creativo en algún campo, puedes de alguna manera cambiar de contexto y aplicar la

creatividad a otro distinto. Hace dos diapositivas había dos palabras que no he comentado: "resiliencia" y "resistencia". Se referían a capacidades que muestra el cerebro. He comenzado diciendo que yo tengo fe en las personas. La neurociencia de alguna manera me está dando argumentos para decir: esta fe es precisamente porque el cerebro tiene una capacidad superpoderosa de hacer un montón de cosas, y yo pienso que lo deberíamos visualizar y deberíamos ayudar a las personas que aprenden, y a los niños también, a visualizar esto. Y no dedicarnos quizás a hablar de la amígdala, porque a veces cuando pregunto a algún profesor o profesora que ha tenido la oportunidad de asistir a alguna formación sobre neurociencia, me hablan siempre de la amígdala pero no me saben explicar qué aplicación práctica dan a sus conocimientos.

La aplicación que yo hago es clara: imaginaos vuestro hipocampo, no hace falta saber nada más; cuanto más espléndido sea, más ganaréis vosotros. ¿En qué? En autoimagen, en autoconcepción. Yo, tengo que reconocerlo, poseo una buena imagen de mí misma. No me menosprecio, aunque he dicho que al principio la rana tenía momentos de desfallecimiento y así se debe reconocer, porque uno no está siempre on the top.

Mientras buscaba imágenes para elaborar esta presentación, encontré imágenes de neuronas, porque me apetecía, y al final he incorporado dos o tres.

Mirad, atención con esta: ¿sabéis cómo es? Tridimensional.

Descubrí una empresa de Estados Unidos que fabrica neuronas tridimensionales y muchos materiales para ciencias, impresionantes. Tomé nota de la dirección y miré todo lo que tenían, pero ¿qué pensé? Que dentro de cuatro días tendría mi neurona tridimensional construida, porque es más divertido e interesante hacerla que comprarla a una empresa que las fabrica. Solo me hace falta aplicar un poco de creatividad, de juego, de poesía... Dará igual si la neurona no es exactamente igual, no pretendo trabajar un modelo científico de la neurona, pero sí con otro tipo de modelo que me ayude a crear conciencia de las capacidades de nuestro cerebro. A veces una conferencia como esta, una imagen que encuentras, es el principio de un montón de conexiones que uno no había imaginado antes.

Y acabo aquí. Solo quería decir que durante muchos años de mi vida me he dedicado a hacer lo que quería, lo que salía, lo que me interesaba. He trabajado con museos de todo tipo, de todos los ámbitos diferentes y hace dos años decidí que ya tenía suficiente, que ya estaba cansada. Y di un salto de rana impresionante. Me fui a la escuela; yo soy maestra, pero no había pasado nunca por la escuela. Me he dedicado toda la vida a formar a maestros sin pasar por la escuela. Y pensé que ya no me apetecía continuar en el macrocosmos donde me estaba moviendo. Tenía ganas, yo lo digo así, de tener un sueldo, y una paga doble antes de morirme. Y si eres autónomo toda la vida, esto, muchas veces, no lo tienes.

¿Sabéis como está en estos momentos mi hipocampo? ¡Va a tope! Haber aterrizado ahora, después de toda la experiencia previa, en el contexto escolar es impresionante, y la sensación que tengo es de no tener límites, mi caballito no para, no para de dar vueltas y tejer conexiones. Yo creo que he inventado más cosas en estos dos últimos años que en todos los años que he estado trabajando para museos. Al principio pensé que quizás ya no podría inventar cosas. ¡Y en cambio no paro! ¡Ahora es aún más impresionante que antes! Me he pasado toda la vida escuchando a maestros, y ahora escucho a niños. Perdonadme, es mucho más fascinante escuchar a los niños; sí, de verdad los escucho. Los maestros también me gustan, pero hay muchos que se quejan y están cansados y atrapados. Con los niños es otra historia, y lo digo desde esta perspectiva, con todo el cariño del mundo y respeto hacia ellos, porque otra cosa que no puedo dejar de hacer es formar a maestros. Para mí formar a maestros es compartir y me resulta muy divertido.

Cuando buscaba neuronas también encontré esta ¡y me pareció muy bonita! No anoté ni de quién era y me he atrevido a mostrarla porque no me quiero lucrar con ella, solo hacer una última pregunta: ¿acaso no deberíamos empezar a dibujar neuronas? Quiero dibujar neuronas en la escuela. Quizás después podríamos conectarlas. Y con este último comentario finalizo mi intervención.

El arte parte de nuestro interior

Vane Julián i Lila Pascual. Miembros del equipo Bolimini. Art i Educació

Una cueva es un lugar donde puedes estar fresco en verano o donde te puedes resguardar durante el invierno. Puede ser un lugar para investigar poco a poco y superar el miedo a la oscuridad. También puede ser un lugar para dejar volar la imaginación y crear historias, que acompañadas de unos ritmos o unas melodías nos transporten a la prehistoria o a un mundo nuevo lleno de aventuras. Una cueva puede ser muchas cosas. Y de ahí el nombre Bolimini.

Bolimini es una cueva situada en Vilafamés (Castellón). Durante la guerra civil, la población de Vilafamés fue sometida a intensos bombardeos. El maestro del pueblo guió a la población para esconderse en la cueva del Bolimini, un santuario prehistórico con una pila romana donde siempre ha habido agua. Mientras en el exterior caían las bombas, en la cueva nacían niños y niñas. Con esta idea de hacer nacer y darles la oportunidad de vivir y, además, con el significado y la inspiración que nos da una cueva, creamos el grupo *Bolimini. Arte y educación*.

Bolimini. Arte y educación es un proyecto artístico formado por cuatro profesionales del mundo de la música, la danza, el teatro y las artes plásticas que nos hemos unido para ofrecer un espacio a los niños y niñas donde el arte sea el eje vertebrador de una experiencia lúdica.

Bolimini lleva en activo desde el año 2015, generando espacios donde las diferentes artes interactúan, dialogan, se mezclan, se enriquecen y están al servicio de los niños para generar nuevas ideas, alimentar la creatividad y potenciar su desarrollo personal. Bolimini pretende transmitir el arte a través de su globalidad. Ofrecemos un recorrido vivencial por las diferentes disciplinas, pero también una mezcla

de estas: ¿dónde se encuentran el teatro y la danza? ¿Y la música y las artes plásticas? ¿Y si contamos con todas?

Pecamos de decir a los niños cómo deben dibujar, cantar, bailar o hacer cualquier actividad artística, y con eso dejamos que se pierda esta naturaleza tan propia de la infancia. Se les debería dar pequeñas pautas pero sin acotarles demasiado. No les deberíamos decir nunca que un elefante tiene las orejas grandes o pequeñas, y la trompa larga o corta, o que la letra de la canción no es como la están cantando, o que hay movimientos que “no se deben hacer”. Es muy importante recalcar que no hay un buen dibujo o un mal dibujo, que no hay una canción mal cantada o un movimiento prohibido. Lo importante es que los niños y niñas expresan lo que en aquel momento necesitan. Para esto, como mínimo, hasta cierta edad, el arte debería ser un puntal en la educación de los niños porque es una forma más de expresarse, un canal de comunicación. Ya lo dice la actriz, cantante y directora de escenografía estadounidense Phylicia Rashad: “Antes de hablar, los niños cantan. Antes de escribir, los niños dibujan. Con solo pararse, bailan. El arte es fundamental para la expresión humana.”

Desde Bolimini reivindicamos la necesidad de que, desde pequeños, debemos entender lo que somos y lo que vivimos desde esta perspectiva creadora. Cualquier evento que pase a nuestro alrededor nos llevará a muchas preguntas que podemos formular mediante el lenguaje de la música, el teatro, las artes plásticas y la danza. Y entonces, ¿qué es el arte? Podría ser aquello que nos acerca a entender aquello que nos genera curiosidad, que nos ayudará a avanzar, a tener motivación y pasión para aprender cosas nuevas.

LA CREATIVIDAD COMO HERRAMIENTA INDISPENSABLE

“No para que todos sean artistas, sino para que nadie sea esclavo.”

Bolimini se impulsa con esta cita de Gianni Rodari (libro Gramática de la fantasía) con tal de transmitir el arte como una herramienta para sentirse libre y desarrollar un pensamiento crítico. Para los niños y niñas, la vida es un camino de experimentación que en algunas ocasiones parte de simples garabatos. En Bolimini creemos que desde el primer momento debemos apoyar y dar cabida a cualquier creación, ya sea de dibujo, movimiento, de sonidos, de palabras, para que los niños puedan avanzar con sus ideas, explorar la libertad creativa y reforzar la curiosidad. La creatividad nos enseña a ser resolutivos en los problemas cotidianos que nos puedan surgir, a visualizar los problemas desde diferentes perspectivas y, por lo tanto, a tener más recursos para encontrar soluciones.

Hasta cierta edad, el arte debería ser un puntal en la educación de los niños y niñas como una forma más de expresarse, como un canal de comunicación. Los psicólogos infantiles muchas veces piden a sus pacientes hacer un dibujo, porque a menudo es más fácil dibujar que hablar. Bolimini incentiva la creatividad por medio de actividades muy variadas donde enfatiza la curiosidad de los niños y las niñas. Evitamos las críticas no constructivas, las comparaciones o las no-virtudes con tal de dar una libertad de expresión íntegra. El error no tiene cabida en ninguna actividad artística, donde de esta manera reforzamos la confianza en uno mismo, el placer creativo y experimental.

¿POR QUÉ ARTE Y EDUCACIÓN PARA LOS MÁS PEQUEÑOS?

Creemos que la infancia es una época idónea para experimentar y potenciar la creatividad, y también para que apostemos por el arte como generador de contenidos, como una herramienta para trabajar los valores de tolerancia, solidaridad, respeto por el otro y convivencia.

Vemos el arte como una vía de exploración del imaginario propio, potenciador de la fantasía y motor de nuevas relaciones con los demás, con nosotros mismos y con nuestro entorno.

Bolimini. Arte y educación tiene como objetivo principal la estimulación de las potencialidades del niño de una manera lúdica mediante sus capacidades sensoriales, de percepción y pensamiento. Así, pues, mediante las cuatro disciplinas se busca promover el trabajo en grupo, el respeto y el compromiso: aprender a observar y a tener una escucha activa para realizar interpretaciones participativas y comunicativas, a tener respeto hacia nuestro compañero, independientemente de como sea su forma de pensar o actuar.

Cuando un niño o niña se pasa la mayor parte del tiempo pintando, bailando o cantando no significa que en su vida adulta vaya a dedicarse a ser artista, pero si le dejas que se exprese libremente, entonces sí podrá ser lo que quiera ser, porque será una persona más sensible. Los niños y las niñas, cuando hacen actividades de expresión artística, sin darse cuenta están expresando emociones y sensaciones, incluso las que son más profundas, porque las emociones están presentes en nosotros mismos desde el nacimiento.

Para que los niños puedan disfrutar del arte, hay que potenciar que lo hagan desde casa y la escuela. Nosotros facilitamos este espacio para que pasen gran parte de su tiempo haciendo actividades artísticas, en grupo e individuales, y así poder encontrar un lugar para el arte que llevan dentro.

LA IMPORTANCIA DEL JUEGO EN EL APRENDIZAJE

Pauline Kergomard: "El juego es realmente el trabajo del niño, su oficio, su vida."

El primer acto creativo de un niño al jugar es un acto inconsciente que surge del afán de disfrutar, y que va unido a sinónimos como indagar, descubrir y conocer. A través del juego los niños desarrollan su personalidad y van adquiriendo una serie de conocimientos y capacidades sin tener que esforzarse, el juego nos lleva a una infinidad de posibilidades educativas: nos ayuda a memorizar, a trabajar en grupo, a cooperar y a desarrollar las habilidades sociales. Por lo tanto, se hace imprescindible en el proceso de aprendizaje, con tal de aprovechar al máximo las capacidades individuales de cada uno.

El juego lleva al niño a desarrollar su capacidad para razonar los nuevos descubrimientos que le ayudarán a comunicarse fluidamente, a ampliar su vocabulario y a expresar su opinión frente a las situaciones que el juego les presenta. El niño o la niña juega de forma innata, natural, sin el objetivo de aprender; es, en realidad, su ventana a un mundo nuevo.

Nosotros entendemos el juego como la lúdica del espacio educativo y esto implica una programación dentro del aula que se centra en un planteamiento más que en una preparación para dar espacio a propuestas que puedan surgir por parte de los alumnos.

El niño se implica totalmente a través del juego porque participa y forma parte de él, así experimenta y saca sus propias conclusiones sobre aquello que se plantea en el aula y, por lo tanto, sobre todo el mundo que le rodea. Esta implicación propicia estar receptivo y abierto a nuevas experiencias que otros alumnos pueden aportar. Una parte de este aprendizaje es por medio de la imitación: los niños, cuando juegan juntos, se observan y se imitan

los unos a los otros; por lo tanto, progresan juntos.

DINÁMICA DE TRABAJO

"Si quieres construir un barco no empieces por buscar madera, cortar tablas o distribuir el trabajo; primero has de evocar en los hombres el anhelo del mar libre y ancho."

Esta cita de Antoine de Saint-Exupéry, autor de *El principito*, sugiere una manera de hacer que nos ha inspirado mucho. Respetar el ritmo de cada niño y su individualidad da respuesta a las necesidades de expresión, de creación, de búsqueda, de descubrimiento, de investigación que tienen los niños y las niñas. Por eso, ponemos el foco en el proceso de trabajo y no en los resultados: cada niño, como cada ser humano, necesita un tiempo diferente para procesar información, desarrollarse y finalizar; por lo tanto, focalizamos el aprendizaje en un recorrido personal que llevará a cada niño a llevar su mejor manera de expresarse por medio de las cuatro disciplinas.

Las actividades de educación artística ayudan a provocar situaciones de cooperación y solidaridad con sus compañeros, momentos que incrementan la unión y el conocimiento entre los compañeros. Por lo tanto, el trabajo en equipo es una dinámica muy utilizada en nuestras actividades, siempre respetando el espacio personal de cada individuo. Las actividades y los juegos cooperativos bien utilizados pueden ser un buen recurso didáctico para generar en el alumnado actitudes solidarias, para fomentar las relaciones interpersonales dentro del grupo o para promover situaciones en las que se regulen los conflictos de forma colectiva. Los juegos cooperativos incrementan la comunicación intragrupal, y mejoran el ambiente de grupo. Como señala Parlebas (1988: 53), el éxito del juego cooperativo depende de las comunicaciones prácticas que se establecen entre los participantes.

Bolimini pretende transmitir el arte a través de su globalidad, y por eso trabajamos haciendo un recorrido vivencial de cuatro disciplinas artísticas diferentes relacionándolas entre ellas y buscando conexiones y puntos en común. En nuestro caso, ponemos el foco en: la danza, la música, las artes plásticas y el teatro.

Nos interesan aquellas dinámicas que nos permiten plantear el arte como espacio de experimentación y aprendizaje. No se trata de que un alumno conozca el arte de una forma teórica, como se había hecho tiempo atrás de una manera más convencional. Se pretende acercar al alumno a que viva el arte, que lo experimente y que, a partir de ahí, aprenda y cuestione muchos discursos que damos por supuestos. Se pretende crear otras formas de crear conocimientos.

Creemos que la infancia es una época idónea para experimentar y potenciar la creatividad, y también apostamos por el arte como generador de contenidos, como una herramienta para trabajar los valores de la tolerancia, la solidaridad, el respeto por el otro, y aprender en convivencia.

EL DIÁLOGO DE LAS DIFERENTES DISCIPLINAS ARTÍSTICAS

Bolimini. Arte y educación trabaja desde la interdisciplinariedad, trabaja sin fragmentaciones, con la colaboración entre la danza, la música, las artes plásticas y el teatro, cosa que nos permite una interpretación más completa y compleja del mundo.

La cooperación entre disciplinas nos permite desarrollar conexiones que desemboquen en un conocimiento más complejo y global, que nos ayuden a explicar fenómenos de la vida contemporánea que no podrían ser abordados desde una única perspectiva. Aprovechando el enriquecimiento mutuo de las cuatro artes, nos valemos de la ampliación de recursos que nos ofrecen con tal de dinamizar la clase y estimular la motivación de los niños y niñas.

Utilizamos la mezcla de las artes como una oportunidad de explorar diferentes formas de expresión, dando la oportunidad al niño de encontrar la suya propia sin juicios ni comparaciones. Trabajamos con un amplio campo de posibilidades, donde los procesos creativos visuales se pueden beneficiar de un aprendizaje a través del cuerpo que nos lleva a una educación partiendo del movimiento y la interpretación, y esta interpretación está basada tanto en recursos plásticos como auditivos.

El hecho de abordar un tema específico desde diferentes procesos de producción y recepción nos permite desarrollar proyectos colaborativos que incluyen la participación de personas con cualidades diferentes y nos ayuda a reflexionar sobre la propia identidad, permitiendo el crecimiento integral de niños y niñas.

Aprovechamos este abanico de posibilidades que nos ofrece la conexión de las cuatro artes para abrir nuevos caminos y abrir las puertas a la diversidad.

FORMATOS DE ACTIVIDADES

En este proyecto trabajamos diversos formatos a la hora de hacer las dinámicas, ya que cada formato nos aporta unas situaciones distintas de las que nos podemos nutrir, tanto a nivel personal como grupal. Los formatos que aplicamos son bien conocidos pero siempre intentamos sacarles el máximo provecho y mirar más allá de lo que sería trabajar individualmente, por parejas, en pequeños grupos o el grupo entero. Algunas actividades, con el fin de dejar volar la imaginación y alimentar la creatividad, son un poco más libres, y otras un poco más dirigidas.

Por ejemplo:

Individuales: Para experimentar desde uno mismo, para sentir e integrar aquello que hacemos y explorar los movimientos que nuestro propio cuerpo puede hacer. Intentamos que cada niño pueda explorar aquel lugar de sí mismo al que, qui-

zás, no ha llegado nunca. Ayudamos a que no tengan miedo o, si tienen, a poder superarlo y acompañarles si descubren cosas en su interior que no esperaban. Admitir que están en constante evolución y que es muy importante adaptarnos y reconocer como somos. El autoconocimiento es muy valioso a la hora de trabajar con uno mismo y con los demás.

Colectivas: Con el objetivo de promover el trabajo en equipo, el respeto, la escucha, el compromiso y la satisfacción de formar parte de un grupo, trabajamos la empatía. La capacidad de saber colaborar con los demás para contribuir a un proyecto común es una competencia clave que, por un lado, tiene efectos positivos en la calidad de los aprendizajes y experiencias en el crecimiento personal de cada niño y niña. Y, por el otro lado, es imprescindible, para la vida en general, para poder actuar de forma eficaz en diferentes contextos. Trabajar en equipo no es únicamente "trabajar juntos", sino que implica unas habilidades comunicativas, ganas de participar y de asumir responsabilidades, capacidad de evaluar el trabajo propio y del equipo... Pero, como bien hemos explicado en el apartado de formatos individuales, debe haber un grado mínimo de autoconocimiento individual para poder saber estar con otras personas y poder hacer un buen trabajo en equipo. El trabajo en equipo implica un mínimo de habilidades comunicativas, un pensamiento analítico, reflexivo y crítico, y además desarrolla la capacidad de resolución de conflictos, muy importante para el aprendizaje de nuestros niños y niñas.

El trabajo en equipo puede ser: por parejas, en grupos pequeños o en un grupo grande.

- Por parejas trabajamos la penetración con la otra persona, el contacto directo con un compañero. Debemos trabajar una conexión más intensa con la otra persona para poder alcanzar los objetivos que buscamos. El contacto continuo es muy importante.

- En grupos pequeños es necesaria la responsabilidad individual y el papel activo de todos los miembros del grupo para comprender mejor los procesos del trabajo que están realizando y llegar a un resultado final (si es que hace falta un resultado final).
- En el caso del trabajo en un grupo grande, podemos diferenciar dos maneras de trabajar: cooperativa o colaborativa. El trabajo en equipo cooperativo significa que los niños presentan unas habilidades complementarias y deben aplicarlas realizando tareas diferenciadas para resolver un problema común. Es decir, cada persona aporta aquella destreza que tiene para contribuir al trabajo del grupo pero de manera individual. En el trabajo colaborativo, en cambio, la interacción entre los miembros del grupo es continuada. Los componentes del grupo se reparten el trabajo en función de sus capacidades o intereses, pero siempre se apoyan en sus compañeros para conseguir un progreso con el conocimiento compartido de la actividad que están realizando.

Dinámica libre: Instalaciones artísticas donde los niños usan su propia iniciativa e intuición para resolver aquello que se debe hacer, es decir, invitamos a los niños a ser resolutivos mediante la creatividad. Es una exploración de uno mismo en conexión con el resto de niños y niñas. Con estas actividades, lo que queremos es que los niños investiguen todas las posibilidades que pueden tener los materiales. Son actividades de larga duración donde pueden, incluso, aburrirse, de manera que el aburrimiento les lleve a una creatividad más pura y más introspectiva.

Dirigidas: Nos convertimos en guías, adoptamos un rol de orientadores para construir una clase dinámica e interactiva. Intentamos crear vínculos afectivos más cercanos y enfatizar el diálogo entre todos los alumnos. El papel del adulto es el de acompañar en el aprendizaje y en la experiencia que los niños están viviendo. Proponemos diferentes actividades sin saber cuál será el resultado, ya que todo depende de la interacción y la implicación de los niños.

En familia: Bolimini en familia es un espacio más para que niños y niñas compartan con su padre, su madre o un algún otro familiar. Es un tiempo de dedicación mutua a partir de una determinada propuesta. Con estas actividades queremos que tanto los niños como los adultos sean los protagonistas de estos espacios, lo que ayuda a fomentar los vínculos familiares, a expresar sentimientos y a ser pacientes. Es una zona para poder conocer mejor al otro y, sobre todo para los adultos, un espacio para poder volver a ser niños para imaginar y crear, ¡pero sobre todo para volver a jugar!

MATERIALES

En *Bolimini. Arte y educación* somos conscientes del problema que tenemos con el medio ambiente y por eso creemos que reutilizar y reciclar materiales es muy necesario. Y, además, también pensamos que es una manera de educar y de desarrollar la creatividad dando vida a objetos que han tenido otra vida.

Material reciclado: Procuramos dar un segundo uso a todos aquellos objetos y materiales que ya no sirven y que vamos a tirar a la basura. El hecho de utilizar material reciclado nos ayuda a transmitir conocimiento para el respeto al medio ambiente y, por otro lado, a crear un vínculo entre los alumnos, padres-madres-tutores y nosotros, ya que muchas veces son los niños quienes nos traen material que tienen en casa para así trabajarlo en el aula. Como hemos comentado al principio, trabajar con un material

u objeto para darle otra utilidad hace que la imaginación y la creatividad se desarrollen y rompemos barreras a la hora de utilizar una cosa de una sola manera.

En Bolimini partimos de que nuestro cuerpo es el primer instrumento de expresión y por eso es necesario conocerlo bien. Hay que explorar aquello que el cuerpo nos puede dar y saber cómo es. De esta forma, tendremos un autoconocimiento más profundo de nosotros mismos.

Propio cuerpo: Cualquier parte del cuerpo sirve para expresarnos. Utilizar nuestro cuerpo para comunicarnos no es fácil, pero sí es un recurso muy válido para buscar otros canales de comunicación cuando las palabras no son suficientes. Con este tipo de actividades tratamos de que los niños descubran sus propias habilidades para así encontrar aquello que quiere expresar.

ARTE Y EDUCACIÓN EN LOS MUSEOS

Los museos han pasado a ser nuevos espacios de aprendizaje donde tiene cabida la experimentación y la exploración de nuevos conceptos. Por otro lado, actúan como espacios comunitarios dentro de una sociedad. Este vínculo con el ámbito educativo hace de ellos un buen recurso formativo donde se refuerza una educación con un enfoque desde el punto de vista del arte.

Bolimini. Arte y educación utiliza el espacio del museo como territorio multidisciplinar para acercar el arte a los niños y cambiar la perspectiva y el concepto de estos espacios acotados y lejanos. Utilizamos el espacio museístico para crear estrategias de pensamiento visual que nos permitan argumentar e indagar para buscar significados a partir de inicios visuales. Tratamos de estimular la creatividad mediante el pensamiento, promoviendo un vínculo significativo entre el niño y la obra de arte, acortando la distancia física, cognitiva y simbólica que pueda existir entre ellos.

En algunas actividades utilizamos el arte expuesto en el museo para así unir unos elementos con otros, que nos lleven a conclusiones finales; esta manera de trabajar nos permite hacer conexiones entre conceptos.

Creemos en la necesidad de fomentar la diversidad de disciplinas, dejando atrás las actividades de manualidades básicas y simplistas, con el fin de utilizar el arte en su globalidad como herramienta para educar en valores y manifestar la libertad de expresión.

BOLIMINI EN EL NEPAL

Creemos en la educación como una herramienta transformadora y de integración social. Es en la escuela donde aprendemos valores, contenidos y aptitudes esenciales para el desarrollo del individuo.

Bolimini. Arte y educación realizó un proyecto de cooperación al desarrollo de música y artes plásticas en el Nepal de la mano de la asociación solidaria TAI, clasificada como cooperación cultural, basada en la educación artística. Este proyecto se basó, en términos muy generales, en un intercambio de valores interculturales y en el desarrollo de la creatividad como herramienta para buscar soluciones y fomentar el trabajo en grupo como método de progreso.

Nuestra experiencia fue muy gratificante y enriquecedora, basada en un intercambio de conocimientos entre nosotros y los niños del Nepal. Pudimos descubrir diferentes formas de ver y vivir el arte y la expresión artística, en muchos casos reducida a unos pocos dibujos y canciones. Intentamos alimentar los cuerpos de aquellos niños con movimientos nuevos, materiales que no conocían,

ritmos y canciones que no habían escuchado antes, juegos cooperativos y trabajos en equipo. No fue nada fácil, pero fue muy gratificante.

Haría falta apuntar como nota final que los países más desarrollados ejercen un apoderamiento respecto a otros países, imponiendo una globalización basada en sus propias necesidades y beneficios. Es así como, en muchos casos, se cree que estas acciones ayudan a erradicar la pobreza y ayudan a un desarrollo sostenible, pero la verdad es que, antes de empezar con todo esto, hace falta tener presentes los derechos humanos como base sólida de toda cooperación.

Por eso en Bolimini creemos en la necesidad de dirigir la educación fuera de la manipulación social, para atender las necesidades de las personas y sus inquietudes, sin imponer las de uno mismo.

El artista va a la escuela. Creatividad a tres bandas

Eloisa Valero y Thais Salvat.

Profesoras de educación secundaria y bachillerato, especialidad: Dibujo. Coordinadoras del proyecto *El artista va a la escuela*

1. Introducción

“L’artista va a l’escola” es un proyecto del IMET (Instituto Municipal de Educación y Trabajo de Tarragona) que acerca el arte más actual a las escuelas e institutos de Tarragona de la mano de artistas cercanos. Estos profesionales trabajan durante diversas sesiones con el alumnado y el profesorado diseñando acciones didácticas diferentes en cada caso.

La creatividad generada a tres bandas (estudiantes, docentes y artistas invitados) quiere crear sinergias que promuevan contextos educativos arriesgados e innovadores, que fomenten el placer de aprender y de expresarse plásticamente con lenguajes contemporáneos. Los niños usan el arte como un instrumento de búsqueda personal y social, y también como una herramienta de expresión y comunicación de ideas.

Desde 2015, año de su nacimiento gracias a El Teler de Llum (antiguo Centre d’Art de Tarragona), “L’artista va a l’escola” ha colaborado con diferentes entidades culturales de la ciudad como el Centre de Recursos Pedagògics del Tarragonès, el Museu d’Història de la ciutat, el Espai Jove Kesse y el Instituto de Ciencias de la Educación de la Universitat Rovira i Virgili gracias a las Ayudas Punte para proyectos educativos.

2. Nuestros referentes

“L’artista va a l’escola” nace del amor por la educación artística y la creación contemporánea. Desde la coordinación del proyecto, y en el contexto de nuestra experiencia docente en secundaria, siempre hemos sido testigos de los beneficios de trabajar en colaboración con artistas locales en las aulas.

En el caso de “L’ètica sota crítica” (“La ética bajo crítica”) (2012), por ejemplo, la propuesta didáctica

fomentaba la mirada crítica de los jóvenes así como la creación audiovisual en el Instituto Antoni de Martí i Franquès de la mano del artista Jordi Abelló y del Museu d’Art Modern de Tarragona. Otro caso fue “Construeix la teva ciutat” (“Construye tu ciudad”, dentro del proyecto “Diàlegs al terrat” (“Diálogos en el tejado”), una instalación artística en el Instituto Torreforta con el acompañamiento de Jordi Llorc en la que se pusieron en valor los aspectos esenciales de la vida y se fomentó el diálogo y el trabajo en equipo.

Más allá de nuestra experiencia personal, siempre hemos admirado propuestas didácticas que redimensionen la educación artística dándole el carácter transversal que merece y la capacidad de estimular la creatividad de la juventud para repensar el mundo. Es por eso que a continuación destacamos, entre nuestros referentes inmediatos, especialmente dos institutos.

“En residència”, es un programa del Instituto de Cultura y el Consorcio de Educación de Barcelona, iniciado en el año 2009 en colaboración con la asociación A Bao a Qu. Su objetivo es poner en práctica estrategias de creación contemporánea en los centros públicos de educación secundaria a través del contacto directo con un artista durante todo un curso escolar. Además de las figuras del artista, el docente y el alumnado, también se encuentra la del mediador, que vela por la buena interacción y comunicación. Se establece a la vez la conexión con el equipo educativo del Museu d’Art Contemporani de Barcelona (Macba) y se trabaja parte del proceso en el propio museo.

“Bòlit Mentor” empezó en el año 2012 con el apoyo del Centre d’Art Contemporani de Girona y el Ayuntamiento. Cada año desarrolla tres proyectos pensados específicamente para institutos, donde artista, alum-

nado y profesorado trabajan juntos. Con la combinación de educación y creatividad, reclama la importancia del arte en las aulas como un elemento que puede recuperar la sorpresa y romper con la rutina diaria partiendo de la idea de que en la escuela es de los únicos lugares donde aún podemos encontrar cierta democratización del arte.

3. Metodología

“L’artista va a l’escola” crea situaciones de enseñanza y aprendizaje tanto en las aulas de educación primaria como a las de secundaria. También organiza formación de maestros y profesorado. Se parte del talento de cada creador y de su trayectoria artística, para conectar con los intereses de los niños y niñas y los contenidos curriculares.

Las asesoras de educación visual y plástica de primaria del IMET, Maite Fonts y Neus Coll, juegan un papel fundamental a la hora de detectar las necesidades y predisposición de las escuelas. Su iniciativa, junto a la motivación de las coordinadoras para fomentar una educación artística contemporánea en el territorio, hace que el proyecto ponga la atención en artistas vivos y se extienda desde la práctica docente hasta la formación del profesorado.

En un primer momento, los creadores elaboran una propuesta artística, partiendo de su propia trayectoria, que se acaba de concretar con el acompañamiento de las coordinadoras y el visto bueno de los centros educativos. Una vez en las aulas, se materializa con las aportaciones y la creatividad de cada uno de los participantes.

Una artista entra en el aula y es un evento, un caso de educación disruptiva. La dinámica de la clase se rompe, se produce una fisura por la cual fluye el arte contemporáneo

en primera persona. La expectativa inicial y la intriga dan paso a la curiosidad y la sorpresa. No solo se trata de un contenido curricular a aprender, sino de una conversación, de una experiencia de vida juntos. Lo escuchamos y podemos hablar con él o ella, hacerle preguntas, nos hará de guía en un proceso de creación que redimensiona los ejercicios de clase porque nace de una relación con un profesional que dedica su vida al arte. Su manera de pensar y de hacer capta la atención de los estudiantes por ser renovadora y se convierte en un resorte para empezar a trabajar.

El primer día, el artista invitado explica su obra, sus intereses, sus procesos creativos, sus referentes. Es una lección de arte contemporáneo en mayúsculas. Entre los asistentes surgen preguntas y deseos, dudas y propuestas que se convertirán en prácticas artísticas renovadoras.

Cada sesión es un descubrimiento que nos aporta nuevos conocimientos, con dinámicas atrevidas y nuevas maneras de ver el arte y el mundo. Lo importante no solo será el resultado final, sino también el camino que hemos recorrido hasta allá, lo que hemos aprendido de nosotros mismos, de los otros, del mundo.

Los proyectos son de pequeño formato, de unas cuatro a seis sesiones con la presencia del artista, combinadas con el trabajo en casa y en el aula con el personal docente. Aunque nos gustaría contar con períodos de tiempo más largos, hemos optado por movilizar, todos los cursos, varios artistas y escuelas con el deseo de extender la metodología del trabajo en colaboración con los profesionales del arte y, en el futuro, que el personal docente pueda aplicarlo con total autonomía.

La evaluación, que se genera con una triangulación final resultado de cada acción educativa, se puede consultar en el blog del proyecto. En ella, cada artista, docente y grupo de alumnos valora su experiencia de vida a través del lenguaje escrito, oral o, incluso, a través de lenguajes artísticos como el dibujo, la pintura o el vídeo.

4. Línea de trabajo

El proyecto nace en defensa de la educación artística como una oportunidad de explorar el mundo y repensarlo. Deseamos que el aprendizaje sea significativo, es por eso que colocamos al alumnado en el centro del aprendizaje, de manera que indague y tome decisiones continuamente sobre su propio trabajo, y se implique de forma activa en los procesos de creación.

Defendemos el pensamiento crítico como una necesidad imperiosa para conseguir una sociedad más justa y respetuosa con los derechos humanos. Queremos educar en valores, porque creemos que, sin valores, la inteligencia es una facultad sin futuro. El arte puede entenderse como una manera de desarrollar la creatividad y a su vez como una herramienta transformadora de la persona y de su entorno más inmediato. De esta forma, la educación artística puede utilizarse con el deseo de mejorar la sociedad en la que vivimos.

Estamos seguras de que el arte es una herramienta transversal de primer orden, con el añadido de que utiliza la emoción para favorecer el aprendizaje. Creemos en la formación estética y la producción artística para abordar problemas de alienación, de aburrimiento, de violencia, de racismo, de apatía entre el alumnado.

Educamos en la creatividad como una herramienta para relacionarse con el mundo y abordar la resolución de problemas. Trabajamos temas atemporales pero también de actualidad, ya que el arte es una manera de despertar la mirada crítica y reflexionar sobre nuestra sociedad, como lo demuestran cada día las manifestaciones artísticas contemporáneas, tanto locales como internacionales.

Vivimos en una sociedad multicultural y creemos en el arte como uno de los caminos para establecer nexos de unión entre las diferentes culturas y realidades sociales. Apostamos por los artistas vivos locales, ya que su contexto histórico y cultural

es el nuestro; pero, durante el proceso educativo, también utilizamos referentes procedentes de diferentes culturas, con la finalidad de establecer un diálogo intercultural. Deseamos que cada alumno explique su historia desde su cultura de origen, la conecte con el resto de historias de la clase y la proyecte al mundo.

Queremos que los centros educativos dediquen espacios y tiempo para dar cabida al arte y el pensamiento, donde haya lugar para la experimentación y el descubrimiento de técnicas de expresión. Fomentamos la diversidad de disciplinas artísticas con la intención de destrar el "pinta y colorea". El dibujo, la pintura, la escultura, la fotografía, el collage, el fotomontaje, la instalación, el arte de acción, el videoarte, el documental, el reportaje, el land art, son procedimientos que encontraréis en el blog educativo de "L'artista va a l'escola" y que ponen de manifiesto la diversidad de técnicas posibles al servicio del aprendizaje, no solo artístico, sino de cualquier materia impartida en los centros educativos.

Fomentamos la formación de maestros y profesorado con el acompañamiento de los mismos artistas que, todos los cursos escolares, participan en esta aventura. Una vez finalizada la tercera edición del curso de formación, empezamos a identificar a gusto inscripciones de docentes procedentes de diferentes ámbitos que se atreven a aplicar luego lenguajes y procedimientos artísticos a sus materias específicas.

Desde "L'artista va a l'escola" hacemos nuestra pequeña aportación para contribuir a que estos objetivos descritos lleguen a ser habituales en las aulas; cuando esto suceda, querrá decir que el arte, por fin, tiene la relevancia que merece en la educación.

5. Los proyectos

Los proyectos propuestos por "L'artista va a l'escola" no solo ponen en práctica lenguajes artísticos contemporáneos, sino que también tienen un trasfondo social. A lo lar-

go de cada experiencia educativa el alumnado debe dar respuestas individuales o colectivas desde la reflexión, desde la mirada crítica, con la conciencia del yo y desde el respeto los otros y al entorno... respuestas que aún no están escritas. En definitiva, se trabajan, desde la creatividad, no solo las competencias del ámbito artístico, sino también las relacionadas con el ámbito personal y social, la cultura y los valores éticos. Seguidamente os presentamos, por orden cronológico, un breve resumen de cada una de las acciones didácticas desarrolladas desde el inicio del proyecto, en el año 2015.

Con el artista Enric Llevat, los niños y niñas de 6.º de la Escuela Pax y su maestra, Jacqueline Pedescoll, hemos escuchado el silencio, potenciando el saber ser y estar del alumnado. Hemos redactado composiciones breves en forma de haiku para ilustrarlos después con tinta china. Y al revés, hemos pintado libremente con tinta china para, más tarde, crear haikus a partir de la observación de las pinturas. Hemos aprendido a distinguir entre los conceptos figurativo y abstracto para utilizarlos en la creación propia, combinando imágenes y textos.

Con la escultora Béatrice Bizot, los chicos y chicas de 2.º de ESO del Instituto Torreforta y su profesora, Thais Salvat, hemos trabajado la problemática del bullying. Lo hemos hecho provocando huellas de barro, escayola y moldes, construyendo entre todos un relieve de grandes dimensiones que hemos incorporado a una de las paredes principales del instituto. El tema del acoso escolar fue propuesto por el propio alumnado y ya se estaba trabajando en el centro educativo desde diferentes áreas del conocimiento.

Con el artista Jordi Llor, los alumnos de 6.º de la Escuela Saavedra y su maestra, Lourdes Belenguier, hemos elaborado un libro de artista personal, combinando dibujos y textos a modo de álbum ilustrado, con el propósito de explorar una nueva herramienta de expresión y autoconocimiento a

través del tiempo, ¡incluso durante las vacaciones de verano!

En el Instituto Antoni de Martí i Franquès hemos promovido la reflexión sobre la identidad individual y grupal en la etapa de la adolescencia mediante la creación de una pieza de videoarte. El alumnado de 1.º de bachillerato y su profesora, Eloïsa Valero, visitaron incluso el estudio particular de la artista invitada, Andrea Eidenhammer, que les ofreció su ayuda en la realización de los trabajos de investigación de bachillerato.

Con Àlvar Calvet, el alumnado de 6.º de primaria de la Escuela Torreforta y su maestra, Jordina Olivé, hemos utilizado el arte como mediador entre personas de diferentes procedencias y culturas. A través del retrato y el autorretrato, hemos abierto vías para la aceptación de uno mismo y de los otros con la intención de educar en la diversidad y favorecer la cohesión de grupos y la buena convivencia.

Con la escultora Ester Fabregat, el alumnado de 4.º de ESO del Instituto Ponts d'Icart y su profesora, Eva Cortès, hemos tratado el tema del reciclaje y la reutilización de materiales para la creación de una estructura inflable, fomentando de esta manera el respeto por el entorno y el medio.

Con la artista multidisciplinaria Núria Rion, el alumnado de 4.º de ESO del Instituto Campclar y su profesora, Leonor Sanchis, hemos trabajado plásticamente sobre la historia del barrio en colaboración con las asociaciones de vecinos y con una residencia de ancianos, que han sido nuestras fuentes de información orales.

En la Escuela El Miracle hemos ilustrado entre todos los niños y niñas, su maestra Conxita Gil y con la ayuda de Armand, un libro de grandes dimensiones sobre la humanización de las ciudades gracias a los árboles y a la naturaleza en general.

Con la artista Maite Serna, juntamente con los alumnos de 6.º de la Escuela de Ponent y sus maestros, Àngel de Diego y Miryam Romero, hemos despertado los cinco sentidos para después plasmar nuestras

percepciones de una forma artística, ya sea figurativa o abstracta. Hemos trabajado individualmente y en grupo, experimentando con libertad y disfrutándolo. La pintura sinestésica nos ha servido para descubrir el arte abstracto como manera de representar aquello invisible a los ojos.

En el Instituto Tarragona, con el muralista DabutenTronko, los grupos de 4.º de ESO y sus profesores, Anna Ayza y Núria Alasa, hemos puesto en práctica el trabajo cooperativo en el diseño, la planificación y la realización de dos pinturas murales de grandes dimensiones en las paredes de la escalera. Ha sido una oportunidad para trabajar juntos en un proyecto común donde la diversidad de ideas de todos los participantes se ha conseguido reunir y plasmar para favorecer la identificación con el espacio educativo.

Con Nani Blasco, artista audiovisual y mediador cultural, los jóvenes de 4.º de ESO del Instituto Collblanc y su profesor, Roger Caparó, hemos investigado el barrio con la colaboración de diferentes entidades con el fin de poner de manifiesto (utilizando el lenguaje audiovisual) que podemos cambiar y mejorar nuestro entorno, si nos lo proponemos.

Con Joan Rioné, director de teatro e historiador, los alumnos de 6.º de primaria de la Escuela L'Arrabassada y sus maestros, Dani Ramos y Rebeca Martín, hemos utilizado títeres creados a partir de objetos cotidianos para imaginar y explicar historias que dan lugar a la libre expresión (oral y plástica) del alumnado.

En la Escuela Sant Salvador, con el pintor y grabador Arnau Casanoves, los niños y las niñas de 6.º y su maestro, Oriol Jordana, hemos utilizado la pintura, el collage y el reciclaje de muebles para crear seres fantásticos surgidos de la imaginación.

En la Escuela Cèsar August, y gracias a las actividades de land art realizadas con el acompañamiento de Sergi Quiñoner, hemos acercado la naturaleza a los alumnos de 6.º y a los maestros Carme de Gea, Eila Fernández y Xavier Cucarella de una forma diferente. Con la lectura de

poemas y textos sobre los árboles, hemos querido despertar la conciencia de que somos y formamos parte de la naturaleza, y lo hemos reforzado haciendo acciones artísticas en grupo en el parque del río Francolí.

Con el escultor Manel Margalef, el alumnado de 6.º de la Escola Pax y las maestras Jacqueline Pedescoll y Patricia Rodríguez, hemos utilizado sillas como soporte para incentivar la reflexión y la expresión plástica de los niños y niñas sobre diferentes cuestiones sociales escogidas libremente como la desigualdad social, los conflictos bélicos, el bullying y necesidades de respeto a la naturaleza, entre otros.

Con el Artriste y Nuny G (Sergio García, músico, y Nuria García, clown) hemos fomentado la expresión corporal y la educación musical con el alumnado de educación especial del Colegio Sant Rafael y sus maestras Raquel Galan, Anna Marqués, Meritxell Cortijos, Anna Cardona, Gemma Romeu y Meritxell Porqueras.

Con Sílvia Iturria, el alumnado de 5.º de primaria de la Escuela de Pràctiques y sus maestros, Teresa Julia Mor, Josep Cornadó i Meritxell Cunillera, hemos trabajado la memoria personal a partir del álbum familiar haciendo un viaje en el tiempo y acercando personas de diferentes generaciones.

Con el escultor y fotógrafo Rufino Mesa, los jóvenes de 4.º de ESO del Instituto Sant Pere i Sant Pau y su profesora, Magda Murillo, hemos reflexionado sobre la identidad y la representación del yo más allá del selfie y lo hemos hecho mediante la fotografía y la escritura en forma de haiku.

Con el humorista gráfico y dibujante de cómics Miguel Villalba, el alumnado de 1.º de ESO del Instituto Torreforta y su profesora, Thais Salvat, hemos aprendido a valorar los rasgos distintivos de cada uno de nosotros de una manera positiva a partir de la caricatura, a dejar volar la imaginación y crear a partir de un simple garabato, además de explicar pequeñas historias con tiras cómicas.

Con la documentalista Maria

Roig, los estudiantes de 2.º de bachillerato del Instituto Antoni de Martí i Franquès y su profesora, Eloísa Valero, hemos creado documentales a partir de los testimonios de los abuelos y las abuelas y los documentos de archivo, con el propósito de reconstruir el periodo comprendido entre la Guerra Civil española y el final del franquismo.

Con la artista conceptual Cristina Ferré, el alumnado de 4.º de la Escuela Tarragona y sus maestras, Sandra Armora y Georgina Pinyol, hemos explorado sus espacios de intimidad familiar mediante los mapas y los símbolos, construyendo finalmente un gran mapa conjunto que traslada su cotidianeidad y sus espacios personales al espacio colectivo de la escuela.

A finales del curso 2018-19, la artista Cristina Ferré ha trabajado en dos escuelas más. Con el alumnado de 6.º de la Escuela Cèsar August, juntamente con las maestras Carmen de Gea, Elia Fernández y Cristina La Torre, el trazado de los recorridos del alumnado durante una semana ha dado lugar a un retrato colectivo, gracias a la superposición de los mapas elaborados sobre soporte transparente. En la Escuela Riu Clar, con la maestra Maria José Carrión, el autorretrato en fases de los niños y niñas de 6.º estimuló el autoconocimiento y la autoafirmación, así como su proyección personal hacia el futuro.

6. Talleres fotográficos

Coincidiendo con las dos últimas convocatorias del festival SCAN, hemos incorporado talleres fotográficos a "L'artista va a l'escola", partiendo de la iniciativa de Laura Rodríguez y con la colaboración de otros fotógrafos como Ariadna Brunet y Ram Giner.

La metodología de trabajo es parecida al resto de los proyectos en las escuelas, pero más compacta, con solo dos sesiones de trabajo en el aula, la introductoria y la de valoración final, quedando la parte creativa para desarrollarla de forma autónoma y entregarla vía correo

electrónico. En una sociedad donde la cámara es omnipresente a través de los dispositivos móviles y en manos de noveles cada vez más jóvenes e inocentes, defendemos no solo una mirada estética, sino también crítica justo antes de disparar una fotografía.

En la primera edición de los talleres, el tema central fue el bodegón y, en la segunda, la fotografía del patrimonio. Como aseguran las valoraciones del alumnado participando, "lo más importante es pararse, pensar bien lo que quieres explicar y luego hacer la fotografía" (Soraya). "Hemos aprendido que el punto de vista de una persona puede cambiar mucho la visión que tenemos de una misma cosa" (Sílvia).

7. Formación del profesorado

El primer curso de formación del profesorado de "L'Artista va a l'escola" tuvo lugar durante el curso académico 2016-17. La idea inicial era poner en contacto artistas con docentes de educación primaria y secundaria para hacer llegar los lenguajes y procesos artísticos contemporáneos a la mayor cantidad posible de miembros de la comunidad educativa.

Ya llevamos tres ediciones del curso, que se han hecho realidad gracias al apoyo del Centre de Recursos Pedagògics del Tarragonès y del IMET, cada año con nuevos artistas formadores. Se ofrece una serie de talleres eminentemente prácticos que ponen a trabajar a los participantes para aportar soluciones creativas a distintos planteamientos, partiendo de los ejemplos y las metodologías que cada artista invitado ha llevado a cabo previamente en las aulas o en su propio estudio.

Algunas valoraciones del profesorado asistente demuestran las inquietudes de este colectivo ante la situación de la enseñanza artística y su reivindicación: "Cada vez se va restando importancia al arte y la creatividad porque se considera más importante dar más horas a la lengua y a las matemáticas, en lugar de intentar integrar el arte en estas

mismas materias”; “el arte desarrolla aspectos emocionales de muchos alumnos que presentan carencias en otras asignaturas. El arte aporta valores como el esfuerzo, la constancia y la valoración positiva de un trabajo hecho con el corazón”; “cuanto más me adentro en este mundo, más posibilidades le encuentro”; “me ha parecido muy estimulante todo el trato emocional y la exploración introspectiva”; “la diversidad de artistas y técnicas nos amplía el abanico de posibilidades”; “sugiero el intercambio de experiencias aportando evidencias de la aplicación en el aula”; “el arte debería ser el eje vertebrador, mi experiencia certifica que es un «motorcillo» que posibilita cualquier descubrimiento y aprendizaje”; “en secundaria todo el peso artístico recae en visual y plástica, quizás porque el resto del profesorado no tenemos formación al respecto”; “en mi caso ha sido muy útil, tanto a nivel profesional como personal”.

8. Difusión

El blog de “L’artista va a l’escola”
Sin el blog, nuestra principal herramienta de difusión, este proyecto educativo no tendría historia, ni memoria. Lo consideramos también un recurso para llegar a un mayor número de alumnado y profesorado. En él queda expuesto un resumen de todas las experiencias; compartirlas es una manera de dar a conocer a los artistas y a su vez invitar al personal docente a llevar a la práctica experiencias similares; queremos que sea una fuente de inspiración para fomentar nuevas maneras de pensar y de hacer en las aulas.

El blog se organiza en diferentes apartados. Las experiencias educativas son su eje vertebrador, cada una tiene una entrada propia y lleva el título que cada artista invitado ha dado a su propuesta y, como subtítulo, su nombre y el del centro educativo donde se ha desarrollado. Cada relato empieza con los objetivos didácticos, seguidos de la explicación de cada sesión de manera cronológica y acaba con una triangulación final, donde

se recogen las valoraciones de alumnos, docentes y artistas implicados. Esta crónica y revisión final favorece nuestra práctica reflexiva para aportar mejoras de cara al futuro.

Se puede consultar una página de catálogos de artistas participantes donde se encuentra un breve currículum de cada uno y sus páginas web. Todos ellos son artistas en activo de nuestro territorio, con propuestas diversas, atractivas, arriesgadas y comprometidas.

En la página de formación del profesorado, queda recogido un resumen de cada curso impartido con una explicación de las sesiones desarrolladas por los artistas formadores. Es un contenedor de ideas y recursos de aplicación en el aula.

En la página de comunicación, hacemos una recopilación de todo aquello que se publica sobre “L’artista va a l’escola” en los medios, más allá de nuestro blog: artículos sobre educación artística, exposiciones, premios, ponencias... Por último, las escuelas o artistas que quieren participar pueden comunicárnoslo a través de la página de contacto.

Además del blog educativo, mediante la plataforma Facebook también comunicamos los avances de cada nuevo proyecto de trabajo: <https://www.facebook.com/lartista-vaalescola.inovacioeducativa>

La exposición anual

El Espai Jove Kesse, situado en la antigua Facultad de Química y Letras de la Universitat Rovira i Virgili, ha albergado desde el principio la exposición anual del resumen de los proyectos educativos de “L’artista va a l’escola”. Es un espacio dirigido, principalmente, a jóvenes de entre 12 y 35 años, pero las diferentes actividades e iniciativas que se desarrollan en él están abiertas a todos los públicos y están organizadas por el Servei Municipal de Joventut, las entidades y los colectivos jóvenes de la ciudad.

Tiene una sala pequeña, al lado de la sala de actos, donde hemos mostrado, durante estos cuatro

años, la información relativa tanto a los diferentes proyectos educativos como a la formación del profesorado. Es un resumen de carácter pedagógico, donde se destacan los procesos sobre los resultados. En cada inauguración hemos preparado alguna acción artística participativa, como la propuesta de Rufino Mesa de recoger los murmullos de los visitantes en una cápsula-receptáculo de almas (2019); la acción “Pare arbre”, de Sergi Quionero, en la que los asistentes fueron invitados a incorporar una hoja de árbol sobre el torso desnudo del propio artista (2018); la creación de un mural sobre madera con la colaboración de Dabuten-Tronko (2017), o la creación de relieves con arcilla gracias a la escultora Béatrice Bizot (2016).

9. Bibliografía recomendada

La mirada de la libélula. Una visión sobre la educación artística, de Cati Sbert Rosselló y Maite Sbert Rosselló, ofrece una serie de propuestas didácticas dirigidas a educación primaria en las cuales la plástica es un instrumento para entender y relacionar-se con el mundo. Las actividades empiezan y acaban con un diálogo abierto, donde alumnos y maestros se interrogan sobre diferentes aspectos de nuestro entorno y utilizan los lenguajes plásticos para encontrar respuestas posibles y expresar lo que han aprendido.

Cati y Maite Sbert: “Aprender es un acto creativo, porque no se puede aprender sin romper esquemas, cambiar el orden, reinterpretar y reordenar, y menos sin tener en cuenta que forma parte de un proceso.”

Espigador@s de la cultura visual, de Fernando Hernández, cuestiona el paradigma educativo actual de forma general y en particular de la educación artística. Defiende la escuela como un lugar de placer, donde la diversidad de voces deben ser escuchadas, abierta a la aventura de la incerteza. La cultura visual de los estudiantes

se convierte en un instrumento para entender y revisar los significados sociales, económicos y políticos de las imágenes.

Fernando Hernández: "Que aprender no solo sea una experiencia vinculada al seguimiento curricular, sino, sobretudo, una oportunidad para construir experiencias de subjetividad."

Art thinking, de María Acaso, propone el proceso del pensamiento divergente propio de la creación artística para aplicarlo a cualquier disciplina de la escuela. Pone el énfasis en la mirada crítica de los artistas contemporáneos como aliados educativos para cuestionar los grandes temas de nuestro tiempo.

María Acaso: "Temas relacionados con el género, la raza, la clase, la producción de materias primeras, los orígenes de las guerras, la prostitución o la venta de armas deben ocupar los currículos, tal y como ya está pasando en los escenarios artísticos."

El libro de Maxine Greene Liberar la imaginación invita a repensar la educación artística como una herramienta transformadora del alumno y del mundo. Aporta la alegría necesaria para no desfallecer en la práctica educativa y trabajar desde la esperanza de un futuro mejor.

Maxine Greene: "Si finalmente se reconocen las artes para el crecimiento, la inventiva y la resolución de problemas, quizá superaremos el

grave estancamiento actual y crecerá la esperanza."

10. Webgrafía

L'artista va a l'escola:

<https://lartistavaalescola.wordpress.com/>

Entidades colaboradoras:

IMET: <https://www.tarragona.cat/educacio>

Centre de Recursos del Tarragonès: <https://serveiseducatiu.xtec.cat/tarragones/>

Museu d'Història de Tarragona: <https://www.tarragona.cat/patrimoni/museu-historia>

ICE URV: <http://www.ice.urv.cat/>

Espai Jove Kesse: <https://www.tarragonajove.org/espaijovekesse/>

Referentes:

En residència:

<http://www.enresidencia.org/es>

Bòlit Mentor: <http://www.bolit.cat/cat/bolit-educa/bolit-mentor.html>

L'ètica sota crítica:

<http://fervisible.blogspot.com/2012/06/video-art.html>

Construeix la teva ciutat: <https://thaissalvat.wordpress.com/2015/02/05/taller-amb-el-jordi-llort/>

11. Agradecimientos

Agradecemos a las entidades colaboradoras su apoyo durante estos cuatro años; a los docentes y

equipos directivos de las escuelas participantes su confianza; al alumnado su ilusión; a los profesionales de los medios de comunicación la reflexión hecha sobre las diferentes actividades educativas y su publicación en forma de artículo, y, sobre todo, a los artistas invitados que nos muestren otras maneras de ver el mundo.

Agradecemos a Assumptes de Disseny la creación del logotipo: un grupo de sillas boca abajo, de colores magenta, cian y amarillo (colores pigmento primarios), que indican a la perfección la voluntad disruptiva de los aprendizajes que ofrecemos.

Y, muy especialmente, agradecer el trabajo de maestros, maestras y profesorado, ya que el buen funcionamiento de los proyectos depende en gran parte de su implicación. Cuando el artista interviene en la escuela, a menudo tiene que haberse movilizado antes al alumnado para que lleve el material adecuado. Además del acompañamiento del artista en el aula, el personal docente deberá seguir trabajando con el alumnado entre sesiones. En ocasiones, maestros y profesorado han continuado desarrollando el tema una vez finalizada la experiencia y, en la mayoría de los casos, se ha expuesto en el centro educativo o incluso en el barrio.

Por último, damos las gracias al Servei Educatiu del Museu d'Art Modern por esta oportunidad de hacer balance del trabajo hecho.

MAMT Pedagògic, núm. 13

Direcció editorial

Museu d'Art Modern de la Diputació de Tarragona / MAMT Pedagògic
Santa Anna, 8 · 43003 Tarragona
Tel. 977 235 032
mamt@dipta.cat
www.dipta.cat/mamt
www.dipta.cat/mamtpedagogic

Coordinadors

Albert Macaya
Marisa Suárez

© de l'edició

Diputació de Tarragona
Passeig de Sant Antoni, 100 · 43003 Tarragona
Tel. 977 296 634 · Fax 977 296 633
cultura@diputaciodelatarragona.cat
www.diputaciodelatarragona.cat

© dels textos

els autors
© de les fotografies
Els seus autors
Arxiu MAMT
Revisió i traducció de textos
Joan-Josep Miracle Amat

Disseny de la portada

Noemí Rosell

Maquetació i Impressió

Dopigraf

DL T323-2020
ISBN 978-84-15264-82-8

RESERVAT

MUSEU D'ART MODERN
TARRAGONA

Diputació Tarragona

RBIV RAMON
BERENGUER

ISBN 978-84-15264-82-8

9 788415 264828